

३१-१२-२०

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय
संग्रहालय क्रमांक

लेखक डा. श्री. गोंधकेकर

पुस्तकाचे नांव

२५

२५

अन्य.

॥ श्री ॥

कीर्तन तरंगिणी.

भाग ४ था.

हैं पुस्तक

रावजी श्रीधर गोंधळेकर

यांनीं

मार्तेड महिपत पुराणिक बुधपांचेगांवकर

यांचे साहाय्यानें तयार करून

पुणें येथें

आपले "जगद्वितेच्छु" आपखान्यांत आपिलें.

तारीख २० माहे डिसेंबर सन् १८९० ई०

आवृत्ति १ ली.

किंमत १ रुपया ट० हं० ०२ आणे.

सन् १८६७ चा आक्ट २५ प्रमाणें या पुस्तकासंबंधी सर्व प्रकारचा हक्क

गोंधळेकर यांनीं आपणाकडे ठेविला आहे.

प्रस्तावना.

कीर्तन म्हणजे काय व कीर्तने करण्याचा प्रघात सुरू करण्याचें कारण काय व हा केंव्हां व कोणी सुरू केला, हें प्रथम लोकांस कळणें अवश्य आहे; कारण कोणत्याही विषयाचें मूळ किंवा त्यापासून प्राप्त होणारें फळ याचें ज्ञान जर नसलें तर कर्त्याची क्रिया आणि करविणाराचा हेतु निष्फळ होऊन व्यर्थ शीण मात्र होतो तो होऊं नये यासाठी याविषयी पुढें विवेचन करितों.

नारायणाच्या गुणांचे जे अनुवाद ते सशास्त्र वर्णन करून सहस्रावधि लोकांत उभें राहून सर्वांचें मनोरंजन होईल अशा सामग्रीसह व्याख्यान देऊन सत्य एक परमात्मा या विषयी ठसा उठवून देणें याचें नांव कीर्तन. भागवतांत जी नवविधा भक्ति सांगितली आहे त्यापैकी ही दुसरी होय.

ऋतयुगापासून द्वापारयुगापर्यंत हा कीर्तनाचा प्रकार मुळींच नव्हता. त्या तिन्ही युगांत वसिष्ठ, विश्वामित्र, व्यास व पराशरादि महान् ऋषि ज्ञानसंपन्न असून तत्त्वज्ञानी होते ते जीवांचा उद्धार व्हावा म्हणून अनेकविध शास्त्रें रचून व्यासपीठावर बसून लोकांस ज्ञान, कर्म आणि उपासना यांची अनेकविध व्याख्यानें देत असत. पुढें कर्लीचा प्रादुर्भाव झाल्यावर कांहीं कालपर्यंत त्या ऋषींनीं केलेल्या ग्रंथांवर लोक भरंवसा ठेवून श्रवण, मनन, निदिध्यासन करून ऋतार्थ होत होते. आलीकडे लोक अगदीं कालग्रस्त होऊन अश्रद्धावान व अकर्मास प्रवृत्त झाले; तेणेंकरून विद्या, बल आणि ज्ञान यांचा लोप होऊन लोक धर्माधर्माचा विचार न करितां केवळ पशुतुल्य व्यापार करू लागले. अशी ही लोकांची स्थिति भगवद्भक्तांनीं मनांत आणून त्यांचा उद्धार व्हावा याकरितां रामदास, तुकाराम, ज्ञानेश्वरादिकांनीं जगदुद्धारार्थ अवतार घेतले, व त्यांनीं अज्ञानी लोकांस जमा करून कीर्तन रूपानें नाना प्रकारें कथा सांगून बरेच लोकांचा उद्धार केला. त्या आलीकडे कांहीं विद्वान् लोकांनीं शास्त्र विद्येच्या जोरानें व वाणीच्या माधुर्यानें व न्यायप्रतिपादक शास्त्राचे अनुरोधानें ईश्वराचे भक्तीकडे बरेच लोकांचीं मनें वळविलीं; परंतु ते आत्मसाक्षात्कारी नसल्यामुळें परमार्थाविषयी अंध असून त्यांचे श्रोतेही अंध मग मुक्त कसे होतील हें सहजच कळतें.

प्रस्तुतकाळीं कथा आणि पुराणें हे एक प्रकारचे व्यापारच बनून राहिले आहेत. बरें तो व्यापार तरी विद्वानांशिवाय चांगला व्हावयाचा नाही. विद्येच्या संबधानें विचार केला तर दिवसेंदिवस शास्त्रज्ञ लोकांची संख्या कमी होत चालली आहे. बरें ज्या ज्या ठिकाणीं पुराण आणि कथा होतात त्या त्या स्थळीं अविद्वान लोक व स्त्रिया यांखेरीज इतर समंजस लोक बहुधा मुळीं येत नाहींत, असें म्हटलें तरी चालेल; कारण ज्या मासल्याचे विद्वान् वक्ते त्याच मासल्याचे श्रोते. कीर्तन म्हणजे ज्याच्या श्रवणापासून

अद्वैत ज्ञान प्राप्त व्हावयाचें तें सर्व एके अंगास राहिलें. पण कोणास पद्धतवार कीर्त-
नही करितां येईनासें झालें. तर तेंही नाही. त्यांतून कोणास कथा करावी असें वाट-
ल्यास कोठल्या तरी कांहीं कविता पाठ करून असंबद्ध रीतीनें पूर्वरंग व आख्यान
यांचा संबंधही न जाणतां कसा तरी वेळ घालवितात. कथेचे जुने सांप्रदायिक न
राहिल्यामुळे कथा म्हणजे कशी असावी हेंही कोणास समजेनासें झालें. ह्यामुळे आम्हीं
हें कीर्तनतरंगिणी नांवाचें पुस्तक तयार केलें आहे. याचा हा चवथा भाग आहे. पहि-
ऱ्या भागांत हरिदासास इतर दिवशीं कीर्तनास उपयोगी पडणारीं स्फुट आख्याने व
त्यांचे पूर्वरंगही घेतले आहेत.

दुसऱ्या भागांत हरिदासास ज्याविषयीं आवश्यकताच असते अशीं राम, कृष्ण, नृ-
सिंह इत्यादिकांचीं जन्माख्याने व शेवटीं गोपालकाला आणि ललित इतकें घेतलें आहे.

तिसऱ्या भागांत सदरीलप्रमाणेंच उत्तम उत्तम चरित्रें व त्यांचे पूर्वरंग सह १०
आख्याने लिहिलीं आहेत.

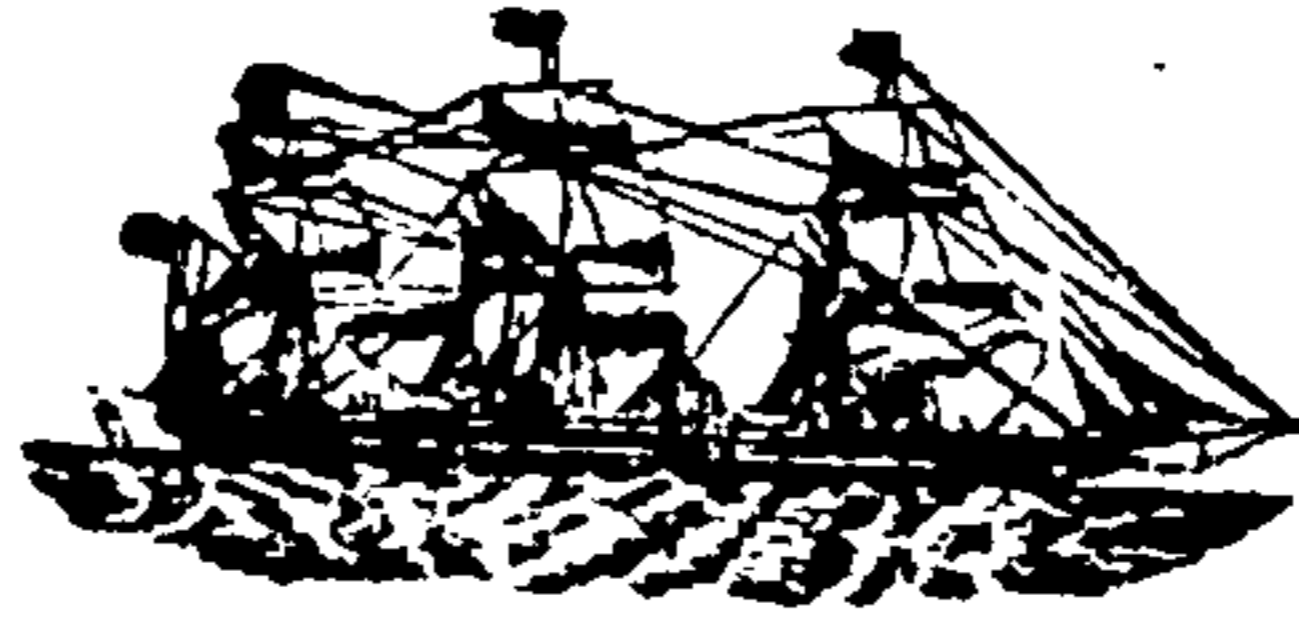
या चवथ्या भागांत पूर्वरंग व अनुक्रमणिकेंत दिलेलीं 'अकरा' आख्याने प्रौढ असून
त्यांत भारतचंपू भागवतादि ग्रंथांतील श्लोकांचा संग्रह अर्थासह असून आर्या दोहोरे
अभंग इत्यादि प्राकृत कवितांचाही संग्रह केला आहे. व कठिण शब्दांवर जेथल्या
तेथेंच टिपा दिल्या आहेत. या चवथ्या भागाचा लोकांस चांगला उपयोग होऊन आ-
श्रय मिळाल्यास लौकरच ५ वा भाग काढण्याची आम्हास उमेद येईल.

ही अकरा आख्याने कोणी हरिदास मिळवावयास लागल्यास अशीं जुळलेलीं २५
रुपये जरी खर्च केले तरी त्यांस मिळावयाचीं नाहीत. परंतु ह्या आख्यानांचा ग्राहकां-
स स्वल्पांत लाभ व्हावा म्हणून याची किंमत आम्हीं फक्त १ रुपया ठेविली आहे.

रावजी श्रीधर गोंधळेकर.

अनुक्रमणिका.

पृष्ठ	विषय.	पृष्ठ	विषय
४	ध्रुवचरित्र आख्यान १.	५४	गोरोवा कुंभाराचें आख्यान ७.
१२	रुक्मिणी स्वयंवर आख्यान २.	५९	द्वीपदी वस्त्रहरण आख्यान ८.
२१	कबीर कमाल आख्यान ३.	६७	पाशुपतास्त्र आख्यान ९.
२९	कृष्णशिष्टाई आख्यान ४.	७४	नागपाश आख्यान १०.
४१	कालियामर्दन आख्यान ५.	८१	अक्षक्रीडा आख्यान ११.
४७	कचदेवयानी आख्यान ६.		अनुक्रमणिका समाप्त.

॥ श्री ॥

कीर्तन तरंगिणी.

भाग ४ था.

कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमः ॥ नमन ॥ अविरलमदजलनिवहंभ्र-
मरकुलानीकसेवितकपोलं ॥ अभिमतफलदातारंकामेशंगणपतिवंदे ॥ १ ॥ ॥ याकुंदेंदुतुषार-
हारधवलायाशुभ्रवस्त्रावृता, यावीणावरदंडमंडितकरायाश्वेतपद्मासना ॥ याब्रह्माच्युत-
शंकरप्रभृतिभिर्देवैःसदावंदिता, सामांपातुसरस्वती भगवतीनिःशेषजाडचापहा ॥ २ ॥ नमोगु-
रुभ्योगुरुपादुकाभ्योनमःपरेभ्यःपरपादुकाभ्यः ॥ आचार्यसिद्धेश्वरपादुकाभ्योनमोस्तुलक्ष्मीप-
तिपादुकाभ्यः ॥ ३ ॥ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवोमहेश्वरः ॥ गुरुःसाक्षात्परंब्रह्मतस्मैश्रीगुर-
वेनमः ॥ ४ ॥ कृष्णंकमलपत्राक्षंपुण्यश्रवणकीर्तनं ॥ वासुदेवंजगद्योनिंनौमिनारायणंहरिं
॥ ५ ॥ मूकं करोतिवाचालंपंगुलंघयतेगिरिं ॥ यत्कृपातमहंवंदेपरमानंदमाधवं ॥ ६ ॥

॥ पद ॥ (राग यमनकल्याण)

॥हरि तुझी आवडि मजला देई ॥ ध्रु० ॥ कृपाकटाक्षें पाहुनि मजकडे ॥ अहंममतामति
नेई ॥ हरि० ॥ १ ॥ भोग घडोत जे जसे कपाळीं ॥ तद्गुर तुजवरि नाहीं ॥ हरि० ॥ २ ॥
धांवाति वृत्ति चहुंकडे तिजशी ॥ तुजविण न दिसे कांहीं ॥ हरि० ॥ ३ ॥ निजदासाचा
हाचि मनोरथ ॥ पुरवुनि सेवा घेई ॥ हरि० ॥ ४ ॥

॥ भजन ॥

॥ राधारमणाकंसारी ॥ तारी दुस्तर संसारी ॥

मूळपद

॥ हरि तुझी आवडि मजला देई ॥ ध्रु० ॥

॥ उपोद्घात ॥

ईश्वराच्या मनांत बहुत प्रकारें नटावें असें आल्यावरून, त्यानें सर्व जग उत्पन्न केलें.
त्या जगांत असलेले स्थावर जंगम जीव या दोहोंनीं आपला उत्पन्न करणारा ईश्वर या-
ला भजावें असें प्राप्त झालें; परंतु अधिकार दृष्टीनें पाहिलें असतां स्थावरांपेक्षां जंगमां-
स भजण्याचा अधिकार येण्याचा संभव आहे. त्या जंगमांतही विशेषेंकरून पश्वादिकांपे-

क्षां मनुष्यांसच अधिकार आहे. कारण जगद्गुरु शंकराचार्यांनीं एका आर्येंत असें म्हटलें आहे कीं, ॥ आर्या ॥ नरदेहातिक्रमणात् प्राप्तौ पश्वादिदेहानां ॥ स्वतनोरप्यज्ञानं परमार्थस्यात्र का वार्ता ॥ १ ॥ अर्थ—नरदेह गेल्यावर परमार्थ कळूं म्हटलें तर संभवत नाही. कारण, पश्वादिदेहाची प्राप्ति जाहली असतां तेथें स्वशरीराचें सुद्धां अज्ञान असतें, मग परमार्थाची म्हणजे ईश्वरभजनाची वार्ता कोठून असणार. यावरून मनुष्यच भजनाधिकारी जाहले, परंतु, तेही संसारसुखालाच भुलून गेले आहेत. तेव्हां भजनसुखाचा अनुभव घेऊन ईश्वराला ओळखणारा कोणीच नाही असें झालें. परंतु कांहीं दिवसांनीं संसारसुखाचा धोटा घेऊन मनुष्य ईश्वरभजनाविषयी उद्युक्त होऊन म्हणतो. ॥ पद ॥ हरि तुझीं ॥ १ ॥ आतां परमेश्वराचीच आवडी असण्यांत मोठें सुख असल्यामुळे तो भक्त म्हणतो ॥ श्लोक ॥ त्या प्रीतिरिवेकानां विषयेष्वनपायिनी ॥ त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्माऽपसर्पतु ॥ १ ॥ अर्थ—हे देवा, जसें अविचारी पुरुष विषयाचे ठिकाणीं अविच्छिन्न प्रेम करितात, तसें प्रेम तुझे स्मरण करणारा जो मी त्या माझ्या हृदयांत असो ॥ १ ॥ यावरून ईश्वराची प्रीति जिवाला लागली असें सिद्ध होते, म्हणून तो म्हणतो ॥ हरि तुझीं ॥ याविषयीं मोरोपंत असें म्हणतात कीं, ॥ आर्या ॥ जैशी अभिरुचि विषयीं तैशी परमेश्वरीं जडेल जरी ॥ मग त्या ईशरूपेनें चाऱ्ही पुरुषार्थ रावतील घरीं ॥ १ ॥ अर्थ—जशी मनुष्याची विषयाचे ठिकाणीं प्रीति आहे, अशी जर परमेश्वराचे ठिकाणीं असेल तर त्या ईश्वराच्या रूपेनें चार पुरुषार्थ म्हणजे धर्म अर्थ, काम, मोक्ष हे त्या प्रीति करणाराच्या घरीं सेवकाप्रमाणें रावतील. असा भगवत्प्रीतीचा महिमा असून अहंकारामुळे भगवंतावर प्रीति करणें होत नाही. म्हणून, भक्त प्रार्थना करतो ॥ पद ॥ कृपाकटाक्षें पाहुनि मजकडे ॥ अहंममतामति नेई ॥ हरि ० ॥ ॥३॥ वामन म्हणतात ॥ सवाई ॥ एक शरीर अहंममतास्पद तें विकिलें तुजलागि हरी ॥ आत्मसुवर्ण चराचरमुद्रित घेतलें वित्त दिगंतवरी ॥ त्यांत जिणें मरणें सुखदुःखही होति विकार अनंतपरी ॥ आपण अश्व दिलें दुजिया मग एक बसोत किं दोन वरी ॥ १ ॥ अर्थ—अहंकाराचें व ममतेचें ठिकाण जें एक शरीर तें हे परमेश्वरा तुला विकिलें, आणि स्थावर जंगम मुद्रेनें आकारास आलेलें आत्मरूप सोनें मीं घेतलें. त्या शरीरास ना-नाप्रकारचीं सुखें व दुःखें जीं होतील त्यांचा संबंध मजकडे नाही. आणि तुजवरही नाही. यास उदाहरण आपण आपलें घोडें विकिलें असतां मग त्यावर एक बसो किंवा दोन बसोत. त्याप्रमाणें शरीराच्या सुखदुःखाची भीति न बाळगतां आपल्यास भजतो. ॥ कडवें ॥ भोग घडोत जे जसे कपाळीं ॥ तद्दूर तुजवरि नाही ॥१॥ केका ॥ सदैव पद पंकजीं हरिचिया जया आवडी ॥ असे हरि तथास दे जल भरोनिया कावडी ॥ अर्थ ॥ सर्वकाल भगवंताच्या चरणकमळीं ज्याची प्रीति आहे, त्यास भगवान् कावडीनें सुद्धां पाणी देतो. ॥ आर्या ॥ श्रीएकनाथसदनीं माधवजी सर्व काम हें करितो ॥ स्वकरें चंदन घांसी गंगेचें उदक कावडीं भरितो ॥ १ ॥ अर्थ—एकनाथाच्या घरीं कृष्ण भगवान् सर्व कामें करितो. मोठीं तर कामें सांगावयास नकोतच, परंतु आपली थोरवी एकीकडे ठेवून सेवकाप्रमाणें हलकीं कामेंही तो करितो. तीं कोणतीं म्हणाल तर आपल्या हातानें नाथांस गंध उगाळून देतो व स्वतः कावड घेऊन गंगेचें पाणी भरतो. या-

बदल नाथांची एक गोष्ट अशी आहे कीं, नाथाची भक्ति पाहून देवास वाटलें कीं, आपण रूपांतर घेऊन नाथाची सेवा करावी. तेव्हां पाणक्या ब्राम्हणाचा वेष घेऊन भगवान् पैठणास आले. आणि नाथाची भेट घेऊन म्हणाले कीं, ॥ अभंग ॥ येथें कांहीं झाल्या सोय ॥ सेवूनि राहूं तुमचे पाय ॥ १ ॥ आम्ही द्वारकेचे वासी ॥ सहज आलों तुम्हांपाशी ॥ २ ॥ बाईल हिडे दारोदारी ॥ म्हणूनि नाहीं बरोवरी ॥ ३ ॥ घरीं असती दोन सुत ॥ परि ते निघाले दुश्चित ॥ ४ ॥ एक कन्येपार्शी रत ॥ एक सज्जना छळित ॥ ५ ॥ प्रपंचाची ऐशी स्थिति ॥ तुका म्हणे सांगों किती ॥ ६ ॥ असें ऐकून नाथानें लग्न करून देण्याच्या करारानें त्यास ठेवून घेतलें. आणि श्रीखंड्या-ब्राम्हण या नांवानें त्यास हाक मारूं लागले. असे कांहीं दिवस गेल्यानंतर नाथास कर्णोपकर्णी लोकवार्तेवरून व स्वताला कांहीं दाखले आल्यावरून असें कळलें कीं, साक्षात् परमेश्वर श्रीकृष्ण रूपांतरानें आपली सेवा करीत आहे हें बरोबर नाहीं. म्हणून सेवकास आज्ञा केली कीं, श्रीखंड्यास बोलवा. तेव्हां सेवकानें श्रीखंड्यास सांगितलें कीं तुला नाथमहाराज बोलाविताहेत. हें ऐकून सर्वज्ञ परमेश्वर इतर बोलावण्यापेक्षां हें बोलावणें निराळें समजून गुप्त झाला. नाथानें पुन्हां शोध केला तो घरांत श्रीखंड्या नाहीं. असें समजतांच नाथानें फारच आक्रोश केला. आणि कृष्णदर्शन झाल्यावांचून अन्न ध्यावयाचें नाहीं असा निश्चय करून बसले. नंतर भक्तवत्सल परमात्म्यानें त्यांस शंख, चक्र, गदा, पद्म, वनमाला, किरीट व कुंडलें यांनीं युक्त अशा आपल्या स्वरूपासह दर्शन दिलें. तें दिव्य रूप पाहून नाथांनीं साष्टांग प्रणाम केला. आणि सद्गदित होऊन म्हणाले कीं ॥ पद ॥ (चाल -- बोलणें फोल जालें, डोलणें वायां गेलें) कैशी हो केली देवा ॥ ठकवूनि दिनाची सेवा ॥ ध्रु० ॥ देवा तुम्ही जगाची आई ॥ भक्त म्हणती विठाबाई ॥ तुम्हीं पाणी आणावें काई ॥ कावडिनें मम सदनीं ॥ कै० ॥ १ ॥ ब्रम्हादिक तुम्हांसी ध्याती ॥ तुमची त्रैलोक्यांत ख्याती ॥ तुम्हीं मज रंकाप्रती ॥ लक्ष्मीपती सेवावें ॥ कै० ॥ २ ॥ तुम्ही ब्रम्हांडा आधार ॥ तुमचे हार्ती चराचर ॥ ऐसियासि मी पामर ॥ कैसा शिणविता झालों ॥ कै० ॥ ३ ॥ ऐसा येवोनियां गर्हिवर ॥ नाथ पडिला महीवर ॥ दास म्हणे रुक्मिणीवर ॥ शिणविला भक्तीनें ॥ कै० ॥ ४ ॥ मग नाथाची भक्ति पाहून परमात्म्यांनीं विचारिलें कीं तुला कांहीं इच्छा असेल तें माग, तेव्हां नाथ म्हणाले कीं, सेवेबदल लग्नाचा ठराव होता त्यांत आपण सेवा करून माझे ऋण फेडिलेंत. परंतु तुमच्या ऋणांतून मी मुक्त झालों नाहीं म्हणून वाईट वाटतें. तेव्हां भगवान् म्हणाले; रुक्मिणीस्वयंवर या नांवाचा प्राकृत ग्रंथ कर म्हणजे माझे ऋणांतून तूं मुक्त होशील व या माझ्या दर्शनाचें फल मुक्ति हें तुला मिळेल. असें सांगून भगवान् गुप्त झाले. तेव्हां नाथास विचारिलें कीं, आणखी कांहीं इच्छा आहे काय ? तेव्हां नाथ म्हणाले. ॥ श्लोक ॥ नाथ योनिसहस्रेषु येषु येषु ब्रजाम्यहं ॥ तेषु तेष्वच्युता भक्तिरच्युतास्तु सदा त्वयि ॥ १ ॥ नाथ म्हणाले कीं, हे देवा ज्या ज्या जन्माला मी जाईन त्या त्या जन्मांत तुझी अव्यभिचारी भक्ति असो म्हणजे तुझे ठिकाणीं निष्कपट प्रेम असो ॥ पद ॥ हरि तुझी आवडि मजला देई ॥ निजदासाचा हाचि मनोरथ ॥ पुरवुनि सेवा घेई ॥ हरि० ॥ ३ ॥ धांवति वृत्ति चहुंकडे तिजसी, तुजविण न दिसे कांहीं ॥ ४ ॥ याविषयी ध्रुव-चरित्र वर्णन करितात.

ध्रुवारव्यान.

उत्तानपादराजाचा पुत्र परमेश्वरावर प्रीति करून बाळपणीच पांचवे
 वधी जीवनमुक्त जाहला. भागवत ॥ श्लोक ॥ अथातः कीर्तये वंशं पुण्यकीर्तः
 कुरूद्रह ॥ स्वायंभुवस्यापि मनोर्हरेरंशांशजन्मनः ॥१॥ अर्थ—शुक म्हणतात राजा आता
 तुला पुण्यवान् जो स्वायंभू मनु त्याचा वंश सांगतो. ॥ दिंडी ॥ ब्रम्हवंशी उत्तानपाद
 राया ॥ रूपवंती तयासि दोन जाया ॥ कनिष्ठेसी अत्यंत प्रीति माया ॥ ज्येष्ठ राणी ना-
 वडे तया राया ॥२॥ शुकाचार्य सांगतात. ॥भागवत॥ श्लोक ॥ जाये उत्तानपादस्य सुनी-
 तिः सुरुचिस्तयोः ॥ सुरुचिः प्रेयसी पत्युर्नेतरा यत्सुतो ध्रुवः ॥ ३ ॥ अर्थ—उत्तानपाद रा-
 जास दोन स्त्रिया होत्या. एकीचें नांव सुनीति व दुसरीचें नांव सुरुचि. त्या दोघींमध्ये
 धाकटी म्हणजे सुरुचि ही राजाची आवडती होती. आणि थोरली म्हणजे जिला ध्रुव-
 नामक पुत्र होता ती नावडती होती ॥ दिंडी ॥ वरिष्ठेसि जाहला एक पुत्र ॥ भ-
 क्तराज वैकुंठपालमित्र ॥ सुकुमार आकर्णपद्मनेत्र ॥ ठाणमाण रेखिलें जसे चित्र ॥४॥ पांच
 वर्षे लोटलीं ध्रुवा अंगी ॥ पिता ठाउक तो नाही तयालागीं ॥ पुसे मातेसी भक्तराज यो-
 गी ॥ तात कोठें तो सांग मला वेगीं ॥ ५ ॥ स्कंध ६ भागवत ॥ श्लोक ॥ एकदा सुरुचेः
 पुत्रमंकमारोप्य लालयन् ॥ उत्तमं नारुरुक्षंतं ध्रुवं राजाऽभ्यनंदत ॥ ६ ॥ अर्थ—कोणे एके
 कार्ती उत्तानपाद राजा सुरुचीचा पुत्र जो उत्तम नांवाचा त्याला मांडीवर घेऊन खेळवि-
 तो आहे, अशा वेळीं ध्रुव तेथें गेला आणि बापाच्या मांडीवर चढूं लागला. त्या वेळेस
 ध्रुवाला पाहून राजानें समाधान मानलें नाही. ॥ भागवत ॥ श्लोक ॥ तथा चिकीर्षमाणं
 तं सपत्न्यास्तनयं ध्रुवं ॥ सुरुचिः शृण्वतो राज्ञः सेष्यमाहातिगर्विता ॥ ७ ॥ अर्थ—रा-
 जाच्या मांडीवर बसण्याची इच्छा करणारा जो ध्रुव त्याला पाहून राजाच्या समक्ष ग-
 विष्ठ जी त्याची आवडती स्त्री सवतीचा पुत्र जो ध्रुव त्याला भाषण करती झाली ॥ भा-
 गवत ॥ श्लोक ॥ न वत्स नृपतेर्धिष्ण्यं भवानारोढूमर्हति ॥ न गृहीतो मया यत्त्वं कुक्षावपि नृ-
 पात्मजः ॥ ८ ॥ अर्थ—राणी म्हणते मुला तूं राजासिहासनावर बसण्यास योग्य नाहीस.
 कारण तूं राजपुत्र असूनही माझ्या उदरीं जन्मला नाहीस. ॥ पद ॥ राग धनाश्री ॥
 पोरा ये माझे उदरीं, मग या बैसे मांडिवरी ॥ चल उठ येथुनि जाइ घरीं, कैचें हें सुख
 तव पदरीं ॥ ध्रु० ॥ केलिस पूर्वाक्रिया खोटी, म्हणउनि जन्म तिचे पोटीं ॥ अतां तुज
 राजसुखासाठीं, लागली आशा बहु मोठी, कैशा घडतिल या गोष्टी, पाहिजे पदरिं पुण्य-
 कोटीं ॥ दुराशा व्यर्थ मनीं न धरी, चल उठ येथुनि जाइ घरीं ॥ १ ॥ पोरा० ॥ जरि तुज
 अवश्य हें करण, करि मद्रचना अनुसरण ॥ स्वामी त्रैलोक्याभरण, नतजनविपदब्ध्युद्धरण
 त्या श्रीहरिला जा शरण, त्याचे घट धरी चरण, त्याचा प्रसाद होय जरी ॥ मग या बैसे
 मांडिवरी ॥ ९ ॥ श्लोक ॥ सुरुची सापत्नी वचनशरसंधान करितां, त्वरें झालें भय ध्रुव-
 हृदय धैर्या न धरितां ॥ गळा दाटे दुःखें नयानें जलधारा वरुषती, मुखीं श्वासोच्छ्वास अ-
 धर बहुकंपासि धरिती ॥१०॥ दिंडी ॥ धरोनीयां सापत्नभाव चितीं ॥ असें सुरुची बो-

लली ध्रुवाला ती ॥ रडत गेला माउली जेथ होती ॥ अश्रु नयनांतुनि बहुत वाहताती ॥११
 ॥ आर्या ॥ ते बोल सुरुचिचे खर-तर हृदया लागले जसे बाण ॥ रडत सुनीतिकडे ध्रुव
 जाय तिचा जो बहिश्चर प्राण ॥१२॥ दिंडी ॥ ह्मणे माता तान्हया काय झालें ॥ कुण्या
 दुष्टानें तुला गांजियेलें ॥ बाळ बोले मातेसि शब्दबाणें ॥ मला गांजियलें राजकामिनी-
 नें ॥१३॥ आर्या ॥ वार्ता परिसुनि तेही रडली बहु कांपली जशी कदली ॥ पदलीना-
 सि पदप्रद हरिच म्हणे वा खरेंच ती वदली ॥१४॥ अर्थ—ध्रुवानें सांगितलेली सर्व वार्ता
 ऐकून सुनीतीलाही फार दुःख वाटलें. आणि जशी केळी वाऱ्यानें मुळापासून शेंड्यापर्यंत
 हालते तशी ती थरथर कांपू लागली, आणि मुलास म्हणाली कीं बाळा, राजसिंहासन
 प्राप्त होण्याकरितां ईश्वरास भज म्हणजे त्याच्या प्रसादानें तुझे सर्व कार्य होईल, आ-
 पल्या पायाला जे शरण येतात त्यास भगवान् उत्तम पद देतो, इत्यादिक जें तुझी साप-
 त्नमाता तुला बोलली तें सर्व खरें आहे. ॥ दिंडी ॥ ध्रुव बोले तो देव कसा आहे ॥ वसे
 कोठें तो सांग लवलाहें ॥ तया मार्गें अविनाश एक ठाय ॥ पुन्हां नुठवी कोणती दुर्जा माय ॥
 ॥१५॥ भागवत ॥ श्लोक ॥ तमेव वत्साश्रय भक्तवत्सलं मुमुक्षुभिर्मृग्यपदाब्जपद्धतिं ॥ यो
 मृग्यते हस्तगृहीतपद्मया श्रियेतैरैरंगविमृग्यमाणया ॥ १६ ॥ अर्थ—माता म्हणते हे बाल-
 का, भक्ताविषयी अत्यंत दयालु जो ईश्वर त्यालाच भज. कारण, मुमुक्षु म्हणजे जन्म-
 मरणरूप संसारापासून मुक्त होण्याची इच्छा करणारे जे पुरुष ते ईश्वरास शरण जाता-
 त आणि ब्रह्मादिक देवांनीं जिच्या कृपेविषयीं मोठें तप केलें पाहिजे, अशी लक्ष्मी देखील
 हातांत कमल घेऊन ईश्वराचा शोध करित आहे. त्यावांचून तारक असा दुसरा नाही-
 ॥ भागवत श्लोक ॥ नान्यं ततः पद्मपलाशलोचनाद्दुःखच्छिदं तं मृगयामि कंचन ॥ अनन्य-
 भावे निजधर्मभाविते मनस्यवस्थाप्य भजस्व पूरुषं ॥१७॥ अर्थ ॥ कमलपत्रासारखे सुंदर
 विशाल ज्याचे नेत्र अशा त्या नारायणावांचून तुझ्या दुःखाचा नाश करणारा मला को-
 णी दिसत नाही; तस्मात् आपल्या यथोक्तधर्मानें पवित्र झालेलें आणि दुसऱ्याची भक्ति
 न करणारें जें चित्त त्याचे ठिकाणीं त्या नारायणाचें ध्यान धर आणि भक्ति कर, म्हण-
 जे तुझे इच्छित पूर्ण होईल. ॥ दिंडी ॥ उभा होता तैसाचि जाय वेगीं ॥ रडत पाठीं
 लागली माय मार्गीं ॥ ध्रुवा माते सोडूनि केंवि जासी ॥ तुझ्यावांचुनि सर्वदा मी उदासी ॥१८॥
 ॥ आई ह्मणते ॥ श्लोक ॥ मला या संसारीं तुजविण नसे कोण दुसरें ॥ महादुःखें पोटीं तुज
 नयनि पाहूनि विसरें ॥ सुनीतीचीं वाक्यें अति कठिण माथांचि धरुनी ॥ अती युक्तीनें तो
 करि बहु समाधान जननी ॥१९॥ ध्रुव ह्मणतो श्लोक ॥ हरी हा विश्वात्मा परम क-
 रुणासिंधु ह्मणती ॥ स्वभक्ताचें रक्षी विरुदाहि असें वेद वदती ॥ असा श्रीचा स्वामी परम
 विपदीं रक्षिल मला ॥ त्वरें आतां माते अभय-वर देईच मजला. ॥२०॥ श्लोक ॥ नमस्कारितां ते
 अशिर्वाद देते ॥ करी गा दया श्रीहरी लेकरातें ॥ मनोभीष्ट व्हांवें त्वरें या ध्रुवाचें ॥ वनीं
 रक्षिता तूंचि सर्वज्ञ साचें ॥ २१ ॥ आर्या ॥ देवाराधनकामें तत्काळ निघोनि जाय जो बा-
 ळ ॥ तेजस्व्यपत्य सुखदचि वरकड निस्तेज काय गावाळ ॥२२॥ अर्थ—असें मातेचें समाधान
 करून तो ध्रुव तत्काळ ईश्वरभजनाच्या हेतूनें घरांतून निघून गेला. अशी पराक्रमी मुलें अ-
 सणें ही फार सुखाची गोष्ट आहे. यावांचून अडाणी आणि निस्तेज अशीं पुष्कळ मुलें
 असलीं तरी तीं काय उपयोगाचीं ॥ दिंडी ॥ ध्रुव गेला रायासी दूत सांगे ॥ लोकलाजे धांव-

ला राय मार्गें ॥ दुजे नार्हीं आमुचे सुवंशासी ॥ अम्हीं तुजविण होउं गा परदेशी ॥ २३ ॥ नको जाऊं देईन एक गांव ॥ ध्रुव बोले देईल देवराव ॥ पांच गांवें दीधलीं फीर मार्गें ॥ ध्रुव बोले देईजे रमारंगें ॥ २४ ॥ नको जाऊं देईन एक देश ॥ ध्रुव बोले देईल जगदीश ॥ अर्धराज्य दीधलें आण तुझी ॥ ध्रुव बोले देवास लाज माझी ॥ २५ ॥ आर्या ॥ मग निर्मानुषिं फारचि जातां ध्रुव बाळ तो दवीं सुकला ॥ अत्युग्र भानुतेजें होय जशी म्लान ऐंदवी सुकला ॥ २६ ॥ अर्थ—याप्रमाणें तो ध्रुव आईबापाला सोडून निर्जन अरण्यांत गेला असतां चालण्याच्या श्रमानें फार थकला. याला दृष्टांत जशी अतिप्रखर सूर्याच्या तेजानें चंद्राची कला म्लान होते त्याप्रमाणें ध्रुव म्लान झाला. ॥ आर्या ॥ मृदुपदयुगला लागति कंटक अतिकठिन वज्रशा गा-रा ॥ धैर्यें तसाचि जातां देखे विपिनांत तापसागारां ॥ २७ ॥ अर्थ—ध्रुवाच्या सुकृमार पायाला कांटे आणि वज्रासारख्या कठिण अशा गाराही लागत, परंतु त्याचें कांहीं एक दुःख न मानितां, धैर्य धरून तसाच पुढें जात असतां त्यानें अरण्यांत ऋषींचे आश्रम पाहिले. आर्या ॥ तो गहनीं चुकलासा क्षुधित तृषितसा दुरूनि पाहूनी ॥ वात्सल्यें ऋषिपत्न्या आल्या वाळासमीप धांवूनी ॥ २८ ॥ अर्थ—अरण्यांत कोणी चुकल्यासारखा व भुकेल्या तान्हेल्या सारखा दीनवाणी एक मुलगा दिसत आहे असें ऋषिपत्न्यांनीं दुरून पाहतांच त्या ध्रुवासारखा धांवत आल्या ॥ साकी ॥ निरख सुरत तव मुख परवाको सवही लैत बलैया ॥ बहुत हरखसे पूछन लागत कौन तुमारी भैया ॥ २९ ॥ ॥ श्लोक ॥ ऋषींच्या पत्न्यांतें ध्रुव मधुरशब्दें वदतसे ॥ पिता विष्णू माझा जननि कमला तो म्हणतसे ॥ चुकोनी मी त्यातें विपिनिं फिरतां कष्टत असें ॥ करा त्याची भेटी जरि तरि तुम्हां तो विदितसे ॥ ३० ॥ श्लोक इ. वृ. ॥ ऐकोनियां शब्द असे ध्रुवाचे ॥ एकीप्रती बोलति एक वाचे ॥ लहान यालागि कसें म्हणावें ॥ जातों तसा जाउंच यास द्यावें ॥ ३१ ॥ श्लोक ॥ लंघोनि ऐशा ऋषिआश्रमातें ॥ जातां पुढें तो न गणीं श्रमातें ॥ तो भेटला नारद त्यास वाटें ॥ देखोनि आनंद मनास वाटे ॥ ३२ ॥ श्लोक ॥ करीं शोभे वीणा सुरस हरिचें गायन करी ॥ त्वरें पादण्यासें क्रमित वन येतो झडकरी ॥ ध्रुवातें देखोनी सदय मग होऊनि पुसतो ॥ गृहीं ऐश्वर्यातें त्यजुनि विपिनीं कां प्रवसतो ॥ ३३ ॥ नारदानीं विचारल्यानंतर ध्रुवानें सांगितलें कीं, मी देव मिळविण्याकरितां जातों. हें ऐकून नारद म्हणतात. ॥ श्लोक ॥ समाधि-योगासाहि आकळेना ॥ वेदादिकांतें महिमा कळेना ॥ तूं बाळ पांचा वरुषा वयाचा ॥ नको करूं आग्रह जावयाचा ॥ ३४ ॥ भागवतश्लोक ॥ नूनं भवान् भगवतो यौगजः परमेष्ठिनः ॥ वितुदन्नटते वीणां हितार्थं जगतोऽर्कवत् ॥ ३५ ॥ अर्थ—ध्रुव म्हणतो नारदा, आपण भगवान् ब्रह्मदेवाचे पुत्र आहां व हातामध्ये वीणा घेऊन भजन करीत व जगाला उपदेश करीत सूर्यासारखे फिरत असतां. आणि असें असून माझी उमेद स्वचविण्याचें भाषण करितां हें योग्य नाहीं. ॥ आर्या ॥ वाटें सुरर्षिं भेटे दे जाणुनि निश्चयासि उपदेश ॥ कुरवाळुनि मधुवनीं धाडी ध्रुव व्हावयासि सुपदेश ॥ ३६ ॥ अर्थ—ध्रुवाला वाटेंत नारद मुनि भेटले आणि ध्रुवाचा निश्चय लटपटीत नाहीं बळकट आहे असें जाणून त्यांनीं द्वादशाक्षरी वासुदेव महामंत्राचा ध्रुवास उपदेश केला. मग प्रेमपूर्वक आलिंगन देऊन ध्रुवाला उत्तम पदाचें आधिपत्य मिळावें म्हणून मधुवनांत म्हणजे मथुरेस पाठविलें ॥ नाहीं-तर कोणी एक निंबाजीबुवार्चा गोष्ट अशी आहे कीं, एक गृहस्थ, त्यानें आपल्या बायकोस

कांहीं काम सांगितलें असतां तिनें किंचित् उशीर लावला तर मी निंबाजीबावा होऊं का असें म्हणत असे. ह्या त्याच्या म्हणण्याचा अर्थ त्या विचारीस न समजल्यामुळे तिला असें वाटलें कीं, निंबाजीबावा होणें हें कांहीं भयंकर कृत्य आहे. ह्या धास्तीनें ती अगदीं रोड होऊन गेली. तिच्या आप्तानें तिला पाहून विचारिलें तूं अशी रोड कां झालीस ? तेव्हां तिनें सर्व हकीकत सांगितली. नंतर तो म्हणाला वेडे तूं कांहीं भिऊं नकोस. नव-च्यास निंबाजीबावा होण्याची खुशाल परवानगी दे. तेव्हां तिचें मन स्वस्थ झालें. नंतर एके दिवशीं मी निंबाजीबावा होऊं का असें यजमानांचें भाषण ऐकिल्याबरोबर म्हणाली कीं, आपण खुशाल निंबाजीबावा व्हावें. मग त्यास फार राग येऊन तो घरांतून निघून गेला. दोन प्रहरची वेळ झाल्यामुळे भूक लागली होती. तों वाटेंत एक बैराग्याचा मठ त्याच्या दृष्टीस पडला. तेथें जातो तों गुरुशिष्यांनीं नारळाएवढे लिंबाच्या पानाचे गोळे घेतले होते. त्यांनीं यास बोलाविलें आणि आपल्या गोळ्यांतिल अर्धे अर्धे भाग देऊन तिसरें पान केले आणि बसा म्हणून सांगितलें. त्या दोघांनीं ते गोळे खाळे. हा खाऊन पहातो तों कडू लागला म्हणून उठला आणि मठांत जाऊन निजला. त्यानें दिवस मावळेपर्यंत भुकेची व्यथा कशीतरी सोसली. अंधार पडल्यावर गांवांत आला आणि आपल्या घराच्या मागल्या दाराशीं येऊन हळूच हाक मारूं लागला. तें ऐकून बायकोनें कडी काढली. तेव्हां त्यानें हात जोडून तिची प्रार्थना केली कीं, मी आजपासून निंबाजीबावा होऊं का असें म्हणणार नाहीं. अशापैकी ध्रुवाचा निश्चय नव्हता ॥ श्लोक भगवत ॥ तत्तात गच्छं भद्रं ते यमुनायास्तटं शुचि ॥ पुण्यं मधुवनं यत्र सांनिध्यं नित्यदा हेरः ॥ ३७ ॥ अर्थ—हे वालका ध्रुवा, तुझे कल्याण असो. तूं पवित्र यमुनेच्या काठीं जा. ज्या ठिकाणीं देव भक्ताला नित्य भेटतो तें मधुवनही यमुनेच्या काठींच आहे तेथें तप कर. असें ऐकून ध्रुवानें तेथें जाऊन तप आरंभिलें. मग ॥ आर्या ॥ गडबडले बहु त्याच्या प्राणनिरोधें सुरादि चट सारे ॥ विदुरा प्रपंच होऊं पाहे निश्चेष्ट चित्रपटसारे ॥ ३८ ॥ अर्थ—ध्रुवाच्या प्राणायामानें सगळे इंद्रादिक देव आणि इतरही सर्व गडबडून गेले. भैत्रेय म्हणतात विदुरा, सर्व विश्व चित्रासारखें निश्चेष्ट होण्याचा समय आला इंद्रादिक देवांनीं ध्रुवाच्या तपांत पुष्कळ विघ्नें केलीं तीं येणेंप्रमाणें ॥ श्लोक ॥ अजगरे उरगे सुरनायके ॥ विषभरें निकरें बहु-भक्षकें ॥ टाकिलीं मग ध्रुवावरि त्यानें ॥ भासला गरुडरूप तयांतें ॥ ३९ ॥ अर्थ—इंद्रानें ध्रुवावर जीं विषारी जनावरें सोडलीं त्या सर्व जनावरांस ध्रुव हा गरुड आहे असें वाटलें. ॥ श्लोक ॥ उपाय नाना कपटेंचि केले ॥ ध्रुवास ते सर्वहि व्यर्थ गेले ॥ समाधि सिंधूंत निमग्न झाला ॥ देहस्थिती भान नसे तयाला ॥ ४० ॥ आर्या ॥ वातमनोगति शली गरुडस्कंधी वसोनि नाकर्षी ॥ हृष्ट कराया प्रभु ये ध्रुवहृदयस्थ स्वमूर्ति आकर्षी ॥ ४१ ॥ अर्थ—वाच्यापेक्षां व मनापेक्षांही ज्याचा वेग अधिक अशा गरुडावर बसून नारदाचा संतोष करण्याकरितां भगवान् तपोवनांत आले. आणि ध्रुवाच्या हृदयांत असलेली आपली मूर्ति ओढली. तेव्हां ॥ आर्या ॥ सुटतां थान मुखींचें शिशुसा ध्रुव गडबडोनि जो पाहे ॥ तों जो ध्यानीं होता सुखमूर्ति तसाचि तो पुढें आहे ॥ ४२ ॥ अर्थ ॥ ज्या मूर्तीवर मन बसलें होतें ती मूर्ति हृदयांतून नाहीशी झाल्याबरोबर जसें मुखांतून स्तन सुटल्यावर लेंक-रूं गडबडून इकडे तिकडे पहातें, त्याप्रमाणें ध्रुव गडबडून पाहूं लागला तों जो ध्यानांत

होता तोच भगवान् पुढें उभा आहे असें दिसलें. ॥ आर्या ॥ देवा पाहुनि हर्षे वर्षे प्रेमाश्रु
आदरे वंदी ॥ स्तुतिरीति कळेना परि वाटे व्हांवेंचि विष्णुचा बंदी ॥ ४३ ॥ अर्थ—ध्रुव
देवाला पाहून फार संतुष्ट झाला आणि नेत्रांतून प्रेमाश्रूंची वृष्टि करूं लागला. स्तुति कशी
करावी हें मुळींच माहित नाही. परंतु देवाचें स्तुतिपाठक आपण व्हांवें असें त्यांस वाटलें,
असा त्याचा अभिप्राय जाणून ईश्वरानें आपला पांचजन्य शंख ध्रुवाच्या गालास लाव-
ला. मग ध्रुव स्तुति करूं लागला ती अशी. ॥श्लोक भागवत ॥ योऽतः प्रविश्य मम वाच-
मिमां प्रसुप्तां संजीवयत्यखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना ॥ अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन्
प्राणान्नमो भगवते पुरुषाय तुभ्यं ॥ ४४ ॥ अर्थ—ध्रुव म्हणतो देवा, ज्या त्वां माझ्या
अंतःकरणांत प्रवेश करून निजलेली वाणी आणि हात पाय आदिकरून सर्व अवयव व
प्राण हे जीवंत केलेस असा सर्वशक्तिधारक जो तूं त्या तुला नमस्कार असो ॥ श्लोक ॥
वंदे पंकजलोचना सुखघना स्वामी जगत्पावना ॥ तूंचि ब्रह्म सनातना त्रिभुवना ब्रह्मादिकां
शासना ॥ क्षीराब्धीशयना सुवर्णवसना दुर्बुद्धिविध्वंसना ॥ त्राहि त्राहि नमो नमो भगवते
लक्ष्मीपते पाहि मां ॥ ४५ ॥ ॥ दिंडी ॥ नमस्कारें पूजिला हृषीकेशी ॥ देव बोले तूं माग
इच्छितोसी ॥ चित्त माझें सर्वदा तुझे पाई ॥ गर्भवासें कष्टलों वदों काई ॥ ४६ ॥ श्लोक ॥
मालिनी वृ० अचळ बहुत कल्पी भंग नाही जयासी ॥ ग्रहगण ऋषि तारा त्यांहुनी उंच
होसी ॥ भ्रमण करिति तूझ्या मंडळाभोंवताले ॥ सदय वरद ऐसा श्रीजगन्नाथ बोले ॥ ४७ ॥
वैकुंठाहुनि तो गरूड हरिनें तत्काळ पालाणिला ॥ जेथें उग्रतपें तपे ध्रुव त्या स्थानीं त्वरें
आणिला ॥ शक्रा दुर्लभ उंच थोर पद जें तेथें ध्रुव स्थापिला ॥ मेरूचे शिखरीं अनंतक-
विनें लक्षोनेया वंदिला ॥ ४८ ॥ शुभकर निजमाथा ठेउनीयां ध्रुवासी ॥ गरूडगमन तेव्हां
होय वैकुंठवासी ॥ चरणशरण भक्तां निश्चयें रक्षि साचा ॥ अखिल भुवनकर्ता काळ जो
दुर्जनाचा ॥ ४९ ॥ याप्रमाणें ध्रुवानें भगवंतावर प्रीति करून आपला उद्धार करून घेतला. अशी
ज्याला इच्छा असेल त्याणें भगवंताला हेंच मागावें ॥ पद. ॥ हरि तुझि आवडि मजला
देई ॥ निजदासाचा हाचि मनोरथ, पुरवुनि सेवा घेई ॥ ४ ॥ हेंचि दान देगा देवा ॥ तुझा
विसर न व्हावा ॥ १ ॥ गुण गाईन आवडीं ॥ हेचि माझी सर्व जोडी ॥ २ ॥ नरुगे मुक्ति
धनसंपदा ॥ संतसंग देई सदा ॥ ३ ॥ तुका म्हणे गर्भवासीं ॥ सुखें घालावें आम्हांसी ॥ ४ ॥
असें देवाजवळ मागून मग प्रभूची मंगलारती करावी. ॥ आरती ॥ येउनि मानवदेहा भुललों
संसारीं । धन सुत जाया माझी म्हणोनियां सारीं । नाहीं स्मरलों तुजला क्षणही कंसारी ॥ वारी
भवदुःखातें शरणागत तारी ॥ जयदेव जयदेव जय राधारमणा ॥ चुकवी लक्षयोनी चौ-
च्यायशी भ्रमणा ॥ जय० ॥ १ ॥ जाणत जाणत आपुलें नच केलें हित ॥ स्वेच्छें रतलों
विषयीं त्यजूनियां विहित ॥ गेला जन्महि सज्जनसंगाविरहित ॥ त्वत्पदकमळीं मिनलें
नाहीं हें चित्त ॥ जय० ॥ २ ॥ केलें अगणित पातक आतां तुजपाई ॥ आलों शरणागत
मी लक्षी लवलाहीं ॥ करुणादृष्टि विभो त्या दीनातें पाहीं ॥ विनवी कृष्णदास मनि येउनिया
राही ॥ जय० ॥ ३ ॥ कायेन वाचा० ॥ अच्युतं केशवं० ॥ हरे राम हरे राम० ॥
पुंडलीकवरद० ॥ पार्वतीपते० ॥ सीताकांतस्मरण० ॥ असा गजर करून हारिदासानें
साष्टांग नमस्कार घालावा. ॥

संकाय.
८६६
हविमणीस्वयंवर.

(९)

कथा २ री.

पूर्वरंगानिरूपणम्.

॥ श्रीमन्महागणाधिपतये नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो० ॥ अविरल० ॥ या कुंदेन्दु० ॥ इत्यादि नम-
नं ॥ पद ॥ याचि पंथें जातां भय नाही रे ॥ निश्चय बोलती चारी साही रे ॥ ध्रु० ॥
स्वधर्मजागरीं देह जागवा रे ॥ देवद्विजगुरुदास्य वागवा रे ॥ १ ॥ राम कृष्ण शिव
बोला वाचा रे ॥ निंदा अपभ्रंश त्याग याचा रे ॥ २ ॥ मानसीं असार सार शो-
धा रे ॥ निजरंगीं रंगातीत बोधा रे ॥ ३ ॥ याचि पंथें जातां भय नाही रे ॥ भागवत ॥ एष नि-
ष्कंटकः पंथा यत्र संपूज्यते हरिः ॥ धावन्निमील्य वा नेत्रे न स्वलेन्न पतेदिह ॥ १ ॥
अर्थ—हा भक्तिमार्ग कंटकादि उपद्रवविरहित आहे. याचे ठिकाणी केवळ भगवंताचीच
पूजा केली जाते व या मार्गात डोळे झांकून धांवला तरी अडखळायचा नाही व पडायचाही
नाहीं. तस्मात् हा मार्ग इतर मार्गापेक्षां निर्भय असं जाणून रंगनाथ महाराज पद लिहितात.
याचि पंथें जातां भय नाही रे ॥ भागवत—सर्धाचीनो ह्ययं लोके पंथाः क्षेमोऽकुतोभयः
॥ सुशीलाः साधवो यत्र नारायणपरायणाः ॥ १ ॥ अर्थ—लोकांमध्ये पुरुषार्थत्रय—सं-
पादक जे मार्ग आहेत त्यांपेक्षां मोक्ष देणारा हा भक्तिमार्ग फार कल्याणकारक आणि निर्भ-
य आहे. ज्या मार्गाचे ठायीं शांत स्वभावाचे आणि भगवंताचे ठिकाणी तत्पर झालेले असे
साधु आढळतात. इतर कर्ममार्गात फार दोष आहेत, तसे या मार्गात नाहीत हे कसे
ते सांगतो—गीता—अ० २—नेहाभिक्रमनाशोस्ति प्रत्यवायो न विद्यते । स्वल्पमप्यस्य
धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ १ ॥ अर्थ ॥ कर्म ईश्वरार्पणबुद्धीने करून त्या ईश्व-
राची भक्ति आपण करणे हा भक्तिमार्ग या भक्तिमार्गाचे ठायीं निष्कामबुद्धीने आरं-
भिलेले कर्म विघ्नांनी खंडित झाले तरी विघ्न नाहीसे झाल्यावर आरंभिलेले कर्म आपले
फल देईल; परंतु नाशात पावणार नाही. व कांहीं दिवस कर्म करून मध्यंतरी सोडून
दिल्याबद्दलचाही दोष नाही. या धर्ममार्गाचे थोडेसे जरी सेवन केले तरी जन्ममरण-
रूप जें संसाररूपी महाभय त्यापासून प्राणी मुक्त होतो. ह्यगून रंगनाथस्वामी म्हण-
तात—याचि पंथें जातां० ॥ आतां ईश्वराला कर्म अर्पण करणे तीं कशीं—भा०—ए० स्कं०—
कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् । करोति यद्यत् सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥ १ ॥ अर्थ—मनुष्याने आपल्या शरीराच्या योगेंकरून जें
जें तीर्थयात्रादि कर्म केले व वाणीच्या योगेंकरून जें जें वेदपठनादि कर्म केले व मना-
च्या योगेंकरून ध्यानमननादि जें जें कर्म केले व इंद्रियांच्या योगेंकरून श्रवणदर्श-
नादि जें जें कर्म केले व बुद्धीच्या योगेंकरून जें जें निश्चयात्मक कर्म केले व पूर्व क-
र्माचा जो अनिवार्य प्रवाह त्या प्रवाहाने जें जें कर्म केले तें तें सर्व कर्म नारायणाप्रत
समर्पण करावे.—गीता—यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥ यत्तपस्यसि कौ-
न्तेय तत् कुरुष्व मदर्पणं । अर्थ—भगवान् म्हणतात अर्जुना—तू जें करतोस, जें खातो-

स, जें हवन करितोस, जें देतोस, जें तप करितोस, तें सर्व मला अर्पण कर. म्हणून रंगनाथस्वामी म्हणतात—याचि पथें जातां भय नाहीं ॥ आर्या—आहेतचि शत पथ परि पथ न बरा भक्तियुत पथा—परिस ॥ शुक सांगे भागवतीं राया तूं भक्तिची कथा परिस ॥१॥ अर्थ—या जीवाला स्वर्गादिसुख देण्याला अनंत मार्ग आहेत, परंतु जन्ममरणापासून मुक्त करणारा असा भक्तिमार्गाहून दुसरा मार्ग नाही, हेंच शुकाचार्य राजा परीक्षितीला भागवतांत सांगतात कीं, हे परिक्षिति राजा तूं भक्तीचीच कथा ऐक. म्हणजे ज्या कथेंत भक्तीचा मार्ग निवेदन केला आहे अशी कथा ऐक. याविषयीं समर्थानीं एके ठिकाणीं सांगितलें आहे ॥ मना सज्जना भक्तिपथेंचि जावें । तरी श्रीहरी पाविजेतो स्वभावे । जनीं निंद्य तें सर्व सोडोनि द्यावें । जनीं वंद्य तें सर्वभावे करावें ॥ १ ॥ अर्थ—हे चांगल्या मना भक्तिमार्गानेंच जा. म्हणजे तो भगवान् तुला सहज पावेल. लोकांमध्ये ज्या कर्माची निंदा करितात तें कर्म करूं नये आणि लोकांत जें कर्म मान्य आहे तें करावें.—म्हणून रंगनाथस्वामी म्हणतात. ॥ याचि पथें जातां भय नाहींरे० ॥ स्वधर्म जागरीं देह जागवारे । देवद्विजगुरुदास्य वागवारे । गीता—श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ १ ॥ अर्थ—भगवान् म्हणतात अर्जुना, जो वेदानें सांगितलेला जातिविषयक धर्म तो जरी निंद्य असला तरी ज्याच्या जातीस तो आला त्यानें श्रेष्ठ मानून आचरावा. दुसऱ्याचा धर्म बरा वाटला तरी त्यापेक्षां आपला धर्म कमी मानूं नये. फार काय सांगावें? आपला धर्म आचरण करण्यांत मरणप्राय दुःख जरी प्राप्त झालें अथवा प्रत्यक्ष मरण जरी आलें तरी तें श्रेयस्कर आहे; परंतु दुसऱ्याचा धर्म अनर्थकारक आहे. म्हणून रंगनाथस्वामी कडव्यांत लिहितात.—स्वधर्मजा० ॥ याविषयीं एक गोष्ट आहे.—एका गावांत सदाचारसंपन्न एक अग्निहोत्री होता, त्यानें शुद्ध (भिक्षा) वृत्तीवर प्रपंचाचा निर्वाह करावा. परान्न व दुष्ट—प्रतिग्रह इत्यादिक वर्जिलें होतें. त्यामुळें ग्रामांतील सर्व जन त्या वृद्ध अग्निहोत्रीबावास फार पूज्य मानीत असत. त्याच गावांत राहाणारे जे कांहीं मत्सरी लोक होते त्यांस त्या अग्निहोत्री बावांचा उत्कर्ष व पूज्यपणा सहन न होऊन त्या सर्व मत्सरी लोकांनीं अग्निहोत्रें धारण करून लोकांस आपलें शुद्ध वर्तन दाखवून वरील अग्निहोत्री बावांचा कमीपणा लोकांत व्हावा असा सर्वांनीं निश्चय ठरविला. याप्रमाणें त्या सर्व अग्निहोत्र्यांचा कांहीं दिवस क्रम चालला असतां, एके दिवशीं असा कांहीं प्रकार घडून आला कीं, या अग्निहोत्र्यांपैकीं एका अग्निहोत्र्याचे कुटुंबास रात्रौ बहिर्दिशेस जाण्याची गरज लागली. तेव्हां रात्र अंधारी असल्यामुळें व डोळ्यावरील झोंपेची धुंदी गेली नसल्यामुळें त्या बाई शौचकूपाचा मार्ग चुकून होमशाळेंत गेल्या, व तेथें त्या अग्निकुंडांत त्यांनीं देह-धर्म केला. पुढें प्रातःकाळीं अग्निहोत्रीबावा अग्नीस आहुति देण्याकरितां म्हणून होमशाळेंत जाऊन जों पाहतात, तों होमकुंडांत सरासरी शेर दोनशेर सोन्याचा गोळा दिसला, मग अग्निहोत्रीबावांच्या आनंदास काय पारावार? सरासरी लगवगीनें अग्नीस कशी तरी आहुति देऊन अग्निहोत्री बावा आपल्या कुटुंबास आनंदाची वार्ता सांगावयास धांवत धांवत चालले. परंतु बावा येताहेत असें त्यांच्या कुटुंबांनीं अवलोकन करतांच त्यांची पांचांवर धारण बसली. कारण रात्रौ बाईचा बहि-

दिशेचा विधि जसा जसा आटपत आला व जसजशी त्यांचे डोळ्यावरची झोंप जात चालली तसतसे त्यांना असे समजून आले कीं, आपण शौचकुपाची वाट चुकलों, व ही जागा होमशाळेची आहे अशी त्यांच्या मनाची खात्री झाली. परंतु आतां काय करावे? अशी त्यांना विवंचना पडून त्या कांहीं एक न बोलतां मुकाट्यानें जाऊन आपले जागीं निजल्या. यजमानांची स्वारी आनंदाची वार्ता सांगावयास होमशाळेंतून धांवत येत आहे हें वर सांगितलेंच आहे. ते येत असतां बाईना रात्रौ घडलेले कृत्य यजमानांचे नजरेस येऊन ते आपणाकडे त्याचा शोध करण्याकरितां येत आहेत असें बाईस वाटून, आतां आपण काय उत्तर द्यावे अशा भीतीमुळे बाई जागच्या जागींच तटस्थ उभ्या राहिल्या. परंतु यजमानांची मुद्रा संतापयुक्त न दिसतां उलट सानंद दिसली, त्यामुळे बाईचे मनास थोडथोडा धीर येत चालला. व अग्निहोत्रीबावा सन्निध येऊन, होमकुंडांत सुवर्णगोलक सांपडल्याचें शुभ वर्तमान सांगू लागले. त्यामुळे अग्निहोत्रीण बाईस साश्चर्य आनंद होऊन त्या पतीस विचारू लागल्या, कीं तो गोलक तुम्हीं आपले बरोबर आणला आहे का? आणला आहे काय म्हणून काय विचारतेस? हा बघ खोटे सांगतो कीं काय? मग लागलीच बावांनीं भिक्षेस न जातां बाजारांत जाऊन तें सुवर्ण विकून घरांतल अन्न आच्छादन अलंकारादि सर्व उणिवा भरून काढल्या. पुढे एके दिवशीं त्या अग्निहोत्र्याचे कळपांपैकी दुसऱ्या एका अग्निहोत्र्यांचें कुटुंब वरील बाईचे घरीं भेटावयास आले व तेथें येऊन पाहतात तों आपल्या मैत्रिणीच्या अंगावर विपुल दागिने, घरांत सर्व गोष्टी यथास्थित पाहून तीस मोठा अचंबा वाटला? व तिनें आपल्या मैत्रिणीस हें द्रव्य कोठून आणलेंत म्हणून विचारलें, तेव्हां तिनें झालेली सर्व हकीकत तिचेजवळ सांगितली. व तिनेंही त्याप्रमाणें करण्याचा निश्चय केला. व तिनें दुसरे दिवशीं रात्रौ आपल्या पतीस न कळतां होमकुंडांत देह-धर्म केला. व त्यामुळे दुसरे दिवशीं अग्निहोत्रीबावा सकाळीं होमकुंडांत पाहतात तों सोन्याचा गोळा. याप्रमाणें ही बातमी त्या सर्व मत्सरी अग्निहोत्र्यांच्या बायकांस कळून त्या सर्वांनीं त्याप्रमाणें वर्तन केलें व सर्वास त्याप्रमाणें सुवर्णलाभ झाला. ही गोष्ट त्या सच्छील अग्निहोत्रीबावांच्या कुटुंबास समजतांच त्यांनीं आपल्या पतीस ती सर्व हकीकत सांगितली. व त्या बाई आपल्या पतीस म्हणावयास लागल्या कीं, आपण इतकें धर्माचरणानें वागत असून अन्नोदकाची कधीं कधीं तर गांठ सुद्धां पडत नाही. तर ह्याचें कारण काय? तेव्हां तिचें मत इतर बायांनीं केलेलें कृत्य करण्याविषयीं दृढ झालेलें दिसलें. परंतु अग्निहोत्रीबावांनीं असें सांगितलें कीं, खायला मिळो अथवा न मिळो, अधर्म म्हणून करावयाचा नाही. तेव्हां ती गोष्ट त्या बाईस पसंत पडेना. आपल्या बायकोस ही गोष्ट पसंत पडत नाही हें पाहून त्यांनीं असें सांगितलें कीं, इतर अग्निहोत्र्यांच्या संपत्तीची तुला गंमत दाखवूं का? तेव्हां कुटुंब ह्मणालें कसली गंमत दाखवतां! वेळेवर अन्न सुद्धां मिळत नाही आणि गंमत दाखवताहेत ! दाखवा दाखवा पाहूं काय ती गंमत? अग्निहोत्रीबावा ह्मणाले ठीक आहे. त्यांनीं मनांत विचार करून कुटुंबास सांगितलें कीं उदईक हें गांव सोडून आपल्यास दुसऱ्या गांवीं जावयाचें आहे. असें सांगितल्यावरून कुटुंबानें सर्व तयारी करून उदईक गांव सोडावयाचा असा नि-

श्रय केला. दुसरे दिवशीं प्रातःकाळीं उठल्यानंतर अग्नीचा समारोप करून उभयतां नवराबायको घरांतून परगांवीं जाण्याकरितां निघालीं. सरासरी, तीं उभय माणसें वेशीपावेतों जाऊन ठेपलीं नाहींत तों गांवांतील सर्व मत्सरी अग्निहोत्र्यांचे घरांस आग लागून सर्व संपत्तीची राख रांगोळी झाली. ह्याचें कारण ज्या अग्निनारायणापासून त्या सर्व मत्सरी अग्निहोत्र्यांस संपत्ति प्राप्त झाली होती, तो अग्निनारायण ज्या वेळेस आपल्या सद्धर्मचारी अग्निहोत्र्यावर तो गांव सोडून गेला, त्या वेळेस त्यानें आपल्या प्रसादामुळे जेवढी आपली ह्मणून त्या गांवांत संपत्ति उत्पन्न झाली होती ती सर्व घेऊन गेला. याचें कारण इतर अग्निहोत्री अग्निहोत्र धारण करण्यास अनधिकारी असून तें धर्मव्रत धारण केल्यामुळे असा त्यांचेवर दुसरा प्रसंग आला. यास्तव रंगनाथस्वामी ह्मणतात. स्वधर्म जागरीं देह जागवारे ॥ याप्रमाणें स्वधर्माचरण सांगून दुसऱ्या कडव्यांत भगवन्नामोच्चार करावा, वाणीनें दुसऱ्याची निंदा किंवा स्तुति कांहीं करूं नये. याविषयीं प्रमाण. आचार्य ह्मणतात—अध्ययनव्रतयज्ञा नावः कालेन सर्वशो भग्नाः। संप्रति संसृतिंसिंधौ हरिनार्मतरिर्दृढा स्फुरति ॥ संसार समुद्र तरून जाण्याला पूर्वीं वेदशास्त्रांचें अध्ययन व नाना प्रकारचीं व्रते व अश्वमेधादि यज्ञ ह्या नौका होत्या. त्या कालेंकरून नष्ट झाल्या. या वेळेस ह्मणजे कलियुगांत संसार-समुद्र तरून जाण्यास भगवन्नाम ही मात्र नौका सुदृढ आहे. ह्मणून रंगनाथस्वामी दुसऱ्या कडव्यांत ह्मणतात.—राम कृष्ण शिव बोला वाचा रे । निंदा अपभ्रंश त्याग याचा रे ॥ आणखी असें सांगतात कीं, या प्रपंचांत कांहीं सार नाहीं प्रपंच हा असार आहे यांत परमेश्वर हें सार. याविषयीं असें प्रमाण आहे कीं—संसार—कल्पवृक्षस्य द्वे फले अमृतोपमे । अचला केशवे भक्तिः सतां संगतिरेवच ॥ संसार हा कल्पवृक्षाप्रमाणें कल्पनेचाच आहे. परंतु त्यास दोन फळे अमृतासारखीं उत्तम आहेत. एक भगवंताचे ठिकाणीं अचल भक्ति असणें आणि दुसरें साधूंची संगति. तस्मात् असार संसारांत भगवद्भक्ति हें सार आहे. ह्मणून सांगतात. मानसीं असार सार शोधारे । निजरंगीं रंगातीत बोधा रे ॥ याप्रमाणें सांगितल्या मार्गांनें जे जातात त्यांच्यावर भगवान् कृपा करतात.

रुक्मिणीस्वयंवर.

भा० श्लो० राजासीद्भीष्मको नाम विदर्भाधिपतिर्महान् ।

तस्य पंचाभवन् पुत्राः कन्यैका च वरानना ॥ १ ॥

रुक्म्यग्र जो रुक्मरथो रुक्मबाहुरनंतरः ।

रुक्मकेशो रुक्ममाली रुक्मिण्येषां स्वसा सती ॥ २ ॥

आर्या—वर्ष्य गुण भीष्मकाचे सुत रुक्मिप्रमुख

पांच एक सुता ॥ ते रुक्मिणी भगवती श्री अवतरली समस्त देवनुता ॥ ३ ॥

॥ श्लोक ॥ ॥ भाग० ॥ सोपश्रुत्यमुकुंदस्यरूपवीर्यगुणश्रियः ॥ गृहागतैर्गीयमाना-

स्तंभेनेसदृशंपतिं ॥ ४ ॥ आर्या—ते परिसोनि पितृगृहीं साधूनीं साधु वर्णितां हरि-
रिला ॥ चित्तीं म्हणे वरावें प्रभु ईच्या रूपसद्रुणें हरिला ॥ ५ ॥ कोणे एक
वेळीं ग्रहण पर्व असतां अनेक देशांचे राजे प्रभासतीर्थी आले होते. त्यांत
यादव पांडवही एकमेकांस भेटले. कृष्ण बलराम आदिकरून व धर्म भीम आदिकरून
पुरुष भेटले. आणि रुक्मिणी द्रौपदी वगैरे स्त्रिया भेटल्या. त्या प्रसंगांत द्रौपदीनें रु-
क्मिणीला तिच्या लग्नाची वार्ता विचारिली असतां रुक्मिणी सांगते. ॥ पद ॥ आ-
यके द्रुपदनृपतनये मज वरिलें श्रीयदुरायें ॥ ध्रु० ॥ मत्पिताविदर्भाधिपती, भीष्मक
या नामें नृपती । शर्मप्रद कर्मठ सुमती, धर्मशील निर्मलकीर्ती ॥ तत्संनिध विप्रकृतिसुकृति प्र-
स्तवप्रसंगें स्तविती ॥ चाल ॥ यदुराज दीनजनबंधु । सज्जनकुलकुमुदवनेंदु । स्मरसुंदर करुणासिंधु । वर-
योग्य श्रवण पथा ये ॥ आयके० ॥ १ ॥ श्लो० भा० ॥ बंधूनामिच्छतांदातुं कृष्णाय भगिनीं नृप ॥
ततो निवार्य कृष्णद्विट् रुक्मीचैद्यमन्यत ॥ ६ ॥ आर्या—वापहि बंधुहि म्हणती द्यावी
संसाररोग-वैद्यातें ॥ कृष्णद्वेषी रुक्मी देईन म्हणे बळेंचि चैद्यातें ॥ ७ ॥ श्लोक भा० ॥
तदवेत्यासितापांगीवैदर्भीदुर्मनाभृशं ॥ विचिंत्याप्तद्विजं कंचित् कृष्णाय प्राहिणोहृतं ॥ ८ ॥
पदाचें कडवें—त्यापासुनि साजणि माझ्या मानें भरलां यादवराजा । कधि होइन
त्याची भाजा मति उपजलि अशि निर्व्याजा । वडिल हेंचि ह्मणती योजा कीं संमत
साधुसमाजा । चाल ॥ हेकाड एक परि दादा । रुक्मिया करुनि अतिवादा । निंदुनि-
यां बहुत मुकुंदा । शिशुपाल योजी अन्यायें ॥ आयके० ॥ २ ॥ आर्या ॥ सुचली युक्ति
सतीला स्वकरेंचि लिहूनि पत्रिका विप्र ॥ पाठविला आणाया प्रभुला श्रीद्वारकेप्रति क्षि-
प्र ॥ ९ ॥ टीप—लवकर ॥ कडवें ॥ नेमुनियां विवाहकाळा धाडिलें मूळ शिशुपाळा ।
सवहाड संभ्रम आला ॥ तो कुंडिननाम पुराला । उद्वेग जाहला मजला । रोंचला उरीं
जणुं भाला ॥ चाल ॥ पत्रिका लिहिलि निजकार्जी । द्विज सुदेव करुनी राजी । धाडितां
द्वारकेमाजी । पवनसा जवन तो जाये ॥ ॥ आयके० ॥ ३ ॥ आर्या ॥ सर्वहि वि-
कल्प जावा यास्तव धाडी सुदेव भूदेव ॥ गुर्वकोदैय होतां सर्वा भूर्ती उरेचि शुभदेव ॥ १० ॥
टीप. १ सुदेव नांवाचा ब्राह्मण. २ गुरुसूर्याचा उदय. ओंवी ॥ मनोवेगाचा पै वारू ।
त्यावरी वैसला द्विजेश्वरू । कृष्णापार्शी जी सत्वरू । समूळें मूळ पाठविला ॥ ११ ॥
आपुले आर्तीचें अंजन । शुद्धसत्वाचें पत्र जाण ॥ बुद्धिवोधें केलें लेखन । वर्णाक्षरीं अक्षर-
॥ १२ ॥ द्विज पावला द्वारका । वैकुंठकैलासाहूनि अधिका ॥ जेथें निवास जगन्नायका ।
विश्वव्यापका श्रीकृष्णा ॥ १३ ॥ आर्या । देवराहि रेवतीचा उत्सुक होतांचि विप्रही गे-
ला ॥ त्याचा आदर बहु त्या श्रितसंतानें यदूत्तमं केला ॥ १४ ॥ टीप—१ दीर. २ बल-
रामाचे बायकोचा. ३ आश्रित जनाचे मनोरथ कल्पवृक्षाप्रमाणें पूर्ण करणारा. ॥ ओं-
वी ॥ सिंहासनाखालीं उडी । घालोनि दोन्ही हात जोडी ॥ नमन साष्टांगें परवडीं ।
पूजा आवडीं द्विजातें ॥ १५ ॥ मग काढली पत्रिका । कुंकुममंडित सुरेखा ॥ धीर न
धरवे हरिखा । आवडी देखा चुंबिली ॥ १६ ॥ भा० श्लोक ॥ श्रुत्वा गुणान् भुवनसुंदर
शृण्वतां ते । निर्विश्य कर्णविवरैर्हरतोऽगतापम् ॥ रूपं दृशां दृशिमतामखिलार्थलाभं
त्वय्यच्युताऽऽविशति चित्तमपत्रपं मे ॥ १७ ॥ अर्थ—रुक्मिणी ह्मणते—हे भुवनसुंदरा
कृष्णा, ऐकणाराच्या कर्णद्वारा आंत शिरून हृदयांतील ताप दूर करणारे असे तुझे गु-

ण ऐकून, त्याप्रमाणें दृष्टि ज्यांना आहे, अशा प्राणिमात्रांच्या दृष्टीला अत्यंत संतोष देणारें तुझे रूप ऐकून, माझे चित्त निर्लज्ज होऊन तुझे ठिकाणीं तळीन झालें आहे. भा०. श्लोक.— तन्मे भवान् खलु वृतः पतिरंगजायामात्मार्षितश्च भवतोऽन्न विभो वि-
 धेहि ॥ मा वीरभागमभिमर्शतु चैद्य आराद्रोमायुवन्मृगपतेर्बलिम्बुजाक्ष ॥ १८ ॥ अर्थ—
 तस्मात् मीं तुला आपला पति केला. आणि देह अर्पिला; आतां तुझे जें कर्तव्य असेल
 तें तूं कर, परंतु इतकेंच सांगतें कीं, तुझा वीराचा भाग मी आहे. त्या तुझ्या भागाला
 शिशुपाल न शिवो. जसा सिंहाच्या भागाला कोल्हा शिवत नाही त्याप्रमाणें. ॥भा०
 श्लोक॥ श्वो भाविनि त्वमजितोद्धने विदर्भान् । गुप्तः समेत्य पृतनापतिभिः परीतः ॥ नि-
 र्मथ्य चैद्यमगधेन्द्रवलं प्रसह्य मां राक्षसेन विधिनोद्धह वीर्यशुल्काम् ॥ १९ ॥ अर्थ—रुक्मि-
 णी म्हणते. कृष्णा, उदईक लग्न होणें आहे तर आज आपण सेनापतीसहवर्तमान
 गुप्त येऊन शिशुपाल, जरासंध, इत्यादिकांचा पराभव करून तुझ्या पराक्रमाचेंच मोल
 जिला आहे अशी जी मी तिला राक्षसविधीनें वर ॥ ॥ ओवी ॥ आतां एके माझे
 बोल ॥ तुझे सौंदर्य माझे मोल ॥ अल्प वेंचोनि सकल ॥ दासी केवळ मज करावी ॥
 ॥ २० ॥ भा० श्लोक ॥ अंतःपुरांतरचरीमनिहत्य बंधूस्त्वामुद्धहे कथमिति प्रवदाम्यु-
 पायम् । पूर्वदुरस्ति महती कुलदेवियात्रा यस्यां बहिर्नवधूर्गिरिजामुपेयात् ॥ २१ ॥
 अर्थ ॥ रुक्मिणी म्हणते कृष्णा, तूं असें म्हणशील कीं, अंतःपुरांत राहणारी जी तूं
 त्या तुझे बंधु मारिल्यावांचून मी तुला कसा वरूं ? तर त्याविषयीं उपाय सांगत्यें.
 आमच्या कुळांत अशी चाल आहे कीं, ज्या मुलीचें लग्न होत आहे ती मुलगी लग्नाचे
 आदले दिवशीं अंबिकेच्या दर्शनास न्यावी. तर मी अंबिकेच्या दर्शनाला पायीं नि-
 घालें म्हणजे आपण देवळांत तयार असावें. आणि प्रदक्षिणेच्या वाटेला मी आलें
 म्हणजे माझे सर्व रक्षक जिकून मला आपण वरावें. ॥ श्लोक भा० ॥ यस्यांघ्रिपंकजर-
 जःस्नपनं महांतो वाञ्छत्युमापतिरिवात्मतमोऽपहत्यै ॥ यर्ह्यबुजाक्षनलभेय भवत्प्रसादंजह्या-
 म्यसून् व्रतकृशान् शतजन्मभिः स्याम् ॥२२॥ अर्थ—रुक्मिणी म्हणते. कृष्णा, शंकरासा-
 रखे मोठमोठे देव सुद्धां तुझ्या चरणकमळाच्या धूळींत स्नान करण्याची इच्छा करतात;
 आणि तेणेंकरून आपलें अज्ञान घालवितात. असा जो तूं त्या तुझा प्रसाद मजवर न झाला
 तर शंभर जन्म व्रताचे योगेंकरून मी आपला देह शुष्क करून मग तरी तुझा प्रसाद मिळ-
 वीन ॥ आर्या ॥ वाचविलें पत्र जसें आयकिले सात उत्तम श्लोक ॥ तेव्हांचि निघे स्वरथी
 घेउनि विप्रासि उत्तमश्लोक ॥ २३ ॥ टीप—१ भगवान् कृष्ण. कडवें ॥ दुबळीची विनंति
 विनयें । कळविली सुदेवें सदयें । अवधारुनि निश्चलहृदयें । अंकूर दयेचा उदये । कळ-
 वितां न कोणासहि हें । यदुराय निघाला सखये ॥ चाल ॥ दारुकें आणिला नामी ।
 रथराज समीरणगामी । आरोहुनि त्रिजगत्स्वामी । मजसाठिं अला लवलोहें ॥ ४ ॥
 आयके० ॥ आर्या ॥ नगरा वैदर्भाच्या शाल्वजरासंधदंतवक्रखळ ॥ आले शिशुपाला-
 ला घेउनि आणूनि फार भूपदळ ॥ २४ ॥ भट्टउपाध्याय वधू वरपक्षीं देवकेंहि ठेवविती ॥
 चैद्यासि रुक्मिणीशीं वृद्धा सुविवाहवेश लेवविती ॥ २५ ॥ टीप—१ ह्याताच्या बायका,
 लग्नाचे उत्तमअलंकार. ॥ आर्या ॥ गर्जति बंदींवाद्यें गायक बहुसंख्य नाचती गणिका ॥
 मणिकांचें उधाळिली नृपकर करिकैर जसे पयःकणिका ॥ २६ ॥ टीप. १ स्तुति करणारें

१ माट २ वेश्या ३ रत्ने ४ सोने ५ हत्तीची सोंड ६ पाण्याचे तुषार ॥ कडवें ॥ लागली हळद शु-
भकाळी । वाद्याची विविध धुमाळी । न्हाणुनि मज साडी पिवळी । चोळीवर मुक्ताजाळी ।
नगशतनथ बुगडी बाळी । मंडवळी मंडपभाळी ॥ चाल ॥ लेववूनि मज अनुरागे । वैवा-
हिक वैदिकमार्गे । स्वस्तिवाचनादिकअंगे । सारिली नृपाळें न्याये ॥ आयके० ॥५॥
भा०. श्लोक. भीष्मकन्या वरारोहा कांक्षत्यागमनं हरेः ॥ प्रत्यापत्तिमपश्यंती द्विजस्या-
चिंतयत्तदा ॥ २७ ॥ अर्थ—अशी लग्नाची गडवड चालली असतां रुक्मिणीचे डोळे भग-
वंताच्या वाटेकडे लागले आहेत. तिकडे पाठविलेला ब्राह्मण देखील अद्यापि येत नाही.
ह्मणून तिचें मन नानाप्रकारच्या कल्पना करूं लागलें. ॥ आर्या ॥ मोठा उत्सव कुंडिन-
पुरवासी करिती फार पुर साजे ॥ सत्कारिलें यथोचित नृपसंतोषार्थ भीष्मकें राजें ॥२८॥
अर्थ—कुंडिनपुरांत राहणारे लोक मोठा आनंद करूं लागले; व नगरही फार सुशोभित
दिसलें. भीष्मकराजानें लग्न समारंभाकरतां आलेल्या सर्व राजांचा यथायोग्य
सत्कार ठेविला. ॥ ओंवी ॥ डोळा न लागे सेजेशीं ॥ निद्रेमाजी देखे श्रीकृष्णा-
सी ॥ तेणें स्वप्न सुषुप्तीसीं । जागृतीसी नाठवे ॥ २९ ॥ जे कृष्णासीं भिनले । ते परतोनि
नाहीं आले । मज असें वेड लागलें । वाट पाहे द्विजाची ॥ ३० ॥ आर्या ॥ वाटे तिला
प्रभूचें मजवर नाहीच सुप्रसन्न मन ॥ नाहीच मानलें श्रीगौरीला शंभुलाहि मन्त्रमन ॥३१॥
टीप—१ माझा नमस्कार ॥ आर्या ॥ यश घेउनि तो विप्रहि आला पाहुनि म्हणे अनादि सती
॥ त्याला नमी भग धनें बहु दे परि बहु न सज्जना दिसती ॥ ३२ ॥ टीप—२ रुक्मिणी.
भा० श्लोक ॥ सा तं प्रहर्षवदनमव्यग्रात्मगतिं सती ॥ अलक्ष्यलक्षणाभिज्ञा समपृच्छ-
च्छुचिस्मिता ॥३३॥ अर्थ—तो ब्राह्मण आला त्या वेळेस त्याचें मुख आनंदयुक्त व आकृति
शांत, चालण्यामध्ये गडवड नाही असें जाणून चतुर रुक्मिणी हास्यपूर्वक त्याला वि-
चारती झाली. नंतर तो ब्राह्मण सांगतो. ॥ पद ॥ शुभांगे तुला वराया विबुधज्ञान-
वसंत आला भगवंत ॥ ध्रु० ॥ पैल पहा गरुडध्वज झळके यादववीर अनंत ॥ सभोवते ॥
शुभांगे० ॥ १ ॥ निद्रेमध्ये दचकुनि उठतो त्रिभुवनीचा श्रीमंत ॥ तुजसाठीं ॥ २ ॥
कडवें ॥ होता हे वाजी गाजी बलदेवराव भावोजी । घेउनियां सेना ताजी । गर्जत
पथि रथ गज वाजी । पातले कुंडिनामाजी । भीमक त्या सादर पूजी ॥ चाल ॥ वाटला
जिवाला थारा ॥ आटलाचि संशय सारा ॥ दाटला कंठ जलधारा ॥ नयानिं ये मनिं न
सुख माये ॥ आयके० ॥ ६ ॥ ओंवी ॥ भीमकी विवाह संभ्रम । पाहूं आले कृष्ण
राम । हें परिसोनि भीमकोत्तम । दर्शना सकाम ऊठला ॥३४॥ भा० श्लोक ॥ मधुपर्क-
मुपानीय वासांसि विरजांसिच ॥ उपायनान्यभीष्टानि विधिवत् समपूजयत् ॥३५॥ अर्थ ॥
भीमकराजानें मधुपर्क, उत्तम वस्त्रें व नाना प्रकारचे नजराणे आणून कृष्णाची यथा-
विधि पूजा केली ॥ आर्या ॥ भक्त विदर्भाधिपति प्रभुची पूजा करी धरी पाय ॥ रुक्मी
जळे मनीं परि चंद्राचें तेज रविपुढें काय ॥ ३६ ॥ ओंवी ॥ बोलती नर नारी सकळा ।
काल मिराविलें शिशुपाळा । न देखों नोवरेपणाची कळा । नाहीं जिव्हाळा लग्नाचा ॥३७॥
कृष्ण नोवरा भीमकीलागीं । भीमकी होय कृष्णाजोगी । सृष्टीं शोभती हीं दोर्धीं । न
देखों जगीं तीसरें ॥ ३८ ॥ आमुचें जन्मोजन्मींचें सुकृत । शुद्ध पुण्य जें शोधित । तेणें
तरी श्रीकृष्णनाथ । भीमकीकांत होईल ॥३९॥ आर्या ॥ नेतां श्रीगौरीच्या पूजेला रु-

किमणीस वाहेर । गडवडलें खळमंडळ झालें भीतीस भव्य माहेर ॥४०॥ टीप १ प्रश-
 स्त ॥ कडवें ॥ अंबिका दर्शनासाठी । निघतांना झाली दाटी । रक्षणार्थ यमभटकोटी ।
 चहुंकडे चाळिती दृष्टी । मागधादि घेंडें मोठीं । चेदीपति ज्याचे पोटीं ॥ चाल ॥ वाद्य-
 संघ वाजत ताजे । खेटले पहा त्या राजे । मध्ये स्त्रीसंघ विराजे । चाललें त्यांत मी
 पायें ॥आयके०॥७॥ओंवी॥ षोडशोपचारं पूजा । करिती झाली भीमकात्मजा । विधी सां-
 गती द्विजभाजा । गरुडध्वजा प्राप्तीसीं ॥४१॥ अंबिका वंदिली द्वारीं । पूजिली विवि-
 धोपचारीं । मी दीन देवी अवधारी । करी नोवरी श्रीहरीची ॥ ४२ ॥ ऐसा
 स्तुतिवाद करितां । कंठीची माळा आली हातां । प्रसाद मानूनि तच्चतां ।
 प्रदक्षिणा त्वरितां निवाले ॥ ४३ ॥ कडवें ॥ अंबिका वंदिली द्वारीं । पूजिली
 विविध उपचारीं । मी दीन देवि अवधारी । करि मजला हरिची नवरी । शिशुपाल दुष्ट
 धिक्कारी । हा प्रसाद मज विस्तारी ॥ चाल ॥ प्रार्थुनिया ऐसें निघतां । गळमाळ
 आलि मम हाता । क्षितिपति तें पहातां पहातां । मोहिलें मजकडे पहातां । यदुराज द-
 येचे छाये ॥ आयके० ॥८॥ भा० श्लोक ॥ यां वीक्ष्य ते नृपतयस्तदुदारहासत्रीडाव-
 लोकहतचेतसउड्ङ्गितास्त्राः ॥ पेतुः क्षितौ गजरथाश्वगता विमूढा यात्राञ्छलेन हरयेऽर्प-
 यती स्वशोभाम् ॥४४॥ अर्थ ॥ ज्या रुक्मिणीला पाहून सगळे राजे व हत्तीवर, घोड्या-
 वर आणि रथांत बसलेले सर्व वीर तिचे नेत्र, तिचें हास्य इत्यादिकांनीं मोहित होऊन
 शस्त्रासह पृथ्वीवर पडले. ती रुक्मिणी आपली सगळी शोभा यात्रेचें निमित्त करून प-
 रमात्म्याला अर्पण करण्याकरितां तिथें आली होती. ॥ भा० श्लोक. तां राजकन्यां रथ-
 मारुरुक्षतीं जहार कृष्णो द्विषतां समीक्षतां ॥ रथं समारोप्य सुवर्णलक्षणं राजन्यचक्रं परिभूय
 माधवः ॥४५॥ अर्थ—ती भीमकराजाची कन्या रुक्मिणी आपल्या रथावर चढत आहे
 असें पाहून सर्व शत्रूंच्या समक्ष कृष्णानें आपल्या गरुडध्वज रथावर उचलून घेतली
 आणि सर्व राजांचा पराभव केला. ॥ आर्या ॥ यत्नें रक्षित असतां स्नेहें नृपकीर्ति रुक्मिणी
 वरिली ॥ हरिनें जेविं शृगालांतुनि निजभाग प्रभूत्तमें हरिली ॥ ४६ ॥ टीप १ सिंहानें
 २ कोल्ह्यांच्या समुदायांतून ॥ कडवें. ॥ प्रभुनें जन कोणि न गणिला । मज समीप निजरथ
 अणिला । देखतांचि तत्पदकमला । वाटलें नमोवें विमला । तंव सदयें निजकर दिधला ।
 घेतलें रथावरि मजला ॥ चाल ॥ निजसैन्य सहित रथ हकला । सिंहनाद कटकीं पि-
 कला । आनंद जाहला सकलां ॥ चालले संभ्रमें माये । आयके० ॥ ९ ॥ ओंवी ॥ निज-
 मंडपीं शिशुपाल । करीत होता गदारोळ । भीमकी घेऊनि गेला गोपाल । ऐकोनि वि-
 कळ जाहला ॥४७॥ कडवें ॥ नेताचि हरुनि नृपवाला । कोलाहल बहुतचि झाला ।
 परतोनि न्यावया मजला । मागधादिभट झट उठला । झटला बहु केला खटला । परि
 समरीं मार्गे हटला ॥ चाल ॥ मंडवळी बांधुनि बसला । शिशुपाल सर्वथा फसला । मनिं
 विषाद—विषधर डसला । परि जाय घरा निरुपायें । आयके० ॥१०॥ चवताळुनि रुक्मीदादा,
 धांवला भिउनि अपवादा । गांठुनी त्वरित गोविंदा, मांडुनी मुखावरि निंदा । झुंजला
 करुनि निर्वधा, पावला शेवटीं वंधा ॥ चाल ॥ क्रोधाकुल यादवमळें, क्षुरधार तीक्ष्ण-
 तर भळें । भादरोनि दोन्ही कळे । दाविलें कुतुक निजजाये ॥ आयके० ॥ ११ ॥ इत-
 क्यांत भाउजी आले, पाहुनि ते अनुजा वदले । अनुचित अजिं त्वां केलें, यदुकुलास

लांछन झालें । ऐसे बहु राणे भरले, रुक्मियास सोडुन दिधलें । चाल ॥ रिपुकटक सकट
माघारें । घटकेत हटलें सारें । स्वभटोत्कट जयजयकारें । द्वारके आडे उत्साहें ।
आयके० ॥ १२ ॥ भीमकादि मंडळि सारी, द्वारकापुरा माझारी । पातली विविध सं-
भारी, करपिटणीं विधिसंस्कारीं । वर्तले सोहळे भारी, प्रभु भक्तकाज कै-
वारी । चाल ॥ मी त्याचीं श्रीपदपद्मं । सेवाविं निरंतर नेमें । कविपंत
विडल प्रेमें । हरिचरित दुरितहर गाये । आयके० द्रुपदनृपतनये, मजवरिलें श्रीयदुरायें
॥१३॥ याप्रमाणें रुक्मिणीची अत्यंत भक्ति पाहून परमात्म्यांनीं तिच्या घरीं येऊन तिचे
मनोरथ परिपूर्ण केले; आणि तिच्या प्रेमास्तव, आपण शुद्धब्रह्म असून मायोपाधि झा-
ले. तस्मात् परमात्मा आपलासा करावी अशी ज्याला इच्छा आहे त्यानें कोणत्या मा-
र्गानें जावें आणि ज्या मार्गानें गेलें असतां निर्भय भगवत्पद मिळेल? तोच मार्ग रंगनाथ
स्वामी सांगतात । याचि पथें जातां भय नाही रे । निश्चय बोलती चारी साही रे ॥ हेंचि
दान० आरती० पुं० पा० सी०.

कथा ३ री.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीगणेशायनमः ॥ नमनं । श्रीमन्महागणाधि पतयेनमः ॥ श्लोक ॥ अविरलमद० ॥ १ ॥
या कुंदेंदुतुषार० ॥ २ ॥ नमोगुरुभ्यो० ॥ ३ ॥ गुरुर्ब्रह्मा० ॥ ४ ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं०-
॥ ५ ॥ मूकं करोति वाचालम्० ॥ ६ ॥ संचितयेद्भगवतश्चरणारविंदं ॥ ७ ॥ अभंग—
संतसंगतीचें काय सांगूं सुख ॥ आपणा पारिख नाही जेथें ॥ १ ॥ साधु थोर जाणा साधु थो-
र जाणा । साधु थोर जाणा कालियुगीं ॥ २ ॥ इहलोकीं तेंचि सर्वाभूतीं सम ॥ शरीराचें
काम नाही तथा ॥ ३ ॥ नामा ह्मणे जाय दूध एकसर । साधु निरंतर तैसा राहे ॥ ४ ॥ भजन ॥
नामस्मरणादन्यमुपायं नहि पश्यामो भवतरणे ॥ शुद्ध अद्वैत, असंग जें ब्रह्म त्याचे ठिका-
णीं द्वैताध्यास संगानेंच झाला. तस्मात् तसल्या ब्रह्मप्राप्तीची इच्छा करणाऱ्या मुमुक्षूंनीं
असंग असावें. याविषयीं प्रमाण. भगवद्गीता. श्लोक ६२, अध्याय दुसरा. ध्यायतो
विषयान् पुंसः संगस्तेषूपजायते । संगत् संजायते कामः कामात् क्रोधोऽभिजायते ॥ १ ॥
अर्थ ॥ मनाचे ठायीं विषयाचें ध्यान करणाऱ्या पुरुषाचा विषयाशीं संबंध होतो,
आणि तो संबंध झाला ह्मणजे असाच वारंवार केव्हांही इच्छा उत्पन्न होत्ये. आणि त्या
इच्छेचा नाश कोणी केला म्हणजे क्रोध उत्पन्न होतो. ॥ श्लोक वामनी ॥ चिंती
विषय जो त्यानें उपजे भोग वासना । ते कामातें उपजवी काम क्रोधासि निर्मितो ॥ १ ॥
॥ आर्या ॥ विषय-ध्यानें पुरुषा होतो विषयीं धनंजया संग । संगपासुनि काम क्रोध
तयाचा उठेहि अनुषंग ॥ १ ॥ ओवी ॥ विषयाचें ध्यान करी । विषय संगें कामांतरीं ।
कामापासुनि क्रोध भारी । ऐसे हे होती निर्वाण ॥ १ ॥ दोहरा ॥ जब ध्यावत हे बिख-

यकों । तिनतें उपजत संग । कामजु उपजत संगते । तातें क्रोध अभंग ॥ २ ॥ अभंग
 ॥ चिंती विषयाला उपजे वासना । भोग हा पुरेना विषयाचा ॥ १ ॥ तो या कामा-
 लागीं सर्वेचि निर्मितो । काम तो निर्मितो क्रोधरूपा ॥ २ ॥ तुका म्हणे बीजा पासुनि अं-
 कुर । होत हा विस्तार तयेपरि ॥ ३ ॥ श्लोक गीता ॥ क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्
 स्मृतिविभ्रमः । स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥ १ ॥ अर्थ ॥ क्रो-
 धापासून चित्त मोहून जातें आणि मोहापासून स्मृति नाहीशी होते. स्मृति नष्ट झाली
 म्हणजे बुद्धि नाहीशी होते. आणि बुद्धि नाहीशी झाली म्हणजे जीव प्रापंचिक व
 पारमार्थिक या दोहोंपैकीं एका कोणत्याही कृत्याच्या उपयोगी पडत नाहीत. ए-
 वंच इतक्या अनर्थास संग हा मूळकारण आहे. संगपासून मुळींच सुख नाही आणि
 नामदेव तर ह्मणतात— संतसंगतीचें काय सांगूं सुख । तर आतां कोणाचा संग क-
 रावा आणि कोणाचा न करावा याविषयीं विचार करणें भाग आलें. याविषयीं प्रमाण
 — । श्लोक रामदासी । मना सर्वही संग सोडूनि द्यावा । परी आदरें सज्जनांचा
 करावा । तथाचेनि संगें महादोष जाती । महामूढ ते शुद्ध ज्ञानीच होती. ॥ १ ॥ या-
 वरून साधूंच्या संगवांचून बाकीचा संग सोडावा असें झालें. आतां साधूंच्या संगतींत
 इतर संगपासून होणारे सुखापेक्षां सुख अधिक आहे कीं काय तें सांगतों. इतर विष-
 यांचीं सुखें त्रिगुणात्मक आहेत. तीं कशीं—भगवद्गीता. श्लोक ३६ अध्याय १८
 सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ । अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखांतं च
 निगच्छति । अर्थ । भगवान् म्हणतात अर्जुना, तीन प्रकारचें सुख तुला सांगतों
 ऐक. ज्या सुखाचे ठायीं जसाजसा अभ्यास वाढेल तसेतसें चित्त अधिक रमतें आणि
 दुःखाचा नाशही होतो. आणि— ॥ श्लोक—यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
 तत्सुखं सात्त्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ १ ॥ जें आरंभीं विषासारखें कडू आणि
 परिणामीं अमृतासारखें गोड, मनाच्या आणि बुद्धिच्या प्रसन्नतेपासून झालेलें तें सात्वि-
 क सुख समजावें. ॥आर्या॥ वा आधीं विषवत् जें परिणामीं अमृततुल्य जें टिकतें।
 स्वस्थपणें मन बुद्धी उपजे सुख बोलताति सात्त्विक तें ॥ अभंग ॥ कटु प्रथम औ-
 षधि । पुढें हरी महाव्याधी । किंवा कष्टपाकामार्थि । दे मग सुख तृप्तीचें ॥ १ ॥ तैसें
 विषवत् भासे । शेवटीं अमृत होतसें । चित्त बुद्धिच्या उल्लासें । प्राणा पावे प्रसादु ॥२॥
 हेंचि सात्त्विक तें सुख । आम्हीं सांगतों सन्मुख । आतां कांहीं जेतें तिख । तुका व-
 णीं रजातें ॥ ३ ॥ श्लोक. गीता. ॥ विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् । परिणामे
 विषमिव तत्सुखं राजसं स्मृतम् ॥ १ ॥ अर्थ—विषयांच्या आणि इंद्रियांच्या परस्पर
 संयोगापासून उत्पन्न होणारें आणि जें आरंभीं अमृतासारखें गोड व परिणामीं विषासा-
 रखें कडू तें राजस सुख जाणावें. ॥आर्या॥ विषयेन्द्रियसंयोगे । भोग भोगी सुखसंगे ।
 शेवटीं विषतुल्य सांगे । तें राजस सुख जाणा ॥ १ ॥ ॥ अभंग ॥ विषय-इंद्रियांभीं
 लणी । होती सुखा वोलंगणी ॥ तेथें हरीखा लोळणी । घालूं वाटे सर्वदा ॥ १ ॥ मग
 काय तें अमृत । शिलें म्हणूनि विटे चित्त । आतां शेवटीं आहित । भैथुन जेंवि शुनी-
 चें ॥ २ ॥ कर्जावरी लग्नारंभु । व्याघ्रीं सौजन्याचा लाभू । पुढें विघ्नाचा प्रारंभू । धनु
 पाव शेवटीं ॥ ३ ॥ धन धनी चोर होती । परि रक्षक तोडिती । तुक्याचे नलगे

मती । सुख तें गा राजस ॥ ४ ॥ ॥ गीता. श्लोक ॥ यदग्रे चानुबंधे च
सुखं मोहनमात्मनः ॥ निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १ ॥ अर्थ—
जें सुख आदि आणि अंती मनाला मोडून टाकणारे, आणि निद्रा, आळस, वेसावधप-
णा यांपासून जें उत्पन्न झालेलें तें तामस सुख होय. । अंभंग । — आरंभींच
पडे ॥ फळप्राप्तीवेळे रडे । कोल्हाटीये ज्या परवडें ॥ करिती उपजीविका ॥ १ ॥
मारा भेणें परगृही । प्रमदा राहं दुराग्रही ॥ तेथें तिचें जेंवी देहीं । जे कां उठती
उमाळे ॥ १ ॥ आतां मद्य प्राशिलिया । घाणें मुख स्मृतीलया ॥ जाय तंथें निजलिया ।
वाटे गेला स्वर्गासीं ॥ ३ ॥ आळसें होय वपू जड । सुख तामस निवाड ॥ तुका ह्य-
णे जाणें द्वाड । तें सात्विक ऐकानें ॥ ४ ॥ याप्रमाणें हें तामस सुख झालें. या
तीनही सुखांस वर्णितां येतें. ह्यणून हीं तीन सुखें गौण आहेत. मुमुक्षूनीं नामदेवास
विचारिलें तुहीं जें सत्संगतीचें सुख ह्यणतां तें पूर्वोक्त तीन सुखांपैकींच आहे किंवा
निराळें आहे. तेव्हां नामदेव ह्यणतात । संतसंगतीचें काय सांगू सुख । आपणा प-
रिख नाही जेथें । या नामदेवाच्या बोलण्यावरून असें दिसतें कीं हें सत्संगतीचें सुख
सांगतां येत नाही; ह्यणून गुणत्रयातीत आहे. व गुणत्रयातीत असल्याचें दुसरेंही
कारण असें आहे कीं, जेथ स्वकीय परकीय भाव अगदीं नाही. तस्मात् सत्संगतीचें
सुखहि असेंच आहे. । आपणा पारिख नाही जेथें । आतां एक साधूची संगती,
प्राप्त झालेल्या व होणाऱ्या दुःखाचा नाश करिते. याविषयीं प्रमाण. ॥ आर्या ॥
वारंयति वर्तमानामापदमागामिनीं च सत्संगः । तृष्णां च हरति पीतं गंगाया दुर्गतिं च सद्योभः
अर्थ—साधूची संगति, प्राप्त झालेल्या दुःखाचा नाश करून प्राप्त होणाऱ्या दुःखाचाही
नाश करत्ये. एकच पदार्थ दोन कार्ये करणारा हें लोकांस कळावें म्हणून दृष्टांत दे-
तात. गंगेचें उदक प्राशन केलें असतां तृषार्ताची तृष्णाहि शमवितें आणि त्याच्या
पातकाचाही नाश करतें. तशी सत्संगति आहे. ॥ श्लोक ॥ यः स्नाति शीततर-
या साधुसंगतिगंगया । किं तस्य तीर्थैः किं दानैः किं तपोभिः किमध्वरैः ॥ १ ॥
अर्थ—सत्संगतीला गंगोदकाचा जो दृष्टांत दिला, त्यापेक्षां सत्संगति हीच गंगा आहे.
ह्या सत्संगतिरूप गंगेंत जो नित्य स्नान करितो, त्याला अन्य तीर्थयात्रेचें किंवा दानाचें
किंवा तपाचें किंवा यज्ञाचें लेशमात्र कारण नाही. ॥ आर्या ॥ साधु-समागम नि-
वधी भवदवतप्तां तसें न अमृतसरै ॥ सुख साधु-संगतीचें मोक्षसुखाचाहि पाडितें विसर ॥
॥ २ ॥ टीप १—संसार दावाग्नीनें तापलेल्यास. २ अमृताचें सरोवर. ॥ आर्या ॥
वर्णिति वेदपुराणं ब्रह्मादिक देव साधुच्या संगी । इतरांची काय कथा सत्संगा वाञ्छिती
स्वयें गंगा ॥ १ ॥ श्लोक ॥ अघौघं प्राचीनं प्रश्नयति पुण्यं वितनुते । प्रसूर्ते स-
द्बुद्धिं नवनवकलाः पल्लवयति ॥ हरत्यज्ञानांध्यं दिशति च परब्रह्मपदवीं सतां संगः
कल्पद्रुम इव न किं किं वितनुते ॥ १ ॥ अर्थ—साधूंचा संग कल्पवृक्षाप्रमाणें सर्व
मनोरथ परिपूर्ण करणारा आहे. ते कोणते. पूर्वजन्मीं केलेल्या सर्व पातकांचा नाश
करितो, आणि प्राप्त झालेल्या जन्माचे ठायीं साधकांच्या हातून सदाचरण करवितो.
आणि उत्तम बुद्धि देतो. नूतन नूतन कला वाढवितो. मनांतील सर्व अज्ञानरूपी अं-
धकार नाहीसा करतो. आणि साधकाला ब्रह्मपदवी देतो. अशी साधु-संगतीची

योग्यता आहे. म्हणून नामदेव ह्मणतात—संत-संगतीचें काय सांगूं सुख० । गीता
 अध्याय २ अर्जुनउवाच—श्लोक ॥ स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
 स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत ब्रजेत किम् ॥ अर्थ—वामनी समश्लोक-स्थितप्रज्ञ
 कसा सांग जो समाधिस्थ सर्वदा । केशवा काय तो बोले असें वर्ते जर्गी कसा ॥ १ ॥
 अर्जुन विचारतो. देवा, नेहमीं आत्मचिंतनांत असलेल्या साधूंचें लक्षण काय तो बो-
 लतो कसा, बसतो कसा, चालतो कसा हें मला सांगा. श्रीभगवानुवाच—॥ श्लोक ॥
 प्रजहाति यदा कामान् सर्वान् पार्थ मनोगतान् । आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदो-
 च्यते ॥ १ ॥ अर्थ—भगवान् ह्मणतात अर्जुना, जो गृहस्थ ज्या वेळेस आपल्या म-
 नांतील सर्व वालना टाकून देतो व आपल्याच ठिकाणीं आत्मसाक्षात्कारापासून झाले-
 ल्या आनंदानें नेहमीं संतुष्ट असतो. आपपर भाव ज्यास राहत नाही; तो स्थितप्रज्ञ-
 ह्मणावा. आणि त्यास साधुही ह्मणावें. ॥ श्लोक ॥ अध्याय १२ ॥ अद्वेषा सर्व-
 भूतानां मैत्रः करुण एवच । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ १ ॥ अर्थ—
 जो कोणत्याही प्राणिमात्राचा द्वेष करित नाही. अत्यंत दयाळू माझे आणि मी हा
 भाव ज्याला नाही, व सुख दुःख हीं समान, व अत्यंत शांत, त्यास साधु ह्मणावें.
 अशाच्या संगतीचें सुख वर्णन करितां येत नाही. म्हणून नामदेव ह्मणतात—संतसंगतीचें
 काय सांगूं सुख० । भागवत श्लोक ॥ तुल्याम लवेनापि न स्वर्गं नापुनर्भवम् । भगव-
 त्संगिसंगस्य मर्त्यानां किमुताशिषः ॥ १ ॥ अर्थ—साधूंच्या संगतीला उपमा जर
 द्यावी तर, शुक्राचार्य ह्मणतात राजा, साधुसंगतीच्या अल्पांशाबरोबर सुद्धां स्वर्ग आणि
 मोक्ष आह्मी तोलीत नाहीं. मग या लोकच्या कोणत्याही मानवी ऐश्वर्याची उपमा सत्सं-
 गतीस शोभत नाही यांत आश्चर्य काय? आतां अशा निरुपम साधुसंगतीचा योग किती
 वेळ झाला असतां जीव कृतार्थ होतो याविषयीं प्रमाण भागवत श्लोक ॥ यत्पादसंश्रयाः
 सूतमुनयः प्रशमायनाः । सद्यः पुनन्ति संस्पृष्टाः स्वर्धुन्यापोऽनुसेवया ॥ १ ॥ अर्थ ॥ शौ-
 नक ह्मणतात. सूता, भगवच्चरणाचा आश्रय ज्यांनीं केला आहे ते शांतहृदय सा-
 धु स्पर्शमात्रेकरून जीवास पवित्र करतात. आणि गंगोदक तर कांहीं दिवस सेवा के-
 ल्यानें पवित्र करतें. । भा० श्लोक । नह्यमयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिला-
 मयाः । ते पुनत्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—गंगादिक तीर्थे
 आणि मृत्तिकेचे किंवा पाषाणाचे देव पुष्कळ दिवस सेविले असतां उद्धरीत नाहीत
 असें नाहीं—उद्धरतात. परंतु, साधु दर्शनमात्रेकरूनच जीवाचा उद्धार करतात. या-
 विषयीं गोष्ट । आर्या । तरला ययाति राजा दर्शन होतांची संतरायाचें ॥
 सददर्शनचि सुदर्शन करि गट चट कटक अंतरायाचें ॥ १ ॥ अर्थ—ययाति
 राजा नारदाच्या दर्शनानेंच तरला. तस्मात् साधूंचें दर्शन हेंच सुदर्शननामक चक्र
 आहे. तें विघ्नांचा सर्व समुदाय गिळून टाकितें. नारद साधुसंगतीचा महिमा विचार-
 ण्यासाठीं एकदां द्वारकेंत कृष्णापार्शीं गेले; आणि त्यांनीं कृष्णास विचारिलें. कृ-
 ष्णा, साधुसंगतीचा महिमा मला सांग. भगवंतांनीं सांगितलें कीं, अमुक ठिकाणीं कां-
 ट्याचें कुंपण आहे. त्यावर बसलेल्या सरख्यास जाऊन विचार; ह्मणजे तो सांगेल. हें
 ऐकून नारद त्या ठिकाणीं गेले. आणि त्याला ह्मणाले कीं, हे सरख्या, साधुसंगतीचा

महिमा सांग. तेव्हां त्याने तात्काल प्राण सोडला. नारद देवापाशीं येऊन झालेलें वर्तमान सांगू लागले. भगवंतांनीं तें ऐकून पुन्हां सांगितलें कीं, नारदा, आणखी एके ठिकाणीं एक वृक्ष आहे. त्यावर शुक बसलेला आहे. त्यास साधुसंगतीचा महिमा विचार ह्मणजे तो सांगेल हें ऐकून नारद त्या ठिकाणीं आले. आणि त्या शुकास विचारतात तों शुकानेही प्राण सोडिला. पुनः भगवंतापाशीं नारद येऊन झालेला वृत्तांत सांगू लागले. तेव्हां भगवान् ह्मणाले; नारदा, आणखी एका राजाच्या घरीं जाऊन त्याला नुकताच पुत्र झाला आहे त्या पुत्राला विचार ह्मणजे सांगेल. पुनः नारद ह्मणाले, देवा, सरडा आणि राघू हे दोघे नष्ट झाल्याबद्दल मला शिक्षा झाली नाही. परंतु शेंकडों नवसांनीं झालेला राजपुत्र जर कां माझ्या विचारण्याबरोबर मेला तर मग माझ हाल हाल करून राजसेवक मला मारतील. तेव्हां भगवान् ह्मणाले; असें होणार नाही. तूं भिऊं नकोस. मग मोठ्या संकटानें भीत भीत नारद त्या राजाच्या घरीं आले. नारदाच्या दर्शनानें राजासही परम संतोष झाला. नंतर अमुक कामाकरितां मी आलों आहे असें नारदांनीं सांगतांच राजानें पुत्रास आणवून नारदाच्या पायावर घातलें. तेव्हां नारदांस परमानंद वाटून त्यांनीं त्या मुलास विचारिलें. बाळका, साधुसंगतीचा महिमा सांग. तेव्हां तो दहा बारा दिवसांचा मुलगा बोलू लागला. नारदा, सत्संगतीचा महिमा काय सांगू—मी पूर्वी तुमच्या दर्शनानें सरब्द्याच्या जन्मांतून सुटून राब्द्याच्या जन्मांत आलों. आणि तेथेही आपलें दर्शन झाल्यावर शुक जन्मांतून निघून राजपुत्र झालों. आतां येथेही आपलें दर्शन झालें तेणेंकरून मी संसारसमुद्र तरून गेलों असें मला वाटतें. असा सत्संगतीचा महिमा आहे. हें ऐकून नारदासही अत्यंत विस्मय वाटला. आणि भगवंताचे उपकार मानू लागले. असो. यावरून तात्पर्य हेंच कीं, साधुसमागम फार सुखकारक आहे. म्हणून नामदेव हाणतात— । संतसंगतीचें काय सांगू सुख० । आतां संतसंगतीनें कोणाला सुख झालें एतद्विषयीं कविजन कबीराचें आख्यान वर्णन करितात.

कबीराख्यान.

—००००—

साकी. राजरामभजन बिन नीको जानत नहि कछु कबिरा । सेवा पूजा ग्यान ध्यान सब रामहि राम पसारा ॥ १ ॥ अंतर्ज्यामी राम भयो तब रामराम. मुख गावें । भजनरीतसे राम रिझ्यावत गावत नाचत रोवे ॥ २ ॥ कुइदिन शक्कर कुइदिन मैदा सूखी रोटी खावे । रामभजनपर कुइदिन कबिरा गंगाजल पीलेवे ॥ ३ ॥ नीका रामभगत है कबिरा जगमो साधु पुकारे ॥ भक्तपरिछा लेवेको प्रभु अजोध्यापुरसे दोरे ॥ ४ ॥ ॥ ओंवी ॥ तंव कोणे एके अवसरीं । मिळोनि संत मांदी सारी । तीर्थवासी ते सत्वरीं । पातले घरीं कबिराच्या ॥ ५ ॥ ॥ आर्या ॥ प्रियजन तैसा अपुल्या आला माहेरचा बहायाला । स्त्रीजन जसा विवाहा जावें म्यां सज्जना पहायाला ॥ ६ ॥ ॥ ओंवी ॥ प्रहररात्र होतांचि जाण । गृहा आले वैष्णव जन ।

उभयतांही पुढें होऊन । नमन केलें सांष्टांगें ॥ ७ ॥ बैसावयासि ते अवसरीं । बोच्या
आणिला सत्वरीं । कमाल संतांसीं विनंति करी । बैसा यावरी स्वामिया ॥ ८ ॥ संत
दृष्टीं देखोनि जाणा । हर्ष वाटला तिघांजणां । सनकादिकां देखोनि नयना । शरीरमणा
आनंदें ॥ ९ ॥ तेवीं संत देखोनि दृष्टीसी । हर्ष वाटला बहु मानसीं । एकांतीं ह्मणे कां-
तेसी । संतांी भोजन घालावें ॥ १० ॥ विष्णुभक्त हे तीर्थवासी । आले आपुल्या गृ-
हासी । मंदिरीं राहिल्या उपवासी । सत्वासी हानि हाईल ॥ ११ ॥ ॥ श्लोक ॥
कोपे दासी रते वेऱ्या भोजने जननीसमा । विपत्तौ बुद्धिदात्री च सा रमा न रमा
रमा ॥ १२ ॥ अर्थ-जी स्त्री आपल्या पतीस राग आला असतां दासीप्रमाणें दीन
होते. व पति सुरतकार्णी वेऱ्येप्रमाणें निर्लज्ज असते, आणि पतीचे भोजनसमयीं मातेप्र-
माणें असते, आणि संकटकार्णी चांगली बुद्धि शिकविते, तीच स्त्री प्रत्यक्ष लक्ष्मी होय.
कवीराची स्त्री अशी होती. ॥ साकी ॥ साधस्त्रिया प्रतिकूला सचही कबिर-स्त्रिया
अनकूला ॥ चंपकसो तन कुंदन वैसो रूप गुन विन मोला ॥ १३ ॥ ॥ ओंवी ॥
घरीं तिळभरी नसे अन्न । संकट पडलें दारुण । ह्मणे लज्जा राखील कोण । रघुनंदना
वांचोनियां ॥ १४ ॥ कवीरासि ह्मणे प्राणनाथा । कांहीं उपाय न दिसे आतां । शेजारी-
यापाशीं उसन्यासी जातां । तरी ते सर्वथा न देती ॥ १५ ॥ अन्न विकत घ्यावें जरी ।
परी द्रव्य नाहीं आपुले पदरीं । तरी पुत्रासी घेवोनि वरोवरी । जावें चोरी करावया
॥ १६ ॥ सामग्री असेल संपूर्ण । त्या वाणियाचें फोडून दुकान । चोरी करून आणावें
अन्न । भोजन घालावें संतांसी ॥ २७ ॥ अवश्य ह्मणोनि कबीरभक्त । असिलता घेतली
सांगात । पहार घेऊन कमालभक्त । निवे त्वरित लगवणें ॥ १८ ॥ सत्वर बाजारीं जा-
ऊन । वाणियाचें फोडिलें दुकान । निजपुत्रासी आंत घालून । बाहेर आपण राहिला ॥
॥ १९ ॥ रात्र झाली दोन प्रहर । वाण्यास निद्रा लागली घोर । निजपुत्रास सांगे क-
बीर । कार्य सत्वर साधावें ॥ २० ॥ कमाल विलोकी दुकानासी । तो दृष्टीं देखिल्या
द्रव्यराशी ॥ वस्त्रे भूषणें नयनासी । देखोनि मानसीं कंटाळला ॥ २१ ॥ साकी ॥ प-
रधन देख थूकवावर दूजी औरत नानी । मान करी अपमान वरावर यहि संतनकी
बानी ॥ २२ ॥ ओंवी ॥ कणिक तांदुळ आणि गूळ । डाळ घृत शर्करा घेऊनि स-
कळ । बाहेर दीधली तात्काल । कबीरापासीं तेधवां ॥ २३ ॥ हळद हिंग जिरे लवण ।
शाका पत्रे सर्व घेऊन । संतासि पाहिजे जितुकें अन्न । तितुकेंचि दिधलें बाहेरी ॥ २४ ॥
बाहेर निघावें त्वरित । तंव विचार आठवला मनांत । वाणी तो झाला निद्रित । त-
या सावध करावें ॥ २५ ॥ आपण सज्जान विष्णुभक्त । पाप पुण्य सर्व कळत । तरी
वाणियास सावध करोन त्वरित । जावें निश्चित पळोनियां ॥ २६ ॥ मग धैर्य धरो-
नियां पोटी । जवळी पातला उठाउठी । वाणियाची पाठ थापटी । ह्मणे शेटी सा-
वध व्हावें ॥ २७ ॥ आह्मी तस्कर दोषेजण । मागुनि फोडिलें दुकान । जातो सा-
मुग्री घेऊन । तुहां कारण कळो द्या ॥ २८ ॥ वाणी बैसला उठोन । मग पळता
झाला त्वरेंकरून । छिद्रांतुनि निघतां दोन चरण । तेव्हां मागून धरियेले ॥ २९ ॥
चक्रव्यूह भेदितां कौरवपाळ । त्यांत सांपडे सुभद्राबाळ पुष्पवाटिकेंत हिंडता को-
किळ । धरिला जैसा हिंसकें ॥ ३० ॥ तेवीं कमाल पळतां लवलाहीं । वाणियाचें

धरिला पायीं । मग कमाल ते समयीं । पित्यासी काय बोलत ॥ ३१ ॥ रामकार्या-
सी वायुसुत । नेतां द्रोणाद्रिपर्वत । वाटे विडुनि पडिला भरतें । तैसें झालें तयासी
॥ ३२ ॥ ॥ साकी ॥ वडे जुगुतसें कहत तातकू काट्यो सिस हमारो । जावो
सवती संत जमावो येही दास तिहारो ॥ ३३ ॥ ॥ अभंग ॥ पितयासी पुत्र बोले
तयेवेळां ॥ कापी आतां गळा शीघ्र माझा ॥ १ ॥ सत्वासाठीं पुत्र मारिला श्रियाळें ॥ जा-
च बहु नळें सोशियेला ॥ २ ॥ ओंवी ॥ आपण गांवांचे तस्कर । सर्व जाणती-
ल नारी नर ॥ तरी छेदोनि माझं शिर ॥ जावें सत्वर मंदिरा ॥ ३४ ॥ माया ममता
धराल मनीं । तरी सत्वा होईल हानी । चोरीची मात ऐकतां कर्णी । संत सदनीं
न बैसती ॥ ३५ ॥ ॥ अभंग ॥ न कापितां शीर येरू ओळखील । संत रहाती-
ल उपवासी ॥ ३ ॥ ऐकुनियां स्तब्ध झालासे कबीर ॥ चितीं रघुवीर आठविला ॥ ४ ॥
ओंवी ॥ तरी एक गा विष्णुभक्ता ॥ शांति-सागरा सद्गुणभरिता । त्यजुनि सर्व
माया ममता । शिर छेदणें स्वहस्ते ॥ ३६ ॥ अभंग ॥ घेऊन तरवार का-
पितां मस्तक ॥ ह्मणे पित्या एक वचन माझें ॥ ५ ॥ मातेलागीं सांग जेऊं घाली सं-
त । मजसाठीं खंत करूं नको ॥ ६ ॥ संतचरणीं माझा सांगांनमस्कार ॥ दावूं नये
शीर तयालागीं ॥ ७ ॥ ॥ पद ॥ आस न तोरो उनकी । तातजी आस न तोरो
उनकी ॥ धु० ॥ बडो भाग आज संत घर आये । धूर लियो चरननकी
॥ तातजी० ॥ १ ॥ घीशकर और चावल मैदा चोरि किया बनियनकी ॥ तात-
जी० ॥ २ ॥ कहत कमाल सुनो तुम् कबिरा । यहि रीत साधनकी ॥ तातजी०
॥ ३ ॥ ॥ ३७ ॥ ऐसें ऐकुनियां कापियेला गळा । धांवरे दयाळा प्रेमी ह्मणे ॥
॥ ४ ॥ ३८ ॥ ॥ ओंवी ॥ सामग्रीची मोट घेऊनी । गृहास आला तत्क्षणीं ॥ मग
कांतेसि ह्मणे ये क्षणीं । घाली भोजन संतांसी ॥ ३९ ॥ अभंग ॥ नेऊनियां
शिर ठेवियेलें गुप्त । मग सर्व संतां विनविलें ॥ १ ॥ मांडोनियां पात्रें वाढियेलें अन्न ।
करवी भोजन आदरानें ॥ २ ॥ तयेवेळीं सती बोले कबीरासी । कां माझ्या बाळा-
सी विसरला ॥ ३ ॥ येरू ह्मणे संतविन्हाडीं राखण । बैसलासे जाण बाळ तुझा ॥
॥ ४ ॥ येरू ह्मणे पुढें करील आकांत । कैसा सांताकांत उपेक्षील ॥ ५ ॥ ४० ॥
॥ साकी ॥ भई रसोई प्रसाद पाये जैजैकार कीये ॥ माला चंदन बीडे पायो रै न भ-
ई तव सोये ॥ ४१ ॥ ॥ अभंग ॥ वाढूनियां अन्न वाढिलें पात्रासी ॥ ह्मणे कमा-
लासी आणावेणें ॥ १ ॥ संतकाजासाठीं मारिला कुमार । कापोनिया शीर आणविलें ॥
॥ २ ॥ ४२ ॥ ॥ साकी ॥ देखही शीर कमालके तब हाय हाय कर रोवे । कैसो ह-
मको मृत्यु न आवत फत्तर भाल लगावें ॥ ४३ ॥ ॥ अभंग ॥ नवमास ओझें वाहिलें
म्यां पोटी । गेलास शेवटीं टाकोनियां ॥ १ ॥ जन्मांतरीं कोण्या बाळा मारियलें ॥ त्या-
चें फळ आलें आजी मज ॥ २ ॥ ४४ ॥ ॥ ओंवी ॥ ह्मणे वा तूं दैवा आगळा । संता का-
रणें देह लाविला । संसारीं यवोनी श्रीराम जाडिला । उद्धार केला वंशाचा ॥ ४५ ॥
॥ साकी ॥ कहत कबीरा भानुमतीसे काहेकूं भाल दुखावें । ओही फत्तर मेरे शिरपर
डारो हम मरजावे ॥ ४६ ॥ पुत्र बदन तब देखत रोये परत पुत धरनीमो । कया कहुं
अब भानुमतीसे सुध रहि नाहि कळु तनमों ॥ ४७ ॥ ओंवी ॥ तृणासनें घालुनि ते अव-

सरिं । कचोर संतांची सेवा करी । तों उदया पातला तमारी । साधु झडकरी उठले ॥
 ॥ ४८ ॥ प्रातःस्मरण झालिया जाण । स्नानासि गेले वैष्णवजन । वाणियानें बाहेर ये-
 ऊन । सर्व जनांसी कळविलें ॥ ४९ ॥ ॥ ओंवी ॥ हणती नेलें
 शिर कापून । आतां यासी ओळखी कोण । वाणियासि बोलती वचन ।
 तुझे प्राक्तन विचित्र ॥ ५० ॥ तुझे सुकृत हातें कांहीं । हणोनि वांचलासि येसमयीं । कीं
 ते तस्कर नव्हेत पाही । भले जन असतील ॥ ५१ ॥ ॥ दिंडी ॥ वस्त्रभूषण टाकुनी
 द्रव्यराशी । कसें नेलें साहित्य सांगतोसी । चोररीती हे नवल फार वाटे । लोक ह-
 णती हें कृत्य तुझे खोटें ॥ ५२ ॥ ॥ ओंवी ॥ असो यापरी त्रिविधजन । नानापरी बो-
 लती वचन । मग वाणियानें सत्वर जाऊन । रायापार्शी सांगितलें ॥ ५३ ॥ राजा
 झाला क्रोधायमान । सेवकासि आज्ञा केली तेणें । हणो तस्करासी सुळीं देऊन । शिक्षा
 करणें येवळीं ॥ ५४ ॥ ॥ दिंडी ॥ वाक्य ऐकुनी तेधवां राजयाचें ॥ धांवताती सत्वरें भृत्य
 त्याचे ॥ चोर कोठें तो दावि आह्वा आतां ॥ धड दावी तो सेवकां समस्तां ॥ ५५ ॥
 ॥ ओंवी ॥ इकडे गंगातीरासी संत । स्नानासी गेले होते त्वरित । देवार्चन करोनि नि-
 श्रित । पावले परत आश्रमा ॥ ५६ ॥ ॥ साकी ॥ धन्य कबीरा भक्ततिहारी धन्य प्रिया
 अनुकूला ॥ भगती बढती तेरी राखो जुग जुग राम गुपाला ॥ ५७ ॥ ॥ ओंवी ॥ कवि-
 रासी पुसोनि त्वरेंसी । पुढें चालिले तीर्थवासी । नमस्कार करोनि संतांसी । बोळवीत
 चालिला ॥ ५८ ॥ ॥ मार्गी ॥ चालतां त्वरित । शूळ देखिला अकस्मात । त्यावरी शिरावीण
 प्रेत । देखती संत दुरोनी ॥ ५९ ॥ क्षण एक उभे राहूनि पहात । तों नवल वर्तलें अ-
 द्रुत । कमालें जोडोनि दोन्ही हात । साधुसंत नमस्कारिलें ॥ ६० ॥ विपरीत देखोनि ते
 अवसरीं । आश्चर्य करिती नर नारी । शिरावीण प्रेत नमस्कारी । अद्रुत परी वाटतसे ॥
 ॥ ६१ ॥ ॥ साकी ॥ अछरज सीसविना यह बालक कैसे हात जुरावे ॥ बोलत उनकी
 आस रही अब इतनी जमघर जावे ॥ ६२ ॥ ॥ ओंवी ॥ ऐसें ऐकोनि कबीर वचन ।
 तयासी पुसती संतजन । हणती तस्कर होतां कोण । कळवी वर्तमान येवळां ॥ ६३ ॥
 ॥ साकी ॥ बोलत तब यह पुत्र हमारो नाम कमाल धरावे । सब संतनको हात जो-
 रके ओही नमन करावे ॥ ६४ ॥ ॥ ओंवी ॥ संत हणती तयेकाळीं । शीर देई आमुचे
 ठेविती कर । सावध झाला कबीर-पुत्र । देखोनियां जन सर्वत्र । आश्चर्य करिती ते-
 धवां ॥ ६६ ॥ ॥ साकी ॥ भरत सत्रघन लछमन सीता लेकर प्रभुजी ठाडे ॥ उनसे चरन
 अस पवनतनय बलभीमहि तब कर जोडे ॥ ६७ ॥ देखो अछरज बडो तातजी ओ रा-
 याप्रमाणें—कबीराला प्राप्त झालेलें संकट संतसंगतीनें दूर झालें हणून नामदेव वर्णन
 करितात. संतसंगतीचें काय सांगूं सुख० ॥ हेंचिदानदेगादेवा ॥ आरती० ॥
 पुं० पा० सी०

कथा ४ थी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीगणेशायनमः । श्रीमन्महागणाधिपतयंनमोनमः । अविरलमद० ॥ १ ॥
या कुंदेदुतु० ॥ २ ॥ नमो गुरुभ्यो गुरुपादुकाभ्यो० ॥ ३ ॥ कृष्णं कमलपत्रक्षं०
॥ ४ ॥ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णु० ॥ ५ ॥ संचितयेद्भगवतश्चरणारविंदं० ॥ ६ ॥ मूकं करोति० ॥ ७ ॥
इत्यादिकेकरून दवास साष्टांग नमस्कार करावा ।

॥ अभंग ॥

॥ अभंग ॥ बहुतां जन्मा अतीं जन्मलासी नरा । देव तूं सोयरा करी आतां
॥ १ ॥ करि बापा आतां स्वहिताचा स्वार्थ ॥ अनर्थाचा अर्थ सांडी वेगें ॥ २ ॥
सांडी बापा आतां संसाराची वाट ॥ मार्ग आहे नीट पंढरीचा ॥ ३ ॥
पंढरीसी जावें जीवन्मुक्त व्हावें ॥ रूप तें पहावें विटेवरी ॥ ४ ॥ वि-
टेवरी उभा आनंदाचा कंद ॥ तुका नाचे छंदें नामघोषें ॥ ५ ॥

॥ भजन ॥

॥ राधारमणा सांवळिया ॥ चित्त चोरव्या गोवळिया ॥

॥ उपोद्घात ॥

ईश्वरविषयक ज्ञान मनुष्याला नसल्यामुळे जन्ममरणाची पीडा नाहीशी होत नाही. एखा-
द्या द्रव्यहीन मनुष्यानें श्रीमंत मनुष्याची सेवा केली असतां साधारण निर्वाहाची सोय
होते. तेवढ्यावरच कृतार्थता मानून ईश्वरज्ञानाला मनुष्य मुक्तो. आतां धनवंताला
सोडून ईश्वरालाच भजलें असतां जन्ममरणरूप बंध नाहीसा होतो. यास प्रमाणः
॥ श्लोक ॥ आदरेण यथा स्तौति धनवंतं धनेच्छया । तथा चेत् परमात्मानं को. न
मुच्येत बंधनात् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—जशी धनवंताची स्तुति द्रव्य मिळविण्याच्या
हेतूनें आदरपूर्वक मनुष्य करतो, तशी जर ईश्वराची स्तुति करील तर बंधनापासून कोण मुक्त
होणार नाही? अर्थात् सगळेच मुक्त होतील. आतां अशी कोणी शंका घेईल कीं,
ईश्वरभजनानें आपला व आपल्या परिवाराचा निर्वाह होणार नाही. कदाचित मुक्ति हो-
ईल. तर त्यास प्रमाण—॥ श्लोक ॥ चतुर्णां पुरुषार्थानां दाता देवश्चतुर्भुजः । तं
विहाय नरो मौढ्याद्राजादीनुपसेवते ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ धर्म, अर्थ, काम आणि
मोक्ष या चारी पुरुषार्थांचा दाता भगवान् असतां अज्ञानपणानें मनुष्य राजादिकांची

सेवा करितो, हें केवढें आश्चर्य आहे. असें साधूंना वाटून ते मनुष्यास उपदेश करि-
तात. — बहुता जन्मां अतीं जन्मलासी नरा । देव तूं सोयरा करी आतां ॥ १ ॥
भा० श्लोक ॥ लब्ध्वा सुदुर्लभमिदं बहुसंभवांते मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः । तू-
र्णं यतेत न पतेदनुमृत्युयावन्निःश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात् ॥ १ ॥ अर्थ—
मनुष्यमंत्रानें अनेक जन्मांच्या शेवटीं प्राप्त होणारा असा हा दुर्लभ मनुष्यजन्म प्राप्त
झाला असतां तो व्यर्थ घालवूं नये; तर आपल्या चिरकालिक कल्याणाकडे योजावा.
चिरकालिक कल्याण ह्मणजे मुक्ति. आतां असें कोणी ह्मणेल कीं, इतर पश्वादि जन्मां-
प्रमाणें मनुष्यजन्मही विनाशी आहे. मग त्यांत आणि यांत विशेष काय ? तर सां-
गतों. मनुष्यजन्म हें इतर जन्माप्रमाणें जरी अनित्य आहे तथापि चार पुरुषार्थांकडे
योजलें असतां तें चारही पुरुषार्थ देणारें आहे. मग इतर पुरुषार्थ सोडून मोक्ष पुरु-
षार्थच कां मिळवावा ? तर याविषयीं प्रमाण. ॥ श्लोक ॥ पुरुषार्थत्रयाविष्टाः पुरुषाः
पशवो यथा॥मोक्षार्थी पुरुषः श्रेष्ठस्तस्मान्मोक्षं समाश्रय ॥ १ ॥ अर्थ—धर्म, अर्थ, काम
या तीन पुरुषार्थांविषयीं यत्न करणारे जे पुरुष ते पशूसारखे होत. आणि मोक्षाविषयीं
यत्न करणारा जो पुरुष तो श्रेष्ठ होय. ह्मणजे तो मुक्त होतो. इतर मुक्त होत नाहींत.
आणि मोक्षाधिकारी जन्माला येऊन त्यानें मोक्ष न मिळविणें हा मोठा अन्याय आहे.
यावरून मोक्षाविषयींच मनुष्यानें देहपात होण्याच्यापूर्वीं शीघ्र प्रयत्न करावा. कारण
देह हा क्षणभंगुर आहे. राम लक्ष्मणास ह्मणतात—॥श्लोक॥ प्रतिक्षणं क्षरत्येतदायु-
रामघंटाबुवत् । सपत्नाइव रोगौघाः शरीरं प्रहरंत्यहो ॥ १ ॥ अर्थ—प्रतिक्षणीं हें आ-
युष्य कच्च्या घड्यांतील उदकाप्रमाणें पाझरतें आहे. आणि शत्रु जसे एखाद्या कि-
ल्ल्यास पीडा देतात, त्याप्रमाणें रोगाचे समुदाय शरीराला पीडा देतात; म्हणून शीघ्र
प्रयत्न करावा असें म्हटलें. आतां विषयोपभोग करूं नये कीं काय ? असें जर कोणी
ह्मणेल तर सांगतात—विषयः खलु सर्वतःस्यात् । ह्मणजे या मनुष्यजन्माच्या मार्गें जितके
जन्म झाले त्यांत मुख्यत्वेकरून विषयोपभोगच केला; दुसरें कांहींच केलें नाहीं. का-
रण, विषय वाईट आहेत हें समजण्याला त्या वेळेस ज्ञानच नाहीं. आणि या मनुष्य-
जन्मांत विषयाचे ठिकाणीं दोष आहेत हें समजण्याचा संभव आहे. ते विषय वाईट
असें कळेल केव्हां ? जेव्हां विषयांपेक्षांही अतिप्रिय जो भगवान् त्याचे ठिकाणीं प्रेम
जडेल तेव्हां. आणि प्रेम तरी जडेल केव्हां ? त्या ईश्वरावर आपलेपणाची बुद्धि हो-
ईल तेव्हां. म्हणून मनुष्यांनीं इतर सोयरे टाकून देवच सोयरा करावा. असें अभंगीं
लिहितात. । बहुतां जन्मां अतीं जन्मलासी नरा । देव तूं सोयरा करी आतां । सो-
यरा ह्मणजे सोय जाणील तो. अशी लोकांत ह्मण आहे. सोय ह्मणजे जन्ममरणांतून
मुक्त होणें. वरकड व्यवहारांतल्या सर्व सोई नाशवंत आहेत. व ज्यांच्या योगानें
त्या सोई दूर होतात ते सर्व पदार्थही नाशवंत आहेत. याविषयीं प्रमाण—भा०श्लोक.
प्रल्हाद दैत्यपुत्राला म्हणतात. रायः कलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुंजरकोशभू-
तयः । सर्वेऽर्थकामाः क्षणभंगुरायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत् प्रियं चलाः ॥ १ ॥ अर्थ—
द्रव्य, स्त्री, पशु, पुत्र, मित्त, बंधु इत्यादि, तसेच गृह, पृथ्वी, हत्ती, घोडे, रथ, पा-
लक्या इत्यादि ऐश्वर्य हें फार चंचल आहे. तें ज्यांचें आयुष्य क्षणभंगुर आहे, अशा

मनुष्यास काय सुख देईल. आतां द्रव्य हें किती दुःखदायक आहे याविषयीं प्रमाण—
 अर्थानामर्जने क्लेशस्तथैव परिपालेन ॥ नाशे दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थान् क्लेशकारिणः ॥१॥
 अर्थ—द्रव्य संपादन करण्याचे कामींही क्लेश आहेत, त्याचप्रमाणें अर्थाचें रक्षण करण्याचें
 कामांही क्लेश आहेत. द्रव्याचा नाश झाला असतांही दुःख आहे, व स्वर्च झाला
 असतांही दुःख आहे. एवंच आदि, अंती आणि मध्यें द्रव्य हें क्लेशकारक आहे. ह्य-
 णून त्यातें धःकार असो—तें मिळण्याच्या पूर्वी कांहीं तरी मिळावें असें वाटतें. आणि
 मिळूं लागलें ह्यणजे अधिक मिळावेंसें वाटतें. याविषयीं प्रमाण—श्लोक—न जातु कामः
 कामानामुपभोगेन शाम्यति । हविषा कृष्णवर्त्मैव भूय एवाभिवर्धते ॥ १ ॥ अर्थ—द्र-
 व्यादि पदार्थांची इच्छा त्यांच्या उपभोगानें किंवा संपादनानें नाहीशी होत नाही. तर
 घृताच्या योगेंकरून जसा अग्नि वृद्धिगत होतो, त्याप्रमाणें ती अधिकाधिक वाढत
 जाते. आतां स्त्री हा पदार्थ प्रपंचातील सोईचा आहे. याविषयीं प्रमाण— ॥
 ॥ आर्या ॥ भार्या रूपविहीना मनसः खेदाय जायते जंतोः॥ अत्यंत रूपवती सा पर-
 पुरुषवशीक्रियते ॥ १ ॥ अर्थ—भार्या कुरूप असली ह्यणजे ती पतीच्या मनाला
 खेद उत्पन्न करिते, आणि उत्तम रूपवती असली ह्यणजे तिला पर पुरुष वश करितात.
 एवंच दांहींकडूनही सुख नाही. याविषयीं गोष्ट. एका गृहस्थाला वाईट बायको मि-
 ळाली होती. ती त्याला आवडत नसे. त्यामुळें त्यानें जगदंबेपार्शीं अनुष्ठान केलें कीं,
 मजला सुंदर बायको मिळावी. तेव्हां जगदंबा प्रसन्न झाली आणि त्या गृहस्थाला वर
 मागूं असें ह्यणाली. तेव्हां त्यानें तीन वर मागितले. तो ब्राह्मण म्हणाला; माझी
 बायको रूपानें फार वाईट आहे; तेव्हां मला रूपवती बायको दे. हें ऐकून देवी ह्य-
 णाली, तुझी आहे तीच बायको अत्यंत सुंदर होईल. याप्रमाणें देवीनें वर दिला.
 नंतर तो घरीं येऊन पहातो तों अत्यंत दैदीप्यमान, केवळ रंभेप्रमाणें अशी त्यास
 त्याची स्त्री भासली. नंतर तिच्यापार्शीं मोठ्या प्रेमानें वागूं लागला. महिना पंधरा
 दिवस होतांच या ब्राह्मणाची अत्यंत रूपवती स्त्री आहे असा त्या शहरांत बोभाटा
 झाला. ही गोष्ट कर्णोपकर्णीं त्या शहराचे राजास समजली. तेव्हां त्यानें जासूद
 व मेणा पाठवून जबरदस्तीनें त्या ब्राह्मणाची स्त्री मेण्यांत घालून राजवाड्यांत आण-
 ली. इकडे ब्राह्मणानें पुन्हां देवीची प्रार्थना केली. आणि मोठ्या सद्वदित अंतःकर-
 णानें ह्यणतो, हे माते, माझी पहिली स्त्री होती तीही जाऊन दुसरी रूपवती दिलीस
 तीही गेली. आतां त्या स्त्रीस तूं अस्वल कर. असा वर मागतांच देवीनें तथास्तु ह्य-
 टलें. इकडे राजवाड्यांत आल्यावर मेण्याचा दरवाजा जो उघडतात तों आंतून गुरगु-
 रून राजासमक्ष हुजच्यास एक पंजा अस्वलीनें मारिला. तेव्हां मोठ्या गडबडीनें तें मेण्या-
 चें दार लावून त्या स्त्रीस परत नेऊन पंचवा असें सांगितल्याबरोबर ब्राह्मणाचे घरीं
 मेणा आला. आणि मेण्याचें दार उघडतो तों आंतून गुरगुरून ती अस्वल ब्राह्मणा-
 चे अंगावर आली. नंतर पुनः ब्राह्मणानें देवीची प्रार्थना करून तिसरा वर मागितला.
 हे माते, हें भयंकर रूप धारण केलेली स्त्री नाहीशी करून माझी पहिली वेडीवांकडी
 बायको होती तशी कर. हे शब्द ऐकतांच देवीनें तथास्तु म्हणून त्याची
 पूर्ववत् बायको केली. यास्तव स्त्रियादिकांपासूनही सौख्य नाही. याप्रमाणें

कीर्तन तरंगिणी भाग ४ था.

(२८)

हत्ती, घोडे, रथ, पालख्या इत्यादि साहित्यें सुख देणारीं नव्हेत. ह्मणून सर्व विषयांचा त्याग करून हरीला भजावें. आतां केव्हां भजावें जर ह्मणाल तर प्रल्हाद दैत्यपुत्रास सांगतात. ॥ श्लोक ॥ कौमार आचरेत् प्रज्ञो धर्मान् भागवतानिह ॥ दुर्लभं मानुषं जन्म तदप्यध्वमर्थदम् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—ज्याला जन्ममरणापासून मुक्त होणें आहे त्यानें बाळपणींच भागवतधर्म स्वीकारावे. कारण, मनुष्यजन्म फार दुर्लभ आहे. आणि क्षणभंगुर असूनही सर्वार्थसाधक आहे. ॥ आर्या ॥ सुख विषयांतचि नाहीं हरिस भजा येधवांचि बाळपण ॥ टाकुनि जरी म्हणाल प्रियसख हो वश नसेचि काळ पण ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—प्रल्हाद ह्मणतात. हे प्रियसखहो, विषयांत सुख नाहीं. याकरितां तुम्ही या बाल्यावस्थेंतच हरीस भजा. आतां बाळपण गेल्यानंतर हरीस भजूं असें म्हणाल तर तुमचें तारुण्य येईपर्यंत तुम्ही खरोखर वांचाल हा भरंवसा तुम्हांस आहे काय ? तर नाहीं. काल जर वश नाहीं तर परमार्थाला उशीर करूं नये. म्हणून तुकोबा म्हणतात—बहुता जन्मांअंतीं जन्मलासी नरा । करी तूं सोयरा देव आतां ॥ आतां हरीला भजल्यावांचून जो आयुष्याचा काळ गेला तो व्यर्थ गेला असें आहे. आणि आयुष्याची योग्यता कशी आहे पहा. ॥ श्लोक ॥ आयुषः क्षण एकोऽपि न लभ्यो हेमकोटिभिः । तच्चेद्विफलतां याति का वा हानिरतोऽधिका ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—व्यर्थ गेलेला आयुष्याचा एक क्षण देखील कोट मोहरा दिल्यानेंही मिळणार नाहीं. अशी ज्या आयुष्याच्या एका क्षणाची योग्यता, तें सर्व आयुष्य जर व्यर्थ गेलें तर यापेक्षां दुसरी अधिक हानि कोणती ? तें आयुष्य व्यर्थ जात नाहीं कशानें याविषयीं सांगतात. ॥ भा० श्लोक ॥ आयुर्हरति वै पुंसामुद्यन्नस्तं च यन्नसौ ॥ तस्यर्ते यत्क्षणो नीत उत्तमः श्लोकवार्तया ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—हा कालरूपी सूर्य उदयाच्या योगेंकरून व अस्ताच्या योगेंकरून पुरुषांचें आयुष्य हरण करितो. परंतु जे भगवंताचे भजनांत काल घालवितात त्यांचें मात्र आयुष्य हरण करित नाहीं. म्हणून भगवंताचें भजन करावें. आणि तें केलें ह्मणजे देव सोयरा केला असें स्पष्ट होतें. म्हणून तुकोबा म्हणतात—बहुता जन्मांअंतीं जन्मलासी नरा । देव तूं सोयरा करी आतां ॥ असें असून कितीएक लोक मरावयास टेंकले तरी माझे आणि मी हें सोडीत नाहीं. ॥ आर्या ॥ अशनं मे वसनं मे जाया मे बंधुवर्गो मे । इति मे मे कुर्वाणं कालवृको हंति पुरुषाजम् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—में में असा शब्द करणें हा बोकडाचा धर्म आहे. आणि त्याला लांडगा मारतो हें प्रसिद्ध आहे. मनुष्य हा बोकड आणि त्याचें में में म्हणजे माझे माझे म्हणणें हें ओरडणें होय. तें कसें—अन्न माझे, वस्त्र माझे, बायको माझी, पुत्र माझा, इष्टमित्र माझे. याप्रमाणें ओरडणाऱ्या मनुष्यरूप बोकडाला काळरूप लांडगा खाऊन टाकितो. त्या काळरूप लांडग्यानें मनुष्यरूप बोकड न खावा ह्मणून त्यानें देव सोयरा करावा. देव सोयरा केला ह्मणजे सर्व प्रकारचीं अरिष्टें दूर होतात. गीता श्लोक ॥ ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥ अनन्येनैव योगेन मां ध्यायंत उपासते ॥ १ ॥ अर्थ ॥ भगवान् ह्मणतात. हे अर्जुना, जे भक्त माझे ठिकाणीं सर्व कर्में अपून मत्परायण होतात. आणि अनन्य भक्तियोगेंकरून माझे ध्यान व उपासना करतात. श्लोक. गीता ॥ तेषा-

महं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥ भवामि न चिरात्पार्थ मय्यावेशितचेतसाम् ॥ २ ॥
 अर्थ ॥ भगवान् अर्जुनास ह्यणतात वर सांगितलेले पूर्वोक्त जे उपासक त्यांना मी जन्म
 मरणरूप दुःख समुद्रांतून लौकर काढितों. कारण, त्यांनीं आपुलें चित्त माझेच ठिकाणीं
 अर्पिलें असतें अशांचा उद्धार मी लवकर न करीन तर मजसारिखा कृतघ्न कोणी नाहीं.
 ॥ आर्या ॥ कुंती—तनयां त्यांचा दुःखप्रद मृत्ययुक्तभवसिंधु ॥ अटवूनि उद्धरीं मी नेटें,
 त्या लागि दीन-जनबंधु ॥ ३ ॥ टीप—१दुःख देणारा जन्ममरण युक्त संसारसमुद्र, २
 गरीबांचा प्रतिपालक, ज्यापेक्षां अर्जुनापाशीं भगवान् असें बोलले त्यापेक्षां ही गोष्ट
 खरी आहे. ज्यानें देव सोयरा केला त्याची उपेक्षा देव कधीं करणार नाहीं. परंतु,
 देवास सोयरा करणें हें मनुष्याचे हातून मुळींच होत नाहीं. याविषयीं मोरोपंत ह्यण-
 तात — । केका । प्रभो शरण आलियांवरि न व्हां कधीं वांकडे । ह्यणोनि इतुकें-
 चि हें स्वहितकृत्य जीवांकडे ॥ प्रसाद करितां नसे पळ विलंब वापा खरें । घनांबु न
 पडे मुखां उघडिल्याविना पांखरे ॥ १ ॥ अर्थ ॥ — हे देवा तुमचा दयाळुप-
 णा किती वर्णन करावा. आह्मीं शरण आल्यावरोवर तुम्हां आह्मांस दुःखपारच करि-
 तां. परंतु, जीवच शरण येत नाहींत. तस्मात् जीवांचें आपल्या कल्याणाविषयीं तु-
 ह्मांस अन्यन्य भावेंकरून शरण येणें हेंच मुख्य कृत्य आहे. म्हणून तुकोबा लिहि-
 तात. ॥ बहुता जन्मां अतीं जन्मलासी नरा । देव तूं सोयरा करी आतां । देव
 सोयरा केला कोणी आणि त्याचा उद्धार देवानें केला कसा याविषयीं चरित्र.

कृष्णाचें युद्धाविषयीं साहाय्य.

कोणी एकेकालीं अर्जुन व दुर्योधन हे दोघे युद्धानिमित्त देवापाशीं साहाय्य मागाव-
 यास गेले. । चंपू—भारत. साहाय्य युद्धे सरसीरुहाक्षं वरीतुकामो बलवैरिसूनुः ॥ अ-
 जातशत्रोरवतंसयन्गां तुंगध्वजां द्वारवतीमयासीत् ॥ १ ॥ अर्थ—पांडव
 अज्ञातवासांतून मुक्त झाल्यावर विराट नगराजवळच एक खेडें होतें तेथें राहिले.
 त्यावेळेस धर्मराजांनीं अर्जुनाला अशी आज्ञा केली कीं, भगवंतास घेऊन ये. भेटीस फा-
 र दिवस झाले. भगवान् येथें आल्यावर त्याच्या साहाय्यानें युद्धाचा विचार पाहूं. अ-
 सें ऐकून अर्जुन द्वारकेस गेला इत्यादिक चंपूकार वर्णन करितात. युद्धाविषयीं भग-
 वंताला साहाय्य मागावें ह्यणून इंद्रपुत्र अर्जुन अजातशत्रु जो धर्मराज, त्याची आ-
 ज्ञा घेऊन मोठमोठ्या उंच पताका ज्या ठिकाणीं आहेत अशा द्वारकेला जाता झाला.
 ॥ साक्री ॥ सवा लाख सोनेरी पताका जैसी बिजली चमके ॥ ठोर ठोर रागन्के
 अलाप तान कानमों झमके ॥ २ ॥ पद ॥ ऐशी देखिली द्वारका, दीनोद्धा-
 रका ॥ ध्रु० ॥ विविध उपवनें मलयजपवनें डोलति फलदलकुसुमभरें । कुसुमित ब-
 कुली निविड अलिकुलीं रुणझुणती अनुदिनीं निकरें । हंस कोक बक शुक शिखि पिक

मुख उचलुनि निगदित मधुरस्वरें । परिमळ घमघम पसरतसे मग जग नग सुख अनु-
भविति बरें । ऐशी देखिली द्वारका । दीनोद्वारका ॥ १ ॥ कनकतोरणीं कलितधो-
रणीं लसनि खाणि बहु त्या उपच्या । लखलखित वरी नसे ज्यासि सरी हेमविनिर्मित
बुरुज चच्या । सघन अचाटें वज्रकपाटें पुर दरवाजे निविड दच्या । आनंदतनय ह्यणे
प्रति प्रति मंदिरीं नवनिधि नांदति बहुत वच्या । ऐशी देखिली द्वारका, दीनोद्वारका
॥ २ ॥ ३ ॥ ॥ छंद ॥ पार्थरथ है गुलजार । जांको तेजी लगे चार । बहुत चले अ-
निवार । बार बार पवनसे ॥ ४ ॥ गद्य । तत्र चिरदृष्टस्य कुंजरकुमारकोमलचंक्रमवि-
लासस्य तस्य विलोकनाय जना वीथीषु वीथीषु संघीवभूवुः । अर्थ ॥ फार
दिवस ज्याचें दर्शन झालें नाहीं असा आणि हत्तीच्या छाव्याप्रमाणें ज्याची शोभा
दिसते आहे अशा अर्जुनाच्या दर्शनाकरितां द्वारकेंतले सर्व लोक मार्गामार्गाच्या ठि-
काणीं चव्हाव्यावर जमा झाले । श्लोक-चंपू-भारत । हेतुं सुभद्राहरणे
तदीयां यतित्वद्बुद्धिं हृदि कुर्वतीनाम् । गवाक्षमार्गैः कृतवीक्षणानां स्त्रीणां मुखेदोः स्मि-
तचंद्रिकाभूत् ॥ ५ ॥ ॥ अर्थ ॥ द्वारकेच्या राजमार्गानें अर्जुन रथांत बसून
चालला, त्यावेळेस मार्गावर ज्यांना येण्याचा प्रतिबंध अशा यादवस्त्रिया अर्जुनाला
गवाक्षावाटें पाहून त्यांना पूर्वीची स्मृति झाली कीं, सुभद्राहरण करण्याच्या हेतूनें सं-
न्यासी झालेला जो अर्जुन तो हाच. मग त्यावेळची ती त्याची मूर्ति ध्यानांत आल्या-
बरोबर सर्व स्त्रिया एकदम हांसल्या. आणि त्या किंचित् हांसल्याबरोबर चंद्रप्रकाशा-
प्रमाणें प्रकाश पडला. यांत इतकें तात्पर्य सुचविलें किं, द्वारकेंतलि सर्व स्त्रिया सम-
र्याद आणि रूपवती व दुसऱ्यावर दोषबुद्धि न करणाऱ्या अशा आहेत. अशा प्रकारें
अर्जुन राजवाड्यापर्यंत गेला. । श्लोक. चंपू.—भारत । दैवारकैस्तत्र स दत्तमा-
र्गो निद्रायमाणस्य निकेतमध्ये । शौरैरुपायाच्च रणोपधानं तरस्यंदिसिंधुच्युतकूर्मशोभम्
॥ ६ ॥ अर्थ ॥ राजद्वारापुढें अर्जुन गेल्याबरोबर द्वारपाल रथाजवळ धांवत आले.
आणि त्यांनीं अर्जुनाला नमस्कार करून हाताला धरून त्याला खालीं घेतलें. आणि
राजवाड्यांत जाण्याकरितां मार्ग मोकळा केला. तो अर्जुन मध्यगृहांत निजलेला जो
श्रीकृष्णभगवान् त्याच्या पायाखालीं असलेल्या गिर्दीजवळ आला. ती गिर्दी पाया-
पासून निघालेल्या भागीरथींत असलेल्या कांसवाप्रमाणें शोभत होती. तात्पर्य तो
भगवंताच्या पायाजवळ आला. ॥ आर्या ॥ प्रभुच्या उशाकडे तो स्वमहत्वास्तव बसे अक-
वि मानी ॥ होईल काय हंस ब्रह्म्याच्या बैसला बक विमानीं ॥ ७ ॥ अर्थ-अर्जुन येण्याच्या
पूर्वीच दुर्योधन युद्ध-साहाय्य सागावें ह्यणूनच भगवंताकडे येऊन उशाच्या बाजूस बसला
होता परंतु पंत ह्यणतात. तेथें बसला तरी तो मोठा झाला नाहीं. यास दृष्टांत. ब्रह्मदेवा-
चें विमान वाहणारे जे हंस त्यांपेक्षा आपणास योग्यता जास्ती मिळावी ह्यणून ब्रह्मदे-
वाच्या विमानांत बगळा जरी बसला तरी हंस होईल काय? तर होणार नाहीं.
त्याप्रमाणें दुर्योधन हा बक आणि अर्जुन हा हंस होय. कवीची कल्पना तरी अचा-
ट आहे एका कवीनें या बकाचे गुण चंद्रापेक्षांही अधिक निवडिले आहेत. ॥ श्लोक ॥
उभौ शुक्लौ पक्षौ दिवि च भुवि चाव्याहतगतिः । सदा मीनं भुंक्ते वसति सकलस्थाणुशि-
रसि ॥ बके सर्वश्चांद्रो गुणसमुदयः कश्चिदधिको गुणाः स्थाने मान्या नतु नरवर स्थानरहिताः

॥ ८ ॥ अर्थ—चंद्राचे जे दोन पक्ष त्यांत एक काळा आणि एक पांढरा वकाचे दो-
न्हीही पक्ष पांढरे हा एक अधिक गुण. चंद्राची गति आकाशांत मात्र आहे, परंतु
बकाची पृथ्वीवर व आकाशांत, दोहीकडेही अकुंठित गति आहे. हा दुसरा अधिक गुण,
चंद्र एकेक राशीला सव्वा दोन दिवस भोगतो, आणि हा तर एका मीन राशीलाच
सतत भोगतो. हा तिसरा अधिक गुण, चंद्र एका स्थाणूच्या ह्यणजे शंकराच्या मस्तकीं
असतो, व हा सगळ्या स्थाणूंच्या ह्यणजे वठले-या वृक्षांचे वर असतो. हा चौथा
अधिक गुण. याप्रमाणें चंद्रापेक्षां बकाचे ठिकाणीं कांहीं गुण जरी अधिक आले तर
ज्या स्थानीं जे गुण असावेत तेच असले पाहिजेत. गुणांनीं स्थान सोडल्यावर प्रतिष्ठा
रहात नाही. ह्यणून बकाची योग्यता चंद्रापेक्षां अधिक कदापि होणार नाही. वेदा-
ध्ययन करणें हा ब्राह्मणासच गुण असावा. तें अतिशूद्रानें ब्राह्मणांपेक्षां जरी चांगलें
केलें तरी त्याची प्रतिष्ठा नाही. असो. याप्रमाणें पूर्वीचें आख्यान पुढें चालू. दुर्योधन
उशाकडेस बसला असतां अर्जुनानें विचार केला कीं, आमचा पायाकडेसच बसण्याचा
अधिकार. आम्ही पायावांचून दुसरें कांहीं जाणत नाही. ॥ पद. ॥ आम्ही जाणों
हरीचे पाय । आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ ध्रु० ॥ यम न जाणों नियम न जाणों, नेणों अ-
न्य उपाय । आम्ही० ॥ १॥ परीस देऊनि सोनें घेणें, जळो तो व्यवसाय ॥ आम्ही० ॥
२॥ कृष्णाचें पद सोडूनि आम्ही, मुक्ति वरूं हाय हाय ॥ आम्ही० ॥३॥९॥ असा नि-
श्चय करून अर्जुन पायाजवळच बसला. आतां दुर्योधन आधीं येऊन उशाकडेस कां
बसला यावर चंपूकारांनीं एक उत्प्रेक्षा घेतली आहे. ती अशी. ॥ श्लोक ॥ चंपू-
भारत ॥ यस्याधिमौलि सविधे प्रथमं समेत्य तिष्ठन्कुरूद्वहसुतो युधि साह्यमर्थी ॥ रेजे परी-
क्षितुमिवोत्सुकतां दधानस्तत्कुंतले निजमनस्यपि वक्रिमाणम् ॥१०॥ अर्थ—भगवंताच्या
उशाकडेस दुर्योधन युद्धसाहाय्य मागण्याकरितां बसला. त्याचें कारण आपल्या मनाचे
ठिकाणीं वांकडेपणा अधिक आहे, किंवा भगवंताच्या केशांमध्ये वांकडेपणा अधिक
आहे. याची परीक्षा पहाण्याकरितां बसला कीं काय. असो नंतर कांहीं वेळानें भ-
गवान् कुशीला होते ते उताणें झाले. आणि लागलीच उठून बसले तो भगवंताचें मुख
अर्जुनाचे मुखासमोर झालें. अर्जुनानें लागलीच 'कृष्णाय वासुदेवाय' हा श्लोक म्हणून
नमस्कार केला. भगवंतांनीं त्याला प्रेमपूर्वक पलंगावर बसविला. आणि विचारलें, हे अर्जु-
ना, धर्मराजादिक सर्व मंडळी खुशाल आहेतना. तेव्हां अर्जुनानें उत्तर केलें कीं,
त्वत्पादाश्रित सर्व आम्ही कुशलच आहों. मग देवांनीं विचारलें, काय हेतु धरून तूं
आलास. तेव्हां अर्जुनानें सांगितलें दादांनीं आपल्यास बालाविलें आहे. आणि त्या
करितां मी आलों आहे. भगवंतांनीं विचारलें बोलावण्याचा तरी हेतु काय. तेव्हां
अर्जुन म्हणाला, कौरवांशीं युद्ध करणें आहे त्या कामीं आपलें साहाय्य दादा मागूं इ-
च्छितात. म्हणून आपणांस बोलाविलें आहे. हें अर्जुनाचें बोलणें झाल्यावर दुर्योध-
नास असें वाटलें कीं, मी प्रथम येऊन कांहीं उपयोग झाला नाही. अर्जुनानें माझे
मागून येऊन भगवंतास युद्धाचें आमंत्रण केलें. आतां भगवंतांनीं होय म्हणण्याचे पूर्वीं
आपण आपली गोष्ट काढली तर बरें आहे. असें मनांत आणून मोठ्यानें खांकरला.
दुर्योधन खांकरल्याबरोबर भगवंतांनीं मागें पाहिलें आणि दुर्योधनास म्हणाले, सुयो-

धना तूं केव्हां आलास. दुर्योधन ह्मणाला मी अर्जुनाचे आधीं आलों आहे. असें असून माझी दाद आपण न घे. अर्जुनाचीच दाद घेतली. असो मर्जी तुमची. ॥ आर्या ॥ देव ह्मणे तूं पूर्वाभ्यागत कीं पूर्वदृष्ट हा साच ॥ ११ ॥

॥ अर्थ ॥ देव ह्मणाले दुर्योधना, तूं पूर्वी आलास ही गोष्ट खरी, परंतु अर्जुन माझे दृष्टीस आधीं पडला. मा त्याजपाशीं बोलण्याचे आधीं तूं मला हाक मारावीस कीं नाही. असो जरी अर्जुनासीं आधीं बोललों तरी तुझ्या मनांत वैषम्य न यावें कारण - ॥ आर्या ॥ तुजहुनि कनिष्ठ अर्जुन बालकसा हें मनीं पहा नातें ॥ रीति दहांची ऐशी आधीं समजाविती लहानांत ॥ १२ ॥ यावरून मी आधीं अर्जुनासीं बोललों तरी हरकत नाही. आतां तुझे काय काम आहे तें बोल तेव्हां दुर्योधन ह्मणाला. पांडवांशीं युद्ध कर्तव्य आहे, तर आपण मला साह्य करावें. तेव्हां भगवान् म्हणाले, तुझ्या साह्याच्या उपयोगीं पडणारे आह्मी दोघे आहों. एक मी आणि दुसरे माझे नवकोटी नारायणगण हें आहेत. त्यांत माझी स्थिति ऐक. ॥ आर्या ॥ न धरी शस्त्र करीं मी गोष्टी सांगेन युक्तीच्या चार ॥ दुर्योधना खचित हें आतां होणार नाही अविचार ॥ १३ ॥ अर्थ भगवान् म्हणतात, शिशुपाल वक्रदंताचा वध होईपर्यंत शस्त्र धरणें आम्हांस योग्य होतें. आतां पुढें मात्र हातांत शस्त्र धरणार नाही. पाहिजे तर युक्तीच्या चार गोष्टी सांगेन पहा, असा माझा नियम आहे तुला पत्करत असला तर येतो. आतां नवकोटी नारायणगणांची स्थिति ऐक ॥ गद्य ॥ ततः प्रबुद्धेन तेन देवेन प्रथमागमनदर्शनाभ्यां कृत्यसाम्यं हृदिकृत्य रणांगणे गृहीतहेतिना नवकोटीगोपकुमाराणां कदंबे युद्धोद्यते मत्सदृश एव वर्तत इत्यभिहिते दुर्योधनः त्वदपेक्षया गोपकुमारा एव मह्यं रोचत इत्युक्त्वा तान् गृहीत्वा परिपूरितमनोरथः सन् स्ववासकटकभुवमाससाद. ॥ अर्थ- भगवान् जागे झाल्यानंतर दुर्योधन अर्जुन हे दोघेही आपले कार्याकरितां आले आहेत. तेव्हां त्यांची समजूत केली पाहिजे. नंतर दुर्योधनाला शस्त्रधारी गोपगण आवडल्यावरून त्यास ते देऊन त्याचे मनोरथ परिपूर्ण करून त्यास वाटेस लाविला. मग अर्जुनास विचारलें, तुला दुर्योधनासारखी फौजच पाहिजे किंवा मी पाहिजे. तेव्हां अर्जुन ह्मणाला, आह्मांला तूं पाहिजेस. असें अर्जुनाचें वचन ऐकून भगवान् तत्काल निघाले आणि जेथें धर्मराज होते तेथें आले. भगवंताला पाहिल्याबरोबर धर्मराजास फार आनंद झाला. नंतर 'कृष्णाय वासुदेवाय' हा श्लोक ह्मणून धर्मराजानें देवास नमस्कार केला. भगवंतांनींही धर्मराजास प्रेमपूर्वक आलिंगन दिलें आणि उभयतांही खालीं बसले. नंतर भीमादिकांनीं येऊन वंदन केलें. याप्रमाणें सर्वांची भेट झाल्यावर धर्मराज ह्मणतात.

॥ आर्या ॥ धर्म ह्मणे श्रीकृष्णा बुडतो मी सत्य जाण तार मला ॥ भव बुडवी ह्मणुनिच तव भजनीं सनकादि जाणता रमला ॥ १४ ॥ ॥ श्लोक च० भा० ॥ एतावतो बंधुजनान्निहव्य किं लब्धया कृष्ण भुवाऽधुना मे ॥ सकंदमूलानि सनिर्झराणि न किं ममाद्यापि वनानि तानि ॥ १५ ॥ अर्थ-धर्मराज म्हणतात. कृष्णा, दुर्योधनादि सर्व बंधूला मारून प्राप्त होणारें जें पृथ्वीचें राज्य त्यापासून मला संतोष नाही. ज्या वनांत कंद, मुळें, फळें व पर्वतापासून पाझरणारीं उदकें आहेत अशीं वनवासांत अनुभवलेलीं वनेच संतो-

ष देतील. ॥ श्लोक. चं० भा०.— गतिर्न मेऽन्या गरुडध्वज त्वया विनाऽधुना
ऽस्या विपदो विधूतये । वनानलार्धिवर्लयावृतस्थितेर्वलाहकात् किं शरणं मृगीशिशोः ॥
॥ १७ ॥ ॥ अर्थ—धर्मराज म्हणतात. हे कृष्णा, मला युद्ध करणें हें वर वाटत नाहीं,
आणि युद्धाचा प्रसंग तर आला आहे, अशा प्रसंगीं हे गरुडध्वजा, या दुःखाचा नाश
करणारा तुजवांचून कोणी नाही. यास दृष्टांत. दावानलांत सांपडलेल्या हरिणीच्या
बालकाला जसा भेद्यावांचून तारणारा कोणी नाही तसें तुजवांचून मला कोणी तारक
नाहीं. ॥ साकी ॥ तुमविन हामसे कौन गोपजी मात पिता सुत भाई ॥ हाम
भगतनको चरन तुमारे त्रिभुवनमो सुखदाई ॥ १८ ॥ ॥ ओंवी ॥ वाळाचें पालन करी
वरवें ॥ हें मातेसी काय सांगावें ॥ शांति क्षमा धरी हें विनवावें ॥ सज्जनासी कासया
॥ १९ ॥ । श्लोक । चं० भा० । बहुभिः किमिहापरैः प्रलापैर्बहिरंतश्च वदा-
मि तुल्यभावम् । कुकुराधिप बंधुभिर्मम स्वैः कुरु संधिं कुरुवंशभूतये त्वम् ॥ २० ॥
॥ अर्थ ॥ कृष्णा फार काय सांगावें, अंतर्वाह्य निष्कपटपणानें समभाव सांगतो
कीं, कौरव पांडवांचें कल्याण व्हावें अशी इच्छा असेल तर आह्मां उभयतांत तूं साम
कर. ॥ पद ॥ आवडि करि वा साम । कृष्णा आवडि करि वा साम ॥ ध्रु०
॥ प्रज्ञाचक्षु शोकें न बडो, त्याचा पुरवी काम ॥ कृष्णा० ॥ १ ॥ तुजविण आम्हां
कोणी नाहीं, तूंचि सर्व सुखधाम ॥ कृष्णा० ॥ २ ॥ सदाशिवात्मज धर्म हरीतें, सांगे
मनविश्राम ॥ कृ० ॥ ३ ॥ २१ ॥ साकी ॥ कहे जुधिष्ठिर साम किसनजी विनती
सुनो, हमारी । काज हमारे गजपुर जय्यो सीध करो असवारी ॥ २२ ॥ भीम धनंजय भा-
ई वहातहै दुर्योधनसे लराई ॥ राजकाज कुरु-विनास करना इसमे कळु न बराई ॥ २३ ॥
॥ आर्या ॥ बुडतें कुरुकुळ भीमार्जुन कोपें त्वांचि वांचवावें हो ॥ गांवें पांच बहु नको
स्थळ पांचां काय पांच वावें हो ॥ २४ ॥ ॥ चंपू श्लोक ॥ इति ब्रुवन्तं यदुनायकोऽ-
ब्रवीद्युधिष्ठिरं योगिविचित्र्यवैभवः ॥ महीपते यद्रवता समीरितं महात्मनां युक्तमिदं भ-
वाद्दशाम् ॥ २५ ॥ ॥ अर्थ ॥ असें बोलगारा जो धर्मराज त्याला भगवान् म्हणतात
धर्मा, त्वां जें भाषण केलेंस कीं, पांचांला पांच वावें स्थळ दिलें तरी पुरे, हें तुझ्यासारख्या
शांत साधूलाच योग्य. परंतु ॥ श्लोक घेणीसंहार ॥ ऋगमेतत् प्रवृद्धं मे हृदयान्ना-
प्रसर्पति । यद्रोविंदेति चुक्रोश कृष्णा मां दूरवासिनम् ॥ २६ ॥ ॥ अर्थ ॥ कृष्ण
म्हणतात. धर्मा, तुझे म्हणणें ठीक आहे; परंतु, वस्त्रहरणाचे वेळेस द्रौपदीनें सभेमध्ये
उभें राहून, कृष्णा धांव, गोविंदा धांव, अशी जी मोच्यानें आरोळी मारिली तें ऋण
माझ्या हातून फिटलें नाही. व तें कधीं फेडीन अशी उत्कंठा मला फार आहे.
॥ आर्या ॥ गोविंदा धांव असें व्यसनीं मारुनि सभेंत हांकेला ॥ या कृष्णेनें तेव्हां
पासुनि केवळ ऋणीच हा केला ॥ २७ ॥ टीप.— १ दुःख समर्थी.
॥ आर्या ॥ ॥ फेडायास्तव करितों त्या राजर्वेहि जय तप रिणा मी ॥ वाहों
न शके असतें हें द्याया दुःख जपत परिणामी ॥ २८ ॥ अर्थ ॥ कृष्ण म्हणतात.
हे धर्मा, तें ऋण फेडावयाकरितां मी जय तप करितों आहे. त्या ऋणाचें ओझें
मी धारण करूं शकत नाहीं. हें ऋण परिणामी दुःखच देतें. । ओंवी । श्रीकृष्णा
श्याममुंद्रा ॥ मजकरितां जावें गजपुरा ॥ बोधावें कौरवांच्या अंतरा । सान

करावें म्हणूनियां ॥ २९ ॥ मग बोले रुक्मिणी-रमण । भी एकदां तेधवरी जाईन ।
संदेह सर्वही फेडीन । जेणें बोल लागेना. ॥ ३० ॥ चंभू- भा० सरिदात्मजशासितोऽ-
पि सन् स दुरध्वं न जहाति कौरवः। इति चिंतयतो ममाधुना हृदि सिद्धिः खलु सं-
शयेशया ॥ ३१ ॥ अर्थ ॥ भगवान् म्हणतात. धर्मा, साम करण्याकरितां मला पा-
ठवितोस, परंतु तो दुर्योधन भीष्मांनीं सांगितलें तरीही दुराग्रह सोडीत नाही.
तस्मात् मला असें वाटतें कीं, गेलों असतां कार्य होणार नाही. वरें न जावें तर तुला
वाईट वाटेल. ॥ आर्या ॥ श्रीकृष्ण म्हणे देवा जातो भी त्याकडे हित वदाया ॥
काय सुयोधन न शके पचवाया वृत्रहोहि तव दार्या ॥ ३२ ॥ टीप—१ कल्याण २ इंद्र
३ हिस्ता, विभागा । धर्म म्हणे हितहि त्या अहित अहि तसाचि तो परम खळ
गा ॥ व्यसनीं भल्यासि पाडी दुष्ट गजा जेंवि पिहित—मुख खळगा ॥ ३३ ॥
॥ अर्थ ॥ धर्मराज म्हणतात. कृष्णा, त्वां जी हित सांगितलेंस त-
थापि त्याला अहित वाटेल. तो सर्पासारखा परम दुष्ट आहे. तृणादिकांनीं झांकलें
आहे मुख ज्याचें जसा खळगा हत्तीला जसा पाडितो, तसा हा मोठमोठ्यांस दुःखांत
घालतो. ॥ शौरि म्हणे राजेंद्रा यद्यपि बलवान् तथापि शुनकानें । हरिचें काय करावें
परिसो तो हित—कथा पिशुन कानें ॥ ३४ ॥ अर्थ ॥ कृष्ण म्हणतात. धर्मा, कुत्रा
जरी मोठा बलवान् असला तरी तो सिंहाचें काय करणार ? कांहीं एक करणार ना-
हीं. सिंहाचें गुरगुरणें त्याला ऐकलेंच पाहिजे. तसें माझे हितकारक भाषण
दुर्योधनाला ऐकलेंच पाहिजे. ॥ गद्य ॥ ॥ भीमः सहदेवं प्रति अथ भगवान् कृष्णः
केन प्रकारेण संधिकर्तुं सुयोधनंप्रति प्रस्थितः। सहदेवो भीमंप्रति वदति । आर्य पंचभिर्ग्रीभिः-
भीमः कर्णो पिधाय वदति ॥ ॥ अर्थ ॥ ॥ भीम सहदेवकला विचारतात. कृष्ण को-
णत्या प्रकारानें संधि करण्यासाठीं दुर्योधनाकडे जातो आहे. सहदेव म्हणतो. पांच
गांवांनीं. त्यावेळेस भीम कानावर हात ठेवून बोलतो. ॥ श्लोक वेणीसंहार ॥ ॥
॥ मध्नामि कौरवशतं समरे न कोपा दुःशासनस्य रुधिरं न पिवाम्युरस्तः ॥ संचूर्णयामि
गदया न सुयोधनोरुं संधिं करोतु भवतां नृपतिः पणेन ॥ ३५ ॥ ॥ अर्थ ॥ ॥ भीम
म्हणतो सहदेवा, जर मी क्रोधाच्या योगेंकरून युद्धामध्ये शंभर कौरव न मारीन, दुःशा-
सनाचें उरस्थल फोडून त्यांतील रक्त न पिईन, व गदेच्या योगानें दुर्योधनाची मांडी न
फोडीन, तर मग धर्मराजानें कौरवाशीं खुशाल संधि करावा. ॥ दिंडी ॥ ॥ धरी तो-
लोनी भीम गदा हातें । चावि अधरोष्ठ क्रोधभरें दातें । आमुचा पूर्ण विश्वास जयावरी ।
तो हा कृष्णाचि हो आम्हां दुःख करी ॥ ३६ ॥ ॥ श्लोक वेणिसंहार ॥ ॥ लाक्षा-
गृहानलविपात्रसभाप्रवेशैः प्राणेषु वित्तनिवहेषु च नः प्रहत्य । आकृष्टपांडववधूपरिधान-
केशाः स्वस्था भवन्ति मयि जीवति धार्तराष्ट्राः ॥ ३७ ॥ ॥ अर्थ ॥ ॥ भीम क्रोधानें
म्हणतोः लाक्षागृहांत आम्हांस जाळवें म्हणून गुप्त वेत केला, विषाचें अन्न चारलें,
आमचें सर्वस्व हरण करून आम्हांला समेत दीन करून टाकलें; आणि आमची स्त्री
जी द्रौपदी तिचें वस्त्र आणि केश हे समेमध्ये ज्यांनीं ओढिले अशा प्रकारचे त्रास दे-
णारे जे दुर्योधनादिक शंभर बंधु ते मी जीवंत असतांना जीवंत राहतील काय ?
॥ श्लोक ॥ ॥ धृतराष्ट्रस्य तनयान् कृतवैरान् पदे पदे । राजा न चेन्निषेत्था स्मात् कः

क्षमेत ममानुजः ॥ ३८ ॥ अर्थ ॥ ॥ भीम म्हणतो: सहदेवा, मीं दुर्योधनादिक मागेंच मारिले असतें. परंतु ते जरी पदोपदीं वैर करतात तरी आमचे दादा क्षमा करतात. त्यांनीं जर क्षमा केली नसती तर आपल्या चौघांपैकीं कोणीही क्षमा करण्यास प्रवृत्त झाला नसता. आणि म्हणूनच ते वांचले. ॥ आर्या ॥ ते-
 व्हां भीम हरिकडे पाहे नेत्रें करूनि शोणामें ॥ बहुधा देवहि भ्याला त्याचें वाटेल मग
 न कोणा भें ॥ ३९ ॥ ॥ टीप-१ आरक्त कांतीनें युक्त. २ भय. ॥ गद्यम् । सहदेवः न
 खल्वमंगलानि चिंतयितुमर्हति भवन्तः कौरवाणाम् संधे याश्च ते भ्रातरो युष्माकम् ।
 भीमः तत एवाहमद्यप्रभृति भिन्नो भवद्भ्यः ॥ अर्थ ॥ सहदेव म्हणाला दादा, कौ-
 रवांचें वाईट चिंतन करणें हें तुम्हाला योग्य नाहीं. त्यांच्याशीं संधि करणें हेंच योग्य
 आहे. असें सहदेव म्हणाल्याबरोबर भीम म्हणाला. तुम्हीं खुशाल संधि करा. मी
 आजपासून तुमच्यापासून वेगळा राहतों. सहदेवा पहा-श्लोक वेणीसं० ॥ प्रवृद्धं यद्वैरं मम.
 खलु शिशोरेव कुरुभिर्न तत्रार्यो हेतुर्न भवति किरीटी नच युवाम् । जरासंधस्योरस्थलमिव
 विरूढं पुनरपि क्रुधा संधि भीमो विघटयति यूयं च कुरुत ॥ ४० ॥ ॥ अर्थ ॥
 भीम म्हणतो-वाळपणापासून जें कांहीं कौरवांशीं वैर वाढलें तें मजबदलच होय.
 त्याला कारण धर्मराज नाहीं, अर्जुन नाहीं, अथवा तुम्हीही दोषे नाहीं. तर मी त्यांचा
 पूर्ण वैरी आणि ते माझे पूर्ण वैरी. आणि तुम्ही जो संधि कराल तो जरासंधाच्या
 वक्षस्थलाप्रमाणें मी विवडवीन. हें भीमाचें भाषण ऐकून सहदेव म्हणतो-आपण असा
 क्रोध जर केला तर आपले धर्मदादा यांस फार वाईट वाटेल. भीम म्हणाला त्याला
 कशाचें वाईट वाटतें । पहा. श्लोक-तथा भूतां दृष्ट्वा नृपसदसि पांचालतनयां वने व्या-
 धैः सार्धं सुचिरमुषितं वल्कलधरैः ॥ विराटस्यावासे स्थितमनुचितारंभनिभृतं ॥ गुरुः खेदं खिन्ने
 मयि भजति नाद्यापि कुरुषु ॥ ४१ ॥ ॥ अर्थ ॥ भीम म्हणतो. सहदेवा, राजसभेंत
 द्रौपदीला फार छळली आणि अरण्याचे ठायीं व्याधाशीं भिड्याशीं सहवर्तमान जटा वल्कलें
 धारण करून आपण सर्व राहिलों. विराटाचे घरीं जीं करूं नयेत तीं कामें केलीं या सर्व
 गोष्टी ध्यानांत आल्या म्हणजे मला फार वाईट वाटतें. परंतु कौरवांचा दोष दादाच्या
 मनांत येत नाहीं. तस्मात् सहदेवा, माधारा फीर, आणि धर्मराजास माझे मत कळीव.
 श्लोक-वेणीसं० ॥ युष्मच्छासनलंघनांभसि मया मग्नेन नाम स्थितं । प्राप्ता नाम-
 विगर्हणा स्थितिमतां मध्येऽनुजानामपि । क्रोधोल्लासितशोणितारुणगदस्योच्छिच्छंदतः
 कौरवानद्यैकं दिवसं ममासि न गुरुर्नाहं विधेयश्च ते ॥ ४२ ॥ ॥ अर्थ ॥ सहदेवा दादाला
 असें सांग कीं, आजपर्यंत तुमच्या आज्ञेंत मी राहिलों, ऐश्वर्यवान् जे कौरवादिक यांच्या
 निदेश पात्र झालों. आतां आपली आज्ञा न पाळितां कौरवांस गदनें मारावें हा निश्चय
 झाला आहे. तो कडेला जाईपर्यंत आपण माझे गुरु नव्हेत, आणि मी तुमचा शिष्य
 नाहीं. आणखी सहदेवा, पहा काय आमच्या वडील वंयूंची वेडी समजूत. त्यांना असें
 जाऊन सांग कीं, ॥ श्लोक वेणी० ॥ ॥ युष्मान् हेपयति क्रोधाळोके शत्रुकुलक्षयः ।
 न लज्जयति दाराणां सभायां केशकर्षणम् ॥ ४३ ॥ ॥ अर्थ ॥ सहदेवा दादाला म्ह-
 णावें, अपराधी शत्रूंचा क्रोधेंकरून युद्धांत नाश केला असतां ह्यांचा कुलक्षय होईल या-
 ची तुम्हाला लाज वाटते. आणि सभेमध्ये स्त्रीचे केश व वस्त्र शत्रूंनीं ओढिलें त्याची

लाज वाटत नाही. मग सहदेवानें धर्मराजापाशीं जाऊन हा भीमाचा निरोप कळविला. तेव्हां धर्मराजानें कृष्णाला, भीमाला आणि सर्वाला जवळ बोलावून, सर्वासमक्ष भीमाला विचारलें कीं भीमा, संधि करण्याविषयीं तुझें मत कसें आहे. भीमानें एकच उत्तर दिलें. मला कौरवांचा फार राग आला आहे. त्यांना मारिल्यावांचून माझा राग आवरणार नाही. तेव्हां धर्मराज म्हणाले—ओंवी. क्रोध नावरे तुझिया चित्ता । तरी गदा वोपी माझिये माथां । परी बंधूसि वधावें समस्तां । हें तो सर्वथा अनुचित ॥ ४४ ॥ असें धर्मराजाचें वचन ऐकून भीम उगीच वसला. सगळा क्रोध गिळून टाकून शांत झाला. मग सर्वास विचारिलें, संधि करण्याविषयीं कोणाचें काय मत आहे तें सांगा. त्या वेळेस सर्व बंधूनीं सांगितलें तुमच्या विरुद्ध आमचें मत नाही. पुन्हां धर्मराज कृष्णास सांगतात— ॥ आर्या ॥ माधव निघे त्याला धर्म म्हणे आयका यश तर्गावें ॥ ध्या पांच ग्राम नदे दासाला राग काय शत गावें ॥४५॥ टीप—१टीकावें. ॥ ताताला भीष्माला सांगावीं पाय धरुनि मन्नमनें ॥ जोडुनि हस्त म्हणावें साम करावेंचि सुप्रसन्न मनें ॥ ४६ ॥ सांगा कनिष्ठ पित्यातें बंधुविरोधासि चित्त भीमाझें ॥ करवा साम भलतसें देइल हरि इष्ट वित्त भीमा जें ॥ ४७ ॥ कर्णासि वद सख्याला आवर विजयासि आवरील हरी ॥ समयीं प्रवृत्ति आवरि थोर जसा सिंधु आवरी लहरी ॥४८॥ सांग नृपासि हि हें कीं साम शुचि त्यांत नांव रायाचें ॥ सुगति वरायाचेंचि न कर्म उचित यातना वरायाचें ॥४९॥ गांधारीस म्हणावें पंचोत्तर शत असोत तनयशतें ॥ तृप्ति नसोचि तुज करी जेणें गातील साधु जन यश तें ॥ ५० ॥ माझ्या सुयोधनादि भ्रात्यांच्या बायकांसि कळवावें ॥ कीं स्वहितार्थ तुम्हीं तरि एकांतीं कांतचित्त वळवावें ॥ ५१ ॥ ॥ ओंवी ॥ त्रयोदश वर्षे वनीं क्रमिलीं । कुंती माता मज अंतरली ॥ तसि भेटोनियां वनमाळी । सुखवावें तियेतें ॥ ५२ ॥ ॥ आर्या ॥ तूं जेंवि देवकीला भेटसि तैसाचि भेट आतेला । आम्हांहुनि तूचि अधिक घृत सांडुनि कोण करिल आ तेला ॥ ५३ ॥ स्वपद-अष्ट सुताचा भाजितसे तीस नित्य नव्याधी । व्याकुळ करी जसा हा तैसा शूलज्वरादि न व्याधी ॥५४॥ कृष्णा कळेल तैसें वद कुंतीला न दुःख बाधावें ॥ पंकीं धेनु श्रमती पुण्यश्लोका मुरारि वा धावें ॥५५॥ याजनि युक्ति सामीं सांदीपिनिच्या तुझ्या बहु नव्याही ॥ प्राणापरिस बहु मज जेंवि तुम्ही तेंवि तो बहु न व्याही ॥ ५६ ॥ देइल अंश सुयोधन तरी आम्हां पावला सदाशिव हो । म्हणतोसि तूहि भीही कीं प्रज्ञाचक्षुचें सदा शिवहो ॥ ५७ ॥ ओंवी ॥ ऐसें ऐकूनि द्रुपदनंदिनी । ह्मणे श्रीरंगा मी तुझी भगिनी । म्यां अज्ञानि घातली नाही वेणी ॥ तेरा वर्षे पर्यंत ॥ ५८ ॥ ॥ साकी ॥ दिन-बंदु करुनावन माधव मेरि सूध विसारी ॥ निसदिन दुःखानलसै व्याकुल दासी होत तिहारो ॥५९॥ ॥ ओंवी ॥ हातीं धरूनियां केशा ॥ म्हणे जगन्निवासा हृषीकेशा ॥ दुःशासनं धरुनि अशेषा । नेली ओढीत सभेमाजी ॥ ६० ॥ ऐसें बोलतां द्रुपदबाळा । नयनिं अश्रु कंठ दाटला ॥ म्हणे विश्वव्यापका तूं त्या वेळां । वस्त्रें पुरविलीं असंख्य ॥६१॥ ऐसी पांचाळी बोलोनि ते क्षणीं । अमुवें भिजवोत मेदिनी । श्रीकृष्ण म्हणे वो माय-बाहिणी । खेद मनीं करुं नको ॥६२॥ ॥ आर्या ॥ बहु गर्हिवरोनि दावुनि दुःशासनपाणि कृष्ट केश वदे ॥ बहु दीर्घ उष्ण सोडुनि सुमकारा तीस अभय केशव दे ॥

॥ ६३ ॥ ॥ ओंवी ॥ द्रौपदी नव्हेसी देवकी जाण । वेणी नव्हे धरिली माझी मान ॥
 ऐसें ऐकतां श्रीकृष्ण—वचन । द्रौपदी परम आनंदली ॥ ६४ ॥ ॥ आर्या ॥ कर जो-
 डिले तुज पहा साम घडो राहवीन कोदंड ॥ आर्या भीमापासनि अंधसुता आहवीं
 नको दंड ॥ ६५ ॥ ओंवी ॥ पांडव आणि भुभुजसकळी । बोळवीत चालले वनमाळी-
 मग श्रीरंग राहवूनि तयेवेळीं, निघाला वेगीं गजपुरा ॥ ६६ ॥ ॥ उपसंहार ॥ याप्रमाणें धर्म-
 राजांनीं देव आपला सोयरा केला म्हणून भक्ताकरितां दुर्जनाचे घरीं शिष्टाईकरितां जाण्या-
 चें भगवंतानें स्वीकारलें. तात्पर्य—भगवंतावांचून वरकड सोयरे तारणारे नव्हेत, आणि
 भगवान् हा सोयरा केला म्हणजे तो अमुक काम करित नाही व अमुक संकटांतून तारी-
 त नाही असें कधीं होतच नाही, असें जाणून तुकाराम प्रथमारंभींच्या अभंगांत लिहि-
 तात कीं, बहुता जन्मांतंतीं जन्मलासि नरा ॥ देव तूं सोयरा करी आतां ॥ १ ॥
 ॥ हेंचि दान देगा देवा० ॥ आरती ॥ कायेन वाचा० ॥ अच्युतं केशवं० ॥ हरेराम० ॥
 पुं० पा० सी० श्रीगुरुदेवदत्त ॥ समाप्त. ॥

कथा ५ वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः ॥ ॥ नमनं ॥ ॥ अ-
 विरल० ॥ १ ॥ या कुंदेंदु० ॥ २ ॥ नमोगुरुभ्योगुरु० ॥ ३ ॥ कृष्णंकमल० ॥ ४ ॥
 गुरुर्ब्रह्मा० ॥ ५ ॥ मूकं करोति० ॥ ६ ॥ संचितयेद्भगवत० ॥ ७ ॥ इत्यादिकेंकरून देवा-
 स साष्टांग नमस्कार घालावा. मागील मंडळींनीं रामकृष्णहरिराम जयजयरामरामहरि-
 राम ॥ याप्रमाणें भजन करावें. नमस्कार झाल्यावर हरिदासानें पुंडलीकवरदां हरिवि-
 ष्णुल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ सीताकांत स्मरण जयजयराम ॥ ध्रुवपद म्हणावें ॥
 ॥ पुंडलीकवरदा० ॥ पार्वतीप० ॥ सीताकांतस्म० ॥ इति नमनं संपूर्ण ॥

॥ पद ॥

॥ अनन्य शरण रिधा ॥ हरिला ॥ तारक तो जगदीश्वर जाणुनि ॥ ध्रु० ॥ कास ध-
 रा विश्वास तयाचा, देणार नाही दगा ॥ अनन्य० ॥ १ ॥ ठेवूनिया कर दोनी कटावरि
 भक्तासि भेटे उगा ॥ अनन्य० ॥ २ ॥ त्र्यंबक होऊनि साधन करितो, एका जनार्दनीं गा ॥
 अनन्य शरण० ॥ ३ ॥

॥ भजन ॥

॥ नारायणहरी जयजय नारायणहरी ॥

॥ उपोद्घात ॥

लोकांमध्ये अशी चाल आहे कीं, दरिद्री मनुष्यानें श्रीमंत मनुष्यास सर्वभावे नत्र असावे; मग ते श्रीमंत आपले हित करोत किंवा न करोत. सर्वच श्रीमंत गरिबांवर दया करितात असा नियम नाही, आणि कदाचित् जरी त्यांनीं दया केली तथापि सर्व संकटें दूर होतात असें नाही. तस्मात् मनुष्यांत असा कोणी श्रीमंत नाही कीं, गरीब मनुष्य त्यास शरण गेला असतां त्या गरिबाचीं सर्व संकटें तो दूर करील. यावरून असें सिद्ध होते कीं, शरणागत दीनाचीं सर्व संकटें दूर करणारा असा एक परमेश्वरच आहे, आणि मनुष्यांनीं त्यालाच शरण जावे. तसें न करितां इतरांच्या भजनीं लागून मनुष्यजन्मासारखा अलभ्य लाभ व्यर्थ घालवितात, म्हणून एकनाथ महाराज सर्व जनांस उपदेश करतात कीं, ॥ पद ॥ ॥ अनन्य शरण रिघा ॥ हरिला ॥ तारक तो जगदीश्वर जाणुनि ॥ असें सर्व जनांला ईश्वरास अनन्यभावेकरून शरण जा म्हणून एकनाथ महाराज म्हणतात. यावरून दुसऱ्यास शरण कां न जावे अशी कोणी शंका घेईल तर जगतांतील सर्व लोक कारणा पुरती परस्परांवर प्रीति करतात. त्या प्रीतीत आपल्यास दुःख होण्याचा संभव आला कीं लागलीच प्रीति सोडितात. ॥ श्लोक ॥ ॥ वृक्षं क्षीणफलं त्यजंति विहगाः शुष्कं सरः सारसाः निर्द्रव्यं पुरुषं त्यजंति गणिका भ्रष्टं नृपं सेवकाः ॥ उल्लाघा भिषजं त्यजंति च तथा दग्धं वनांतं मृगाः । सर्वः कार्यवशाज्जनो हि रमते कः कस्य नो वल्लभः ॥ ॥ अर्थ ॥ ॥ पक्षी फलरहित वृक्षाला टाकून देतात, फळें आहेत तोंपर्यंत वृक्षाला सोडीत नाहीत. तसेंच सारस नांवाचे पक्षी ज्यांतील जल नाहीसे झाले अशा सरोवराला टाकतात. वेश्या निर्धन पुरुषाला टाकतात, आणि पैसा आहे तोंपर्यंत पुरुषाचें आर्जव करितात. सेवकजन पदच्युत झालेल्या राजाला सोडून जातात. तसेंच रोगमुक्त झालेले पुरुष वैद्याची गरज बाळगित नाहीत. ज्या अरण्यांत तृण नाही, व जें दावाग्रीनें दग्ध झाले अशा अरण्याला हरिण सोडितात. तात्पर्य, सर्व लोक परस्परांची गरज आपआपल्या कार्यापुरती ठेवितात. कार्यावांचून कोणी कोणाची गरज ठेवित नाही. व कोणी कोणांस प्रियही नाही. यावरून व्यवहारांतील सर्व प्रीतीचा संबंध कार्यापुरता आहे, ईश्वराचें तसें नाही. त्याचे ठिकाणी सहा गुण फार लोकोत्तर आहेत, म्हणून त्यास षड्गुणैश्वर्यसंपन्न म्हणतात. आणि त्यामुळे तोच शरण जाण्यास योग्य आहे. ॥ श्लोक ॥ वात्सल्यादभयप्रदानकरणा-
दार्तातिनिर्वापणादौदार्यादधशोषणादतिशयश्रेयःपदप्रापणात् ॥ सेव्यः श्रीपतिरेक एव सततं संत्यत्र षट् साक्षिणःप्रहादश्च विभीषणच करिराट् पांचाल्यहल्या ध्रुवः ॥ १ ॥ अर्थ—ईश्वराचे ठिकाणी कोणते सहा गुण आहेत ते सांगतो. वात्सल्य म्हणजे दया, व अभय—प्रदानकरण म्हणजे शरणागतास अभय देणे,

आणि दुःखपीडित अशा भक्तजनास तत्काल दुःखापासून मुक्त करणें, औदार्य म्हणजे घनाची व वस्त्राची वगैरे जी अडचण शरणागतास प्राप्त झाली असेल ती आपण उदार होऊन दूर करणें, पातकी असून शरण आलेला जो भक्त त्याच्या पातकाचा नाश करणें. आणि पुण्यपद प्राप्तीच्या हेतूनें शरण आलेल्या भक्तास उत्तम पद देणें हें सहा गुण परमेश्वराचे ठिकाणीं असल्यामुळे व आणखीही सहा गुण, ज्यांस भग असें म्हणतात. तें भग ईश्वरास आहे म्हणून त्यास भगवान् म्हणतात. श्लोक—ऐश्वर्यस्य समग्रस्य धर्मस्य यशसः श्रियः ॥ ॥ ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीरणा ॥ १ ॥ अर्थः—अष्ट सिद्धींचें संपूर्ण ऐश्वर्य, धर्म, कीर्ति, संपत्ति, ज्ञान आणि वैराग्य या सहा गुणांस भग असें म्हणतात. एतावता परमेश्वरासारिखे गुण शरणागताची कोणतीही पीडा दूर करून त्यास मुक्त करणारे असें कोणाचेही ठायीं नाहीत, म्हणून एक परमात्माच जीवांनीं निरंतर सेव्य आहे. याविषयीं सहाजण साक्षी आहेत. ते हे—प्रहाद, विभीषण, गजेंद्र, द्रौपदी, अहल्या आणि ध्रुव, हे साक्षीदार आहेत. आणखी शुक म्हणतात, राजा—श्लोक—भागवत प्रथमस्कंध—अकामः सर्वकामो वा मोक्षकाम उदारधीः । तीव्रेण भक्तियोगेन यजेत पुरुषं परं ॥ २ ॥ अर्थ, ज्याला धर्म, काम व मोक्ष या चारी पुरुषार्थांची गरज नाही अशां व धर्म, अर्थ, काम व मोक्ष हे चारही पुरुषार्थ ज्याला पाहिजेत अशा पुरुषानें व केवळ मोक्षच ज्याला पाहिजे अशा पुरुषानें तीव्र भक्तियोगानें हरिलाच शरण जावें. आर्या—शरणागत भयहर्ता भक्त जनांतुं क्षणक्षणीं स्मर्ता ॥ सफल मनोरथ कर्ता सदय प्रभुवर्य रुक्मिणीभर्ता ॥ १ ॥ याविषयीं कविराचेंही एक पद आहे ॥ पद ॥ क्यौं गफलतमें पडा, दीवाने हरिसे कुई नइ बडा ॥ ध्रुवपद ॥ ॥ हनुमानने सेवा कीनी द्रोनागिरी ले उडा ॥ क्यौं० ॥१॥ गोपीचंदने जोग कमाया महाल मुलुख सब लुडा ॥ २ ॥ कहत कविरा सुन भै साधो हरिचरन चित जडा ॥ ३ ॥ दिवाने क्यौं० ॥ ॥ गीता ॥ ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति । भ्रामयन् सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ कृष्ण म्हणतात अर्जुना, ईश्वर हा सर्वभूतांच्या हृदयाचे ठिकाणीं राहतो. आणि यंत्रानें जसें चित्र फिरविलें जातें त्याप्रमाणें मायेनें यंत्रारूढ झालेलीं सर्व भूतें फिरवितो. आतां यंत्र कोणतें व त्यावर चढणें तें कोणतें. फिरणें कोणतें आणि फिरविणें कोणतें तें सांगतां. ॥ श्लोक ॥ देहादिपंजरं यंत्रं तदारोहोऽभिमानिता ॥ विहितप्रतिषिद्धेषु प्रवृत्तिर्भ्रमणं भवेत् ॥ १ ॥ विज्ञानमयरूपेण तत्प्रवृत्तिस्वरूपतः ॥ स्वशक्त्येशो विक्रियते मायया भ्रामणं हि तत् ॥ २ ॥ ॥ अर्थ ॥ देह हा यंत्र होय, व त्याविषयीं अभिमान धारण करणें म्हणजे त्यावर चढणें, आणि बरीं वाईट कर्मे करण्याविषयीं जी प्रवृत्ति तें भ्रमण, आणि मायेच्या योगेंकरून आपण सर्व जीवांच्या हातून कर्मे करवितो हें भ्रामण म्हणजे फिरविणें होय. अशा प्रकारचा जो कर्ता करविता परमेश्वर त्यासच शरण जा. ॥ श्लोक ॥ तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ॥ तत्प्रसादात्परां शांतिस्थानंप्राप्स्यसि शाश्वतं ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ कृष्ण म्हणतात अर्जुना, त्याच ईश्वराला सर्व भावेंकरून शरण जा. त्याच्या प्रसादेंकरून उत्तम शांति आणि अविनाशी पद हें तुला मिळेल. त्याचा आश्रय केला असतां तो दगा देणार

नाहीं. याविषयीं कडवें:-कास धरा विश्वास त्याचा, देणार नाहीं दगा ॥ हरिला० ॥
 ॥ श्लोक ॥ वामनी-दुःखार्णवीं जो धरि कास याची । चिंता त्याला मग कासया-
 ची । न विस्मरावेंचि कदापि त्याला । प्रन्हाद इत्यादि वदे पित्याला ॥ १ ॥ यावरून
 अनन्य भावेंकरून परमेश्वरास जीवांनीं शरण जावें म्हणून सज्जन उपदेश करितात.
 अनन्य शरण रिवा ॥ ईश्वरास शरण जाण्याविषयींचे सर्व संशय दूर व्हावे म्हणून
 अति प्रिय भक्त जो अर्जुन त्यापार्शीं प्रतिज्ञापूर्वक भगवान् सांगतात कीं. ॥ श्लो-
 क ॥ सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ॥ अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयि-
 ष्यामि मा शुचः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ कृष्ण म्हणतात अर्जुना, ऐहिक किंवा पार-
 लौकिक फळ देणारे असे सर्व वैदिक व तांत्रिक धर्म टाकून तूं मलाच एकट्याला श-
 रण ये. मीच तुला सर्व दोषांपासून मुक्त करीन, तूं कांहीं दुःख करूं नकोस व भिऊं
 नकोस. ॥ श्लोक ॥ वामनी-एका मातें शरण ये सर्व धर्मांसि टाकुनी ॥ संचितें
 क्रियमाणेंहि मी नाशीन भिऊं नको ॥ १ ॥ ॥ आर्या ॥ टाकुनि सर्वांहे धर्मा ए-
 क्या मातेंचि शरण जा युक्त ॥ न करी खेद मनीं तूं करितों मी सर्व पापनिर्मुक्त ॥
 ॥ १ ॥ यावरून भगवंतावांचून इतर कोणाला शरण जावें असें मुळींच सिद्ध होत
 नाहीं. म्हणून एकनाथ महाराज सर्व जनांस ईश्वरास शरण जाण्याविषयींच उपदेश करितात.
 अनन्य शरण रिवा ॥ गीता ॥ ॥ श्लोक ॥ अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्य-
 भाक् । साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ भगवान् म्हणता-
 त अर्जुना, मला अनन्यभावेंकरून शरण आलेला गृहस्थ जरी अत्यंत पातकी अ-
 सला तरी तो साधुच आहे असें मानावें आणि त्याचा तो निश्चयही फार योग्य आहे.
 असें समजावें. ॥ आर्या ॥ असुनि दुराचारीही मजला होउनि अनन्य जो भजतो ॥
 साधुचि तो मानावा निश्चय त्याचा वरा गमे मज तो ॥ १ ॥ ॥ अभंग ॥ जरी
 अने दुराचारी । वाल्हाकोळी याचे परी ॥ १ ॥ भजे मज न आणिकां । शैव जैसा कीं
 च्यंबका ॥ २ ॥ तो तो साधुच मानावा । देव तेथें सांपडावा ॥ ३ ॥ तेथें निश्चयचि देव । तुकया
 देखे जीव शिव ॥ ४ ॥ ॥ श्लोक ॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं निगच्छ-
 ति ॥ कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ भगवान् म्ह-
 णतात अर्जुना, जो पातकी मला शरण आला तो लवकरच धर्मात्मा होऊन उत्तम
 शांतीला पावतो अर्जुना, हें प्रतिज्ञापूर्वक तूं समज कीं, जो मला शरण आलेला मा-
 झा भक्त तो कधींही नाशार्ते पावत नाहीं. ॥ आर्या ॥ सत्वर होतो सुकृती पावें
 स्थिर शांति नमिति ज्या ज्ञाते ॥ मद्रक्ता नाश नसे करि कौंतेया अशी प्रतिज्ञा ते ॥
 ॥ १ ॥ याप्रमाणें हरिला शरण जावें म्हणून नाथांनीं सर्व जनांस उपदेश केला. अ-
 नन्य शरण्य रिवा ॥ आतां अनन्य भावें करून जे शरण आहेत त्यांचीं सर्व संकटें
 परमात्मा दूर करितो याविषयीं इतिहास.

चरित्र कालियमर्दन.

॥ श्लोक वामनी ॥ नाचली फाणि फणावर साची । कृष्णमूर्ति तैं सा वरसांची ॥
 ते कथा कथितसे शुकराया ॥ लोक तीनही कृतार्थ कराया ॥ १ ॥ ॥ श्लोक वा० ॥
 सांगे कथा शुक भवांबुधितें तराया । कीं कालियान्हद असे यमुनेत राया ॥ जैसें कटेंत
 कढतें जळ अग्नितापें । तैसें न्हदोदक भुजंग विषप्रतापें ॥ २ ॥ ॥ श्लोक भागवत ॥
 कालिद्यां कालियस्यासीद्घ्नदः कश्चिद्विषाग्निना ॥ श्रम्यमाणपया यस्मिन् पतन्त्युप-
 रिगाः खगाः ॥ ३ ॥ ॥ अर्थ ॥ शुक सांगतात राजा, यमुना नदीचे ठायीं कालिय
 सर्पाचा एक डोह होता, तो त्या कालियाच्या विषाग्निनें इतका कढत होता कीं,
 त्या डोहावरून उडून जाणारे पक्षी देखील होरपळून गळून पडत होते. ॥ साकी ॥
 येक समे बलराम विना हरी गौवनके संग जावे । चलत चलत वह जमुनाजीके तीर ग्वाल
 मिल आवे ॥ ४ ॥ ॥ श्लोक भाग०—विलोक्य दूषितां कृष्णां कृष्णः कृष्णाहिना विभुः॥
 तस्या विशुद्धिमन्विच्छन्सर्पं तमुदवासयत् ॥ ५ ॥ ॥ अर्थ ॥ यमुना कालियसर्पानें दूषित
 झाली आहे हें पाहून तिला शुद्ध करावी या हेतूनें कृष्ण परमात्मा डोहांतून कालिय स-
 र्पाला घालविता झाला. ॥ श्लोक भा० राजोवाच ॥ ॥ कथमन्तर्जलेऽगाधेन्यगृह्णा-
 द्भगवानहिं ॥ सवैबहुयुगावासंयथासीद्विप्रकथ्यतां ॥ ६ ॥ ॥ अर्थ ॥ ॥ राजा परी-
 क्षित् विचारितो महाराज, इतक्या खोल पाण्यांत जाऊन कृष्णांनीं कालियाला कसा ध-
 रिला व तो कालियाही पुष्कळ दिवस पाण्यांत कसा राहिला हें सांगावें. ॥ अभंग ॥
 ॥ वैकुंठ नायक तये वर्नी आला । गोपाळाचा मेळा बरोबरी ॥ ७ ॥ ॥ साकी ॥ उस जमुनामें
 कालिय विखसे वृच्छपच्छ जल जावे । गडी गोप सब गौवा वळुवा वोही विख जल पीवे
 ॥ ८ ॥ ॥ आर्या ॥ ॥ ते गोप पशुहि विषजळ पीती मरती तटींच तत्काळ ॥ ॥
 ते पाहतां कळवळे करुणानिधि सत्पती असत्काळ ॥ ९ ॥ ॥ अभंग ॥ लहानालीं मुलें
 तयां नाहीं ज्ञान ॥ झाले गतप्राण सकळांचे ॥ १० ॥ ॥ साकी ॥ ग्वाल बाल तब
 सबहि मरे और एक रहे गिरधारी ॥ मित देखके भूमि परे अति रोवत मंद मुरारी ॥
 ॥ ११ ॥ तुमविन हमसे कोन गोपजी मात पिता सुत भाई । बोलो हमसे हेरो दृगसे
 पूरन करो कमाई ॥ १२ ॥ ॥ आर्या ॥ बाळातें गाईतें उठवी पाहे दयार्द्रदृष्टीनें ॥
 पूर्वीं जसें दशवदन रणहत कपिकटक अमृतवृष्टीनें ॥ १३ ॥ ॥ आर्या ॥ सुच्छद
 भये लपाला सौभरिवर निर्भय स्थळीं सर्प ॥ वसतो डोहांतुनि हा दवडावा यांतुनीहि
 विष दर्प ॥ १४ ॥ ॥ श्लोक ॥ ऊसळे सळसळा जळ डोहीं ॥ त्यावरी खग शके न उ-
 डोही ॥ अंतरिक्ष गत पक्षि जळोनी ॥ लक्ष लक्ष पडताति गळोनी ॥ १५ ॥ ॥ आर्या ॥
 या डोहावरुनि उडुनि जातां हे पक्षि काय करपावे ॥ मजवांचुनि इतराचा अत्युग्र वि-
 षास काय कर पावे ॥ १६ ॥ ॥ अभंग ॥ माझिया बाळासि दिधलासी त्रास ॥ करीन
 मी नाश तुझा आतां ॥ १७ ॥ ॥ आर्या ॥ देव असैं मनि आणी न्हदतटजकदंब
 तरुशिरीं वेंघे ॥ जे पूर्वीं अमृत हरद्विज पाद रजांसि आश्रया दे घे ॥ १८ ॥ ॥ श्लोक ॥

जाळणार विष जीव कदंवा ॥ जाळवेन तितुक्क्याचि कदंवा ॥ त्यावरी अमृत विंदु गळाला ॥
 जाळवेन तरु त्याचि खळाला ॥ १९ ॥ ॥ श्लोक ॥ ॥ ने जई विहगराज सुधेतें ॥
 पावला गरुड त्या वसुधेतें ॥ त्या तरुवरि तसा वसला हो ॥ घे तई द्रुम सुधारस
 लाहो ॥ २० ॥ ॥ साकी ॥ कदंवरुखपर चढे किसनजी अंबरपात सवारे ॥ तबही
 देखो गगन-मंडलमों विखके उडत फवारे ॥ २१ ॥ ॥ साकी ॥ काहेकुं रुखपर
 चढे किसनजी काहेकुं बसन सवारे ॥ काहेकुं माला छांड दई अब पुछत दास तिसवारे
 ॥ २२ ॥ ॥ साकी ॥ कूदत है हम जमुनामो अब भुजंग सीस उडाऊ ॥
 काज तिहारे सुनो गोपजी बिजमो नंद बढाऊ ॥ २३ ॥ ॥ सा० ॥
 कहिये जाकर विनती इतनी राधाके काननमो । पीत रखो हम काज बिजनके डूब गये
 जमुनामों ॥ २४ ॥ ॥ पद ॥ जलमे तुम मत जये किसनजी जलमे तुम
 मत जये ॥ ध्रु० ॥ नंद जशोदा बलीरामकु, तेरी खबर क्या कहिये ॥ कि० ॥ १ ॥ तुम विन हम
 सब गोप गवालन, रोय रोय मर जये ॥ कि० ॥ २ ॥ जीवनसुतप्रभु विनती इतनी, दा-
 सनकी सुन लीये ॥ कि० ॥ ३ ॥ २५ ॥ श्लोक ॥ प्रचंड डावा भुजदंड भारी । सव्ये-
 करे वाजवि कैठभारी ॥ गर्जोनि वृक्षाचवरी तटाकी ॥ उडी विषाच्या सलिलांत टाकी ॥
 ॥ २६ ॥ ॥ श्लोक ॥ पाणी धनुःशत उचंवल्लें न्हदाचें ॥ ज्याचें असे विष-
 चि तुंबळ त्या न्हदाचें ॥ कळोळ-लोळ भयकारक ये तटाका ॥ आश्चर्य हें जरि ग-
 मेल मनांत टाका ॥ २७ ॥ ॥ श्लोक ॥ कर्णहीन नयनीं ध्वनि घेतो ॥ क्रुद्ध हो-
 उनि भुजंग निघे तो ॥ देखिलें डहुळलें स्वजळाला ॥ तो विखार हृदयांत जळाला ॥
 ॥ २८ ॥ ॥ श्लोक ॥ देखुनि तो क्रुद्ध फणींद्र जाला । धांवूनियां त्या गरुडध्व-
 जाला ॥ मर्मस्थळीं दंश करुनि दातें ॥ दावीतसे विक्रम संपदा ते ॥ २९ ॥ श्लोक ॥
 स्वसर्वदेहे मग कृष्णजीची ॥ स्वमूर्ति सत्कीर्ति पवित्र जीची ॥ अनंत-कल्याण-
 गुणावतारी ॥ आच्छादिली जी भुवनासि तारी ॥ ३० ॥ ॥ आर्या ॥ यम
 जैवि काळपार्शी मार्कडेयासि नागभोगानें ॥ बांधी बांधावें ज्या प्रभुवर्या प्रेमभक्तियो-
 गानें ॥ ३१ ॥ ॥ अभंग ॥ घालितसे वेढे दिसतसे जळीं ॥ आ-
 कांत सकळीं मांडियेला ॥ ३२ ॥ ॥ श्लोक ॥ भुजंगें हरी वेष्टिला सर्व देहीं ।
 न हाले न चाले न कांहीं वदेही ॥ असें देखतां सर्व मूर्धेस जाती ॥ महादुःख-
 शोकें भये गोपजाती ॥ ३३ ॥ ॥ अभंग ॥ गाई रडताती वत्स पडताती ॥ क-
 पाळ पिटिती आपुल्या हातें ॥ ३३ ॥ वियोगानें तेव्हां पक्षी रडताती ॥ आतां कृष्ण-
 मूर्ति कैची आहां ॥ ३४ ॥ ॥ श्लोक ॥ मूर्छा विमानीं गगनीं सुराला । आकां-
 त गाई व्रज वांसुरांला ॥ आक्रंदतीं मांडिति रोदनातें । देखोनि ऐसें मधुसूदनातें ॥
 ॥ ३५ ॥ ॥ ओवी ॥ यमुनेसी झाला वृत्तांत ॥ गोकुळांत काय वर्तली मात ॥ दु-
 श्चिन्हें परम अद्भुत ॥ जाणविती लोकांतें ॥ ३६ ॥ ॥ अभंग ॥ नामा ह्मणे होती
 दुश्चिन्हें बहुत ॥ गोकुळीं समस्त विचारिती ॥ ३७ ॥ आर्या ॥ तें वर्तमान धांवुनि क-
 ळविति नंदादिकांसि गोप गडी ॥ उघडोचि धांवती जन शोकांत सुचेल काय हो प-
 गडी ॥ ३८ ॥ ॥ साकी ॥ चलो चलो उत चलो गोपजी प्रान जात कान्हन-
 का ॥ डुबा कन्हय्या डुबा कन्हय्या भाग जराया धिजका ॥ ३९ ॥ ॥ पद ॥

कृष्ण गडी आपुला ॥ गड्यांनो कृष्णगडी आपुला ॥ यमुना 'डोहीं बुडाला ॥
 ॥ ध्रु० ॥ कालिया डसेल कृष्णाला ॥ त्याविण न गमे आपुल्याला ॥ आतां काय
 सांगूं नंदाला ॥ यमुना डोहीं बुडाला ॥ गड्यां० ॥ १ ॥ धांवत धांवत जन निघती ॥ बाळकें
 पायीं लडवडती ॥ वृद्धाहि अशक्त परि जाती ॥ भेटेल कधीं कृष्णमूर्ति । शोकहि सर्वांसी
 झाला ॥ यमुना० ॥ २ ॥ यशोदा नंदही गहिवरती ॥ टाकिती निजवपु महिवरती ॥
 कोणी कोणा नावरती । कंठ पसरुनी शोक करिती । सीमा नाहीं प्रेमाला ॥ यमुनाडो-
 हीं० ॥ ४० ॥ ॥ अभंग ॥ गोकुळींचे जन निघाले सकळ ॥ पाहती गोपाळ
 वनामध्ये ॥ १ ॥ यशोदा व्याकुळ झाली असे प्राणें ॥ सुखी असो तान्हें वनामार्जी ॥ ४१ ॥
 ॥ श्लोक ॥ परम वृद्ध बहू लवले कटीं ॥ धरुनि याष्टि करीं अति संकटीं ॥
 त्वरित चालति बाळहि रांगती ॥ हरिच ज्या सुपर्धीं सकळां गती ॥ ४२ ॥
 ॥ श्लोक ॥ ज्यासि नित्य हरि-दर्शन--ओढा ॥ चालिल्या तरुणि आणि नवोढां ॥
 अंतरीं धरुनि दैत्यजनारी ॥ चालिल्या वडिलही व्रजनारी ॥ ४३ ॥ (१ नूतन लग्न
 झालेल्या मुली) ॥ श्लोक ॥ पावले नदितटीं व्रजवासी । अंतरीं धरुनि तीव्र जवांसी । जो मुकुंद
 भवबंध हरीतो । देखिला भुजगबंध हरी तो ॥ ४४ ॥ (१ मोठ्यां वेगातें) ॥ श्लोक ॥
 नदीतटीं मूर्च्छित गोप सारे । राया हरी देखियला असारे ॥ आक्रंदती वत्स गुरें तटाकीं ।
 नेत्रोदकें तो पशुवंद टाकी ॥ ४५ ॥ ॥ श्लोक ॥ असा देखतां कृष्ण गोपाळ गाई ।
 अहाहा अहाहा अगाई अगाई ॥ स्त्रिया बोलती सर्वही कष्ट भारी । करीती मनीं देखतां
 कैठभारी ॥ ४६ ॥ ॥ श्लोक ॥ मग पतीसह जेंवि पतिव्रता । स्वमरणीं सकळांसाहि
 तीव्रता ॥ हरिविणें ह्मणती न जिणें बरें । मरण या समयीं गुळ खोवरें ॥ ४७ ॥ (१ ग-
 डवड) ॥ आर्या ॥ भगण जसा राहुमुखीं विधु पडतां व्रज तसा दिसे दीन ॥ डोहीं बु-
 डतां वारी राम समस्तांसि तोचि भयहीन ॥ ४८ ॥ (१ नक्षत्रसमुदाय २ चंद्र) ॥ आ-
 र्या ॥ गरळ मदांध खळं भुजग भोगनिबद्धांग देव तो उगळी ॥ होता विष मूर्च्छितसा मग
 भगवान् भोगबंधनीं फुगला ॥ ४९ ॥ (१ विषानें मत्त झालेल्या त्या दुष्ट सर्पाच्या
 शरीरानें बद्ध झालेला २ स्तब्ध राहिला) ॥ अभंग ॥ अंतर्गामी जाणे जन झाले वेडे ॥
 नामा ह्मणे वेडे काढियेले ॥ ५० ॥ ॥ श्लोक ॥ क्षणभरी जरि देह न सूटता । तटतटां
 स्थळिचे स्थळिं तूटता । बळ असें कळलें खळसत्तमा । दुरुनि लक्षितसे पुरुषोत्तमा ॥ ५१ ॥
 ॥ आर्या ॥ ॥ तेज विषाचें न चले परि करि फूत्कारं फार तो नाग ॥ धांवे धरावया
 तो चुकवुनि आणी पुनः पुन्हां राग ॥ ५२ ॥ १ फुसकारें ॥ आर्या ॥ वाता-
 शनं तो दुष्ट भ्रमवुनि बहुवेळ फार भागविला ॥ प्रभुनें अनीतिवतीं विषधनमदमत्त-
 नाग नागविला ॥ ५३ ॥ १ वायुभक्षक ह्म० सर्प २ पराभव केला ॥ श्लोक ॥ जर्वाळि
 खेळत खेळत पातला । झडप घालुनिया करिं घेतला ॥ गरगरां धरुनी भ्रमवी नभीं । ग-
 रुड सर्प जसा धरितां नभीं ॥ ५४ ॥ ॥ आर्या ॥ सुहदानंदकर प्रभु मग त्या-
 च्या मस्तकावरी चढला ॥ नचलेचि यत्न कांहीं नाग क्रोधानलें मनीं कढला ॥ ५५ ॥
 ॥ ओवी ॥ शिरीं पाय देऊनि भगवंतें ॥ पुच्छ धरिलें वामहस्तें ॥ तांडव नृत्य ज-
 गन्नाथें ॥ आरंभिलें तेधवां ॥ ५६ ॥ ॥ अभंग ॥ त्याचिये मस्तकीं नाचे ना-
 रायण ॥ आरंभी गायन जगदीश ॥ १ ॥ त्रैलोक्याचा भार घाली हृषीकेशी ॥ नमित दु-

ष्टासी स्वामी माझा ॥ २ ॥ तेव्हा त्याच्या स्त्रिया करिताति स्तुति ॥ लक्ष्मीच्या पती
 कृपालुगा ॥३॥ ५७ ॥ ॥ श्लोक ॥ अन्याय केला जरि बाळकानें । क्षमा करावी
 जगपाळकानें ॥ तूं माय बाप स्थिरजंगमाचा । अन्याय हा सोशि भुजंगमाचा ॥
 ॥ ५८ ॥ ॥ श्लोक ॥ ज्या श्रीतनूसि डसतां अपराध जाला । तो दंश बाधक
 नसे गरुडध्वजाला ॥ त्याच्या विषें भय जरी गरुडास नाही । तें दुःख होइल कसें
 गरुडासना ही ॥५९॥ १ कृष्णाच्या शरीरास. २ विष्णूस. ॥ श्लोक वा० ॥ मूढमूर्ति आजि या
 भुजगाची । शांति माउलिच तूं त्रिजगाची ॥ हा चुके न अपराध कराया । तूं क्षमेस न चुके
 सुरराया ॥ ६० ॥ ॥ श्लोक ॥ त्या पाहतां काकुळती करीती । त्रिलोकनाथा
 मग लोकरीती ॥ वस्त्रांचळासी पसरुनि दान । त्य मागती देखुनिया निदान ॥ ६१ ॥
 ॥ पद ॥ तुमको सरन सरन महाराज ॥ हम गरीब तुम सब गरीबन्के भक्तवत्सल
 महाराज ॥ तुमको० ॥ १ ॥ मांगत हूं हम पतीप्रानकी भिच्छा देवो आज ॥ तुमः
 को० ॥ २ ॥ मानपुरी प्रभु कहत कामिनी राखो हमारी लाज ॥ तुमको० ॥ ३ ॥ ६२ ॥
 ॥ श्लोक ॥ कृष्णजी अजुनि कोप अहाहा । प्राण कीं त्यजि भुजंगम हा हा ॥ दी-
 सती तनु शवासम याची । अस ईतुकिच या समयाची ॥ ६३ ॥ ॥ श्लोक ॥
 प्राणभक्ति पतिची करुणातें ॥ मागतों शरण या चरणांतें ॥ प्रार्थितों तुज कृपानिपु-
 णासी ॥ दे रमापति अहेवपणासी ॥ ६४ ॥ ॥ ओवी ॥ ऐसी भाकितां क-
 रुणा ॥ कृपा उपजली ब्रजभूषणा । पुरें करुनी कालियमर्दना । भक्तवचना पाळिलें ॥ ६५ ॥
 आर्या ॥ नमितां प्रसन्न होय स्तवितां कोप प्रभू त्यजी पहिला ॥ अहिला ह्मणे रमणक
 द्वीपाला सहकुटुंब जा वहिला ॥ ६६ ॥ १ सर्पाला २ सत्वर ॥ आर्या ॥ मोतीं
 नागस्त्रीच्या लेवविलीं आपुल्या करें नाकीं ॥ स्वयशें देवस्त्रीच्या कंठीं देवें दयाकरें ना-
 कीं ॥ ६७ ॥ १ दयाळू कृष्णानें. २ स्वर्गांत. ॥ श्लोक ॥ कड्या वरुनिया उड्या प्र-
 थम घालुनी त्या गर्द्या ॥ गडी पशुपे भेटती तटतटी भुजीं अंगर्द्या ॥ फुगोनि तनु फाट-
 ती मनगटी कडीं दाटती ॥ सुखें अमित वाटती विरहासिंधु ते आटती ॥ ६८ ॥ १ कृ-
 ष्णाला २ गवळी ३ अंगरखे ॥ अभंग ॥ गडी धांवताती । कांवळ्यानें हरि
 पुशिती ॥ १ ॥ यशोदा रोहिणी ॥ पोटीं धरिती चक्रपाणी ॥ २ ॥ गाई धांवताती ॥ कृष्ण आंगातें
 चाटिती ॥ ३ ॥ न वर्णवे आनंद ॥ नामयाची बुद्धि मंद ॥ ४ ॥ ६९ ॥ याप्रमाणें आपल्याला
 शरण आलेल्या भक्तांची झालेली, होत असलेली, व पुढें होणारी अशी त्रैकालिक पीडा
 दूर करून व आपल्या नाशाविषयीं भक्तांच्या मनांत जें भय होतें तेंही दूर करून कृष्ण-
 परमात्म्यानें सर्वास सुख दिलें व शेवटीं सर्व भक्त वैकुंठास नेले. अशी योग्यता मनुष्यांत
 मुळींच नाही ह्मणून मनुष्यांनीं मनुष्याला शरण न जातां केवळ हरीलाच सर्व भावें करून
 शरण जावें. असा अभिप्राय जाणून एकनाथ ह्मणतात. ॥ अनन्य शरण रिघा० ॥ हेंचि
 दान० ॥ कायेनवाचा० ॥ अच्युतं केशवं० ॥ हरे राम हरे राम० ॥ पुंडलीक वरद० ॥
 पार्वती पते० ॥ सीताकांत स्मरणा ॥ इति कालिय मर्दन चरित्र समाप्त.

कथा ६ वी.
कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

श्रीगणेशायनमः । श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः । अविरलमद० ॥ १ ॥
या कुंदेदुतु० ॥ २ ॥ नमो गुरुभ्यो गुरुपादुकाभ्यो० ॥ ३ ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं०
॥ ४ ॥ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णु० ॥ ५ ॥ संचितयेद्भगवतश्चरणारविंदं० ॥ ६ ॥ मूकं करोति० ॥ ७ ॥
इत्यादिकेकरून देवास साष्टांग नमस्कार करावा ।

॥ अभंग. ॥

॥ अभंग ॥ कथा दुःख हरी कथा मुक्त करी ॥ कथा याची बरी राघोबाची ॥ १ ॥
कथा पाप नाशी उद्धरती दोषी ॥ समाधि कथेसी मूढजना ॥ २ ॥ कथा तप ध्यान कथा
अनुष्ठान ॥ अमृत दे पान हरिकथा ॥ ३ ॥ तुका ह्मणे . कथा हरी सर्व ताप ॥ कथा
करी कांप कळिकाळासी ॥ ४ ॥

॥ भजन. ॥

॥ कृष्णं गोविंद गोविंद गोपाल राधे ॥

॥ उपोद्घात ॥

मनुष्यानें ईश्वराची नवविधा भक्ति करून तरून जावे. ते नऊ प्रकार
करण्यास कठिण असल्यामुळे त्याच प्रकारांपैकी एक सोपा प्रकार सां-
गतात. भगवंताची कथा ही सर्व दुःखांचा नाश करून जन्ममरणांतून मुक्त
करणारी आहे त्याविषयी ॥ अभंग ॥ कथा दुःख हरी, कथा मुक्त
करी ॥ कथा याची बरी राघोबाची ॥ १ ॥ ॥ श्लोक ॥ संसारसिंधुमतिदु-
स्तरमुत्तितीर्षोः पुंसो भवेद्विविधदुःखदवार्दितस्य ॥ नान्यः प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य
लीलाकथारसनिषेवणमंतरेण ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—अति दुस्तर अशा संसार-समुद्राला
तरून जाण्याची इच्छा करणाऱ्या व संसारांतिल अनेक दुःखामीनें तापलेल्या पुरुषाला
भगवान् पुरुषोत्तम नारायण जो त्याच्या ज्या लीला कथा यांच्या रसाच्या सेवनावांचून
दुसरी नौका नाही. अर्थात् संसारांतिल सर्व दुःखे नाहीशीं करून मनुष्याला भव-समुद्र पार
नेणारी अशी ही कथाच आहे. ह्मणून या रामचंद्राची कथा तूं कर. असा उपदेश
साधु मुमुक्षुनाप्रत करितात. ॥ श्लोक ॥ सुदुःसहापि न क्षुन्मां त्यक्तोदमपि बाधते ॥
पिबंतं त्वन्मुखांभोजच्युतं हरिकथामृतं ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—परीक्षित् ह्मणतो; शुका-
चार्या, ज्यानें उदकपान सोडिलें आहे अशा मला दुःसह क्षुधेचीही बाधा होत नाही;
याचें कारण तुमच्या मुखकमलापासून निघालेल्या भगवत्कथामृताचें पान हें होय. शौ-
नकादिक ऋषि ह्मणतात; हे सूता, ॥ श्लोक ॥ वयं तु न वितृप्याम उत्तमश्लोकव-

र्णने ॥ यच्चृण्वतां रसज्ञानां स्वादु स्वादु पदे पदे ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—शौमकादिक ह्य-
 णतात आमची तर उत्तमश्लोक जो भगवान् त्याचे गुणानुवाद ऐकण्याविषयीं तृप्तिच होत
 नाही. ते अधिक एकावेसे वाटतात. कारण, ते श्रवण करणाऱ्या रसिक श्रोत्यांना
 पदोपदीं अपूर्व प्रीति उत्पन्न करितात. ॥ श्लोक ॥ निवृत्ततर्षैरुपगीयमानाद्रवौष-
 धाच्छ्रोत्रमनोभिरामात् ॥ क उत्तमश्लोकगुणानुवादात् पुमान्विरज्येत विना पशु-
 घात् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—ह्या जगांत मुक्त, मुमुक्षु आणि विषयी असे तीन प्र-
 कारचे जन आहेत; त्या सर्वांनाही भगवद्गुणानुवाद आवडतात हें सांगतों.
 ज्यांची आशा अगदीं नाहीशी झालेली आहे. असे जे मुक्त ते देखील भगवंताचे गुण
 गातात. आतां अशी शंका येईल कीं, मुक्तांनीं भगवद्गुण गाइले नाहीत तरी ते संसारी
 होत नाहीत; परंतु, संसार हा खोटा आहे यांतून आह्मी कधीं सुटूं अशी इच्छा कर-
 णारे जे मुमुक्षु त्यांनाही भगवद्गुणानुवाद हितकारी आहे हें सांगतों. भवौषधात् ह्यण-
 जे भगवद्गुणानुवाद हा संसाररोगाचें औषधच आहे. आणि तो रोग ज्यांना झाला
 असे मुमुक्षु आहेत. आतां विषयी जनालाही भगवद्गुणानुवाद आवडतात. हें सांगतात.
 श्रोत्रमनोऽभिरामात्—विषयी जनांला अशी इच्छा असते कीं जें एकावे तें कानाला व
 मनाला गोड लागवें, त्याप्रमाणें हा गुणानुवाद विषयी जनांच्या कानाला व मनालाही
 गोड लागतो; कारण, तो गायनादि साह्यानें युक्त असतो. सारांश भगवद्गुणानुवाद एक
 चांडाळावांचून सर्वांना आवडणारा आहे. कोणीही त्याच्या गुणानुवादाला विटणार नाही.
 एक चंडाळ विटेल. ॥ कथा पाप नाशी उद्धरती दोषी ॥ समाधि कथेसी मूढजना ॥ श्लोक ॥
 तव कथामृतं तप्तजीवनं कविभिरीडितं कल्मषापहम् ॥ श्रवणमंगलं श्रीमदाततं भुवि गृणंति
 ते भूरिदा जनाः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—गोपी ह्यणतात कृष्णा, तुझे कथामृत तापत्रयानें त-
 प्त झालेल्या जीवाला तापांपासून दूर करणारें आहे, आणि नारदादि ज्ञाते ज्याची वारं-
 वार स्तुति करितात, असें हें कथामृत पातकांचा नाश करणारें आहे, तसेंच श्रवणा-
 ला सुखकारक असून शोभायमान आणि अमर्याद आहे. अशा कथामृताचें सेवन मृत्यु-
 लोकीं जे करतात ते महा भाग्यवान् समजावे. ॥ कथा तप ध्यान कथा अनुष्ठान ॥ अ-
 मृत हें पान हरिकथा ॥ १ ॥ श्लोक ॥ कथा ऐकतां नासलें कार्य होतें ॥ महा विघ्न
 तें भग्न होऊनि जातें ॥ सुखानंद आनंद सौख्यें विलासी ॥ अशी ही प्रतीती असे राम-
 दासी ॥ १ ॥ श्लोक ॥ एकाग्र चित्त तनु निश्चल मौन वाचे । जे या रितीं कवळ घेति
 कथामृताचें ॥ ब्रह्मा ह्यणे अजित तूं तुज जिंकणारे । नाहीत यद्यपि तथा वश तूं मुरारे
 ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—ब्रह्मदेव ह्यणतात देवा, जे लोक चित्त एकाग्र करून आणि शरीर
 निश्चल करून मुकाट्यानें वसून भगवत्कथामृताचें श्रवण करितात त्यांनीं तुला खचित
 जिंकलें आहे, जरी तूं अजिंक्य आहेस तुला कोणी जिंकणारा नाही तरी त्या गृहस्थांनीं
 तुला जिंकिलें खचित. ॥ श्लोक भा० ॥ वेदस्तुति—दुरवगमात्मतत्त्वनिगमाय तवात्ततो-
 श्रित महामृताधिपरिवर्तपरिश्रमणा ॥ न परिलषंति केचिदपवर्गमपीश्वर ते चरणसरोजहंस-
 कुलसंगविसृष्टगृहाः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—वेद म्हणतात देवा, आपलें तत्त्व दुसऱ्यास
 कळण्याला कठिण असल्यामुळें भक्ताला तत्त्वज्ञान करून द्यावें या हेतूनें मनुष्य शरीर धारण
 करणारा जो तूं त्या तुझ्या चरितामृत समुद्रामध्यें बुडी देऊन श्रमरहित झालेले आणि

तुझ्या चरणकमलीं हंसासारिखें तत्पर असलेले जे भगवद्भक्त त्यांच्या संगतीनें ज्यांनीं घर दार इत्यादिकांचा परित्याग केला असे जे तुझे कित्येक भक्त ते मोक्षाचीही इच्छा करित नाहीत. यावरून मुक्तीपेक्षां कीर्तनाची योग्यता अधिक आहे असें सिद्ध होतें. ॥तुका ह्मणे कथा हरी सर्व ताप ॥ कथा करी कांप कळिकाळासी ॥ १ ॥ ॥ श्लोक ॥ तुझ्या कथा त्रिविध ताप हरे हरीती । कष्टाविणें श्रवण ज्या अमृतें भरीती ॥ स्थानें धरोनि वसती श्रवणार्थि जेथें ॥ कांहीं कथा निघति आपण हूनि तेथें ॥१॥ ॥ अर्थ— ब्रह्मदेव ह्मणतात; देवा, तुझ्या कथा आध्यात्मिक, आधिदैविक, आणि आधिभौक्तिक या तीन तापांचा नाश करतात. आणि कष्ट न पडतां कान अमृतानें भरून टाकतात. ऐकण्याची इच्छा करणारे लोक जेथें जागा धरून वसतात, तेथें कथा आपण होऊन श्रोत्यांच्या कानांत प्रवेश करितात ॥ केका ॥ कथा सुरभि या भल्या स्वजननीहुनी वाटती । शिशूस जरठांसी निरखितां रसें दाटती ॥ दुहोत भलते सदा तरि न लेशही आटती । स्ववत्समल भक्षिती परि न सर्वथा वाटती ॥ १ ॥ ॥ अर्थ—कथा-कामधेनु मातेपेक्षां फार दयाळू आहेत असें वाटतें. तें कसें ? माता आपल्या तान्हां मुलाला पाहूनच पान्हां दाटतात. आणि कथा कामधेनु मुलाला व वृद्धालाही पाहून रसभरित असतात. आणखी मातेच्या स्तनांतून दुसऱ्यानें दूध काढीन ह्मटलें तर तें होऊं सकत नाही. कारण, लजेनें दूध नाहीसें होतें. पण कथा—कामधेनुचा धार पाहिजे त्यांनीं काढिली तरी त्या आटत नाहीत. आणखी मातांनीं मुलांवर कितीही प्रेम केलें तरी आपल्या मुलांचा मळ खात नाहीत. कदाचित् खाल्ला तरी त्या वाटतील आणि कथाकामधेनु श्रवण करणाऱ्या आपल्या वत्सांचा मळ भक्षण(पापनाश) करितात परंतु त्या कधीही वाटत नाहीत. ॥ आर्या ॥ जरि बोंबडें पित्याचें मोहावें मन तथापि तोकानें ॥ प्रभु साळ्या भोळ्याची बहु वात्सल्यें कथा पितो कानें ॥ १ ॥ ॥ अर्थ— तोक ह्मणजे मूल जरि बोंबडें असलें तरी तें आपल्या बोंबड्या बोलांनीं बापाचें मन जसें मोहित करितें त्याप्रमाणें साळ्याभोळ्या भक्तांनीं केलेली जी आपली कथा ती भगवान् मोहित होऊन आपल्या कानांनीं पितो. आणि तेणेंकरून त्याला परम संतोष वाटतो. यावरून संसार समुद्रांतून तरून जाण्यास कथेसारखी दुसरी नौका नाही हें जाणून मुमुक्षु जनांस साधु उपदेश करितात. कथा दुःख हारी, कथा मुक्त करी ॥ कथा याचि बरी राघोबाची ॥ १ ॥

आख्यान कचदेवयानी, प्रारंभ.

॥ ओवी ॥ राजा ह्मणे वक्त्यालागुनी । ब्राह्मणकन्या देवयानी ॥ क्षत्रि-

याची पट्टमानिनी ॥ झाली कैसी हें सांग ॥ १ ॥ वक्ता म्हणे गुणैकराशी ॥ युद्ध
 जाहलें देवदैत्यांसीं ॥ दैत्य मरती जे तयासी ॥ शुक्राचार्य ऊठवी ॥ २ ॥ परि सुर
 पडती असुरशस्त्रें ॥ तयासि मृतसंजीवनीमंत्रें ॥ उठविणार निमेषमात्रें ॥ ऐसा कोणी
 असेना ॥ ३ ॥ ॥ आर्या ॥ ती विद्या सुर-गुरुला अवगत नाही ह्यणो-
 नि समरांत ॥ जे मरती ते पाहुनि न टिके उत्साह धैर्य अमरांत ॥ ४ ॥ ॥
 ॥ साकी ॥ विद्या बलसे असुर वृंद सब कविराजननें तारे ॥ वासम हमसे कौन मि-
 लेगा दुखजल पार उतारे ॥ ५ ॥ ॥ आर्या ॥ ती विद्या साधाया देवांनीं
 सद्विचार आठविला ॥ शुक्राकडे स्वगुरुसुत बहु विनवुनि कथुनि युक्ति पाठविला ॥ ६ ॥
 ॥ ओवी ॥ ह्यणे आमुचें इंद्रपद न हाले ॥ तुझें पुरोहितत्व चाले ॥ ऐसें तुवां पा-
 हिजे केलें ॥ जें मी सांगेन तें ऐक ॥ ७ ॥ यत्न केलिया न मिळे सृष्टि ॥ तें वस्तु
 असे शत्रूच्या गांठीं ॥ तें नीच सेवक होइजे निकटीं ॥ हितस्वार्था कारणें ॥ ८ ॥
 लोकलाज आणि अभिमान ॥ सांडूनि आपुलें धोरपण ॥ कार्य साधितो विचक्षण ॥
 गृहा जाऊनि शत्रूच्या ॥ ९ ॥ ॥ साकी ॥ सचिनायक तव गुरुसुतजीकों
 बोलत मीठी वात ॥ अंपने हितके कारन करिये छोटे जनकी साथ ॥ १० ॥ ॥
 ॥ ओवी ॥ देवयानी शुक्रतनया ॥ प्राणापरिस आवडे पितया ॥ तिचें चित्त
 उपासिलिया ॥ कार्य सिद्धि होईल ॥ ११ ॥ ॥ आर्या ॥ शिष्यत्वे जाउनि
 कच सांगे गुरुदास्य-काम पद नमुनि ॥ प्रणतीं शत्रु-सुतींही द्रवला तो सुप्रसन्न-व-
 दन मुनि ॥ १२ ॥ ॥ ओवी ॥ मस्तक ठेवी काव्यचरणीं ॥ उभा ठेलाकर
 जोडोनी ॥ ह्यणे स्वामी अभय देऊनी ॥ विज्ञापना परिसिजे ॥ १३ ॥ ॥ पद ॥
 भवदाश्रयि मज ठेवा ॥ गुरुजी भवदा० ॥ ध्रु० ॥ कचनामा मी बृहस्पतीसुत, स-
 द्विद्येचा हेवा ॥ गुरु० ॥ १ ॥ कंदमूळ फळ सेवुनि राहिन, नलगे मजला मेवा ॥ गुरुजी
 ॥ २ ॥ सदाशिवात्मज कच शुक्राची, करित निरंतर सेवा ॥ गुरुजी भवदाश्रयि मज
 ठेवा० ॥ ४ ॥ १४ ॥ साकी ॥ धन धन मेरो जनम भयो अज धन धन मेरी
 मैया ॥ धन धन मेरो कुल अज देखो असुर-राज गुरु पय्या ॥ १५ ॥ ॥ ओवी ॥
 असेल वडिलासी विरोधु ॥ तो मज नाही जी संबधु ॥ मी शरणागत विशुद्धु ॥ उपे-
 क्षितां अनुचित ॥ १६ ॥ ऐसें ऐकूनि तयाचें वचन ॥ शुक्राचार्य आनंदें पूर्ण ॥ ह्यणे
 हा शिष्य झालिया जाण ॥ सहज शिष्य बृहस्पती ॥ १७ ॥ ॥ आर्या ॥
 आराधिला कचें गुरु गुरुची कन्याहि देवयानी ती ॥ झाले प्रसन्न सत्वर शिकविति तै-
 शीच देव या नीती ॥ १८ ॥ ॥ ओवी ॥ फळाहार कां भोजन ॥ कचा वेगळें
 उदकपान ॥ देवयानी न करी क्षण ॥ जाऊं नेदी पर्वतां ॥ १९ ॥ ॥ आर्या ॥
 असुर ह्यणति विद्येनें प्रवळ करायासि देव या नीचें ॥ मन मोहिलें गुरुचें बहु त्याहुनि
 चित्त देवयानीचें ॥ २० ॥ ॥ साकी ॥ गुरुसुतजीको शुक्र कहत तव सब
 कुच गौवा हमारी ॥ तून जलसे सुख देवो उनकुं सेवा यही तुमारी ॥ २१ ॥
 ॥ आर्या ॥ गुरुगोरक्षण करितां देवद्वेषें हरूनि असु रानीं ॥ कचमांस मृगासि
 दिलें वांटुनि भक्षावयासि असुरांनीं ॥ १ ॥ गाई घरासि आल्या मावळला रविहि कच
 न आढळला ॥ तेव्हां सोडुनि धृतिनग शुक्रसुता बुद्धि भूमिला ढळला ॥ २२ ॥

॥ आर्या ॥ तातासि ह्मणे वाला नाही अद्यापि कच नसे अवधी ॥
 लव धीर बुद्धि न धरी माझी ताता सुनिष्ठुरा तव धी ॥ २३ ॥ ॥ साकी ॥
 अवहि मुको कचवीन त्रिभुवन मनमों विखसम भावे ॥ कहां कळं अब कौन मिलेगा
 उनकी खेव करावें ॥ २४ ॥ ॥ आर्या ॥ येता मघांचि असतां कुशली जरि क-
 रिति खळ अघां वरवी ॥ गति न दिसेचि कचाची कुशली जन तो असा न घावरवी
 ॥ २५ ॥ ॥ पद ॥ धेनु समुदायहि आला ॥ ताता कच कोठें गेला ॥ ध्रु० ॥
 माझें सदा करितसे त्राण ॥ अजि तो नये तरी जाण ॥ ताता खरी तुझिच आण ॥
 त्यागिन अपुला हा मी प्राण ॥ उमगा उशीर बहु झाला ॥ ताता कच कोठें गेला
 ॥ १ ॥ राक्षसीं घात असे केला ॥ किंवा श्वापदांनीं वधिला ॥ काय गति झालीसे
 त्याला ॥ न कळे निश्चित हें मजला ॥ लागां सत्वर शोधाला ॥ ताता कच कोठें गेला
 ॥ २६ ॥ ॥ आर्या ॥ कच आजि न येतां मी प्राण त्यागीन न भरितां घटि-
 का ॥ आण तुझी जाण खरें केला निश्चय नव्हेचि हा लटिका ॥ २७ ॥ ॥ आर्या
 काव्य ह्मणे धीर धरी आहे संजीवनी सुधाधारा ॥ उठवुनि आणितों कच चित्तू वि-
 श्वंभरा बुधाधारा ॥ २८ ॥ १ शुक्र दिंडी-शुक्र बोले कन्येसि धरी धीर ॥ पाहे ति-
 च्या नेत्रांत वाहे नीर । शीघ्र पावसि तूं दुःखसिंधुतीर ॥ हरिस्मरणीं ये चित्त करी
 स्थिर ॥ २९ ॥ ॥ आर्या ॥ मंत्र जप करुनि तो कवि येरे वत्सा कचा असें
 बाहे ॥ भेटुनि वृकोदरें पल्ल सर्व निघे त्यांत लेशहि न राहे ॥ ३० ॥ १ हांक मारी,
 २ लंडग्याचीं पोटें, ३ मांस, ॥ होता तसाचि आला उठला आचार्यदेव तारी ती ॥ श-
 क्तिं तशीच निरुपमा भिन्ना पर्वन्य-देवता-रीती ॥ ३१ ॥ १ गुरुहाच कोणी देव ॥ कच येतां
 बहु हर्षे धन्य ह्मणे मीच कन्यका मातें ॥ वांचविला त्वांचि दिला या देइल कोण अन्य
 कामातें ॥ ३२ ॥ त्यावरि गुरुकन्योक्तें पुष्पें आणावयासि जाय वना ॥ सांपडला अ-
 सुराला कच जैसा वत्स एकला यवना ॥ ३३ ॥ ॥ आर्या ॥ पुनरपि त्या पा-
 पांनीं साद्विप्रकुमार चरचरा चिरिला ॥ भय न धरिलेंहि तिळ त्या पापाच्या जोडितां
 महागिरीला ॥ ३४ ॥ खंड तिलप्राय करुनि नेउनि केलें निमग्न जलधीत ॥ नाहोंच
 धर्म करुणा पाप भय नसेचि लेश खलधीत ॥ ३५ ॥ जो मुनि तयासि कन्याप्रियकां-
 मे दयाळु काव्य तो तारी ॥ रंज गोळा करुनि घडी शिष्याची मूर्ति जेंवि ओतारी
 ॥ ३६ ॥ १ कन्येचें हित इच्छिणारा. २ धूळ, ॥ पुनरपि कच तो वधिला
 केला तद्देह दग्ध रुष्टांनीं ॥ शुक्रासि पाजिलें हो तद्रुग्म सुरारसांत दुष्टांनीं ॥ ३७ ॥
 दिसतां कच न रडे सुर्यानी तीतें पिता ह्मणे कांगे ॥ वत्स रडसी ऐसें पुसतां ऐसेंच
 ती पुन्हां सांगे ॥ ३८ ॥ १ देवयानी. ॥ शुक्र ह्मणे वत्से मी वांचवितों परि पुनः पुन्हां
 मरतो ॥ आग्रह करुनि ह्मणसी प्रेतगती गतहि कच पुन्हां परतो ॥ ३९ ॥ ती
 तातासि ह्मणे कच गुरुभक्त कुलीन साधु कार्यकर ॥ जरि त्यासि सोडिलें जळ तरि
 जळ सोडो मलाहि आर्य-कर. ॥ ४० ॥ १ आपला कर ॥ दिंडी ॥ वचन ऐसें
 ऐकतां कन्येचें ॥ चित्त द्रवलें त्या सदय भार्गवाचें ॥ सोडि कन्ये शोक तूं स्थिर
 राहे ॥ कचालागीं तूं पूर्ण दृष्टि पाहे ॥ ४१ ॥ ॥ आर्या ॥ मग मेळवी महात्मा एकत्र
 समस्त असुर कोपानें ॥ खवळे प्रियपुत्रभसित-मिश्रित-मधुच्याहि तज्ज तो पानें

॥ ४२ ॥ १ आवडत्या शिष्याच्या राखनें मिसळलेल्या दारूच्या. ॥ ब्राह्मण कणसा खुप-
तो तुमच्या नेत्रीं न सोसवें काढा ॥ युक्तचि मरणाराला हित परिणामाहि न सोसवें
काढा. ॥ ४३ ॥ कच-घातकासुरातें सुर्यानीचा स्वयें जनक दापी ॥ कीं जो ब्रह्मद्वे-
ष्टा कुशल न पावेल तो जन कदापि ॥ ४४ ॥ १ रागें भरे, ॥ जो विप्र आजपासुनि मद्य
प्राशन करील तो पापी ॥ ब्रह्मघ्ना-सम निश्चित अशि मर्यादा कवि स्वयें स्थापी ॥ ४५ ॥
॥ ओंवी ॥ उशना पाहे न्यायदृष्टीं ॥ तंव कच असे आपुल्या प्रोटीं ॥ मग सं-
जीवनी जपोनी ओष्टीं ॥ सजीव करी गर्भस्था ॥ ४६ ॥ ॥ आर्या ॥ उदर
प्रवेश पुसता झाला तो पुण्यराशि शुक्रमुनि ॥ सांगुनि खळ-कपट ह्मणे येथ वसें काळ
हा शिशु क्रमुनि ॥ ४७ ॥ ॥ पद ॥ गुरुजी तुमचे उदरगृहीं, आज मी स्वस्थ
असें ॥ ध्रु० ॥ राक्षसीं घात केला खरा ॥ परि हा मिळला उत्तम धारा ॥ आतां चु-
कल्या वेरझारा ॥ तुटला सारा भवबंध ॥ १ ॥ आतां मजला उगे काय ॥ तारक
आहेत हेचि पाय ॥ सदाशिव-नंदन शरण जाय ॥ कीर्ति गाय सद्गुरुची ॥ २ ॥ ४८ ॥
॥ आर्या ॥ शक्र ह्मणे वत्से कच कुक्षि विदारुनि निघेल बाहेर ॥ हा तरलाचि
परि तुझे या कुव्यसनीं बुडेल माहेर ॥ ४९ ॥ १ पोट २ दुःखांत ३ माहेर बुडेल ह्म०
मी मरेन. ॥ आर्या ॥ सुर्यानी त्यासि ह्मणे वदतां हें अशुभ काय हो तात ॥
व्हावें दोघेहि मला चिंतामणि हेचि पाय होतात. ॥ ५० ॥ ॥ ओंवी ॥ क-
न्येचाहि मनोभाव ॥ ऐसा जाणोनि अभिप्राव ॥ बोलता झाला कविराव । मंत्रबीज
जठरस्था ॥ ५१ ॥ ॥ आर्या ॥ गुरुकुक्षि विदारुनि कच बाहेर निघे परंतु
वहु तो भी ॥ उठवुनि गुरु संकोचें नमुनि रडे कुलज कीर्तिचा लोभी. ॥ ५२ ॥ अभंग ॥
पायीं ठेवोनिया माथा ॥ ह्मणे तारी मज आतां ॥ १ ॥ आहे पतित पतित ॥ परि तुझा
शरणागत. ॥ २ ॥ ५३ ॥ आर्या ॥ होता सहस्र वर्षे कच गुरुसेवेंत मग तथा
प्राज्ञा ॥ शुकें बहु संतोषें दिधली जाया पित्याकडे आज्ञा ॥ ५४ ॥ कच सिद्ध हो-
य जो तो शुकमुता त्या मनोहरा उचिता ॥ स्वकरग्रहार्थ विनवी आवडली बहु सुवि-
द्यता शुचिता ॥ ५५ ॥ १ आपल्याशीं लग्न लावण्याकरतां ॥ साकी ॥ शुक
मुता तव कहत विनयसे विनती सुनो हमारी ॥ मेरे मनकी बात करो अब दासी भई
तुमारी ॥ ५६ ॥ ॥ अभंग ॥ ऐसें ऐकूनिया तियेचें वचन ॥ करुनि नमन
प्रार्थितसे ॥ १ ॥ तुझिया वचना जरि द्यावा मान ॥ होईल कारण दुःखासि तें ॥ २ ॥ ५७ ॥
॥ आर्या ॥ जें गुरुशीं तेंचि तिशीं पूज्यत्वाचें धरुनि कच नातें ॥ ठेवोनि
दृष्टि धर्मी तो न तिच्या मान्य होय वचनातें ॥ ५८ ॥ ज्या उदरीं वास तुझा तेथें
माझाहि हें असें नातें ॥ केंवि करग्रहण करूं संमत धर्मासि जें असेना तें ॥ ५९ ॥
न. करी विफल मदाशा आशा भंगूं नयेचि साधूनीं ॥ जरि भंगिशील विद्यासिद्धि
नसे जीम नेसि साधोनी ॥ ६० ॥ ॥ पद ॥ नको कचा मज टाकुनि जाऊं तु-
जवरि मन हें बसलेंरे ॥ ध्रु० ॥ तुज उठवायासाठीं कितिकदां स्वपित्यावरि मीं रुस-
लेंरे ॥ तूं वर होशिल ह्मणुनि पितृगृहीं लग्न न करतां बसलेंरे. ॥ १ ॥ नको० ॥
भोगायास्तव उत्तम आहे युवति-रत्न हें असलेंरे ॥ त्यातें टाकुनि कैसा जासी हें तव
मानस कसलेंरे ॥ २ ॥ नको० ॥ छेदिसि आशा व्यर्थचि जाइल विद्या-धन जें ठस.

लेंरे ॥ सदाशिवात्मज गुरुपुत्रातें लेशही पाप न डसलेंरे ॥ ॥ ३ ॥ ६१ ॥
 ॥ ओंवी ॥ येरू ह्मणे वो गुरुनंदिनी ॥ अन्यायें बोलतां तमोगुणी ॥
 अविचारें कठिण वार्णां ॥ बोलसी हा अधर्म ॥ ६२ ॥ ॥ आर्या ॥
 पढवीन ज्यासि विद्या ही त्यासि फळेल तूंहि घे शाप ॥ तुज कोणीही ऋषिसुत न
 वरील तुजें तुला फळें पाप ॥ ६३ ॥ जातां स्वर्गां मिरविति निजगुरुसुतरत्न देवयानीं
 तें ॥ वर्णिते दैत्यातें किति किति गुरुतें कितिक देवयानीतें. ॥ १ ॥ ६४ ॥ विमानांत
 याप्रमाणें कचानें पूर्ण गुरुभक्ति करून गुरु व देव यांत भेद न मानतां भगवत्कीर्तन साम-
 ध्यानें सर्व संकटें तरून तो सुखातें पावला. ह्मणून तुकोबा सांगतात, कथा दुःख हरी० ॥ १ ॥
 हेंचि दान देगादेवा० ॥ आरती० ॥ अच्युतं केशवं० ॥ पुंडली० ॥ पार्व० ॥ सीता० ॥

कथा ७ वी. •

कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः ॥ ॥ नमनं ॥ ॥ अ-
 विरल० ॥ १ ॥ या कुंदेंदु० ॥ २ ॥ नमोगुरुभ्योगुरु० ॥ ३ ॥ कृष्णंकमल० ॥ ४ ॥
 गुरुर्ब्रह्मा० ॥ ५ ॥ मूकं करोति० ॥ ६ ॥ संचितयेद्भगवत० ॥ ७ ॥ इत्यादिकेंकरून देवा-
 स साष्टांग नमस्कार घालावा. मागील मंडळींनीं रामकृष्णहरिराम जयजयरामरामहरि-
 राम ॥ याप्रमाणें भजन करावें. नमस्कार झाल्यावर हरिदासानें पुंडलीकवरदा हरिवि-
 ष्णुल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ सीताकांत स्मरण जयजयराम ॥ ध्रुवपद म्हणावें ॥
 ॥ पुंडलीकवरदा० ॥ पार्वतीप० ॥ सीताकांतस्म० ॥ इति नमनं संपूर्ण ॥

॥ अभंग. ॥

॥ ज्याचे वर्णितां पवाडे ॥ श्रुति शास्त्रां मौन पडे ॥ १ ॥ तेथें माझी वाचा किती ॥
 पुरे करावया स्तुति ॥ २ ॥ शिणलीं सहस्र तोंडे ॥ फणी शेषा ऐशीं धेंडे ॥ ३ ॥
 तुका म्हणे मही ॥ पत्र सिंधु न पुरे शाई ॥ ४ ॥

॥ भजन ॥

॥ नारायणहरी जयजय नारायणहरी ॥

॥ उपोद्घात ॥

मनुष्यानें नरस्तुति करणें सोडून ईश्वरस्तुति केली असतां मोठा लाभ आहे. ॥ श्लोक ॥ आदरेण यथा स्तौति धनवंतं धनेच्छया ॥ तथा चेत्परमात्मानं को न मुच्येत बंधनात् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ धनाच्या आशेनें धनवंताची स्तुति मनुष्यमात्र जसा आदरानें करितो तशी आदरपूर्वक ईश्वराची स्तुति केली असतां बंधनापासून कोण मुक्त होणार नाही ? अर्थात् सगळेच होतील. आतां ईश्वराची स्तुति करणें मात्र वेदाला सुद्धां कठिण आहे तें मनुष्याच्या हातून कसें व्हावें याविषयीं प्रथमारंभीं तुकाराम अभंगांत सांगतात. ॥ ज्याचे वर्णितां पवाडे ॥ श्रुतिशास्त्रां मौन पडे ॥ आर्या—यं वर्णयितुं साक्षाच्छ्रुतिरपि मूकेव मौनमावहति ॥ सोऽस्माकं मनुजानां किं वाचां गोचरो भवति ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ ज्या परमेश्वराचें वर्णन करावयाला श्रुति सुद्धां मूकवत् होते, तो परमेश्वर आमच्या यःकश्चित् मनुष्याच्या वाणीला कसा वर्णितां येईल? तस्मात् तुकाराम म्हणतात, ॥ तेथें माझी वाचा किती ॥ पुरे करावया स्तुति ॥ श्लोक ॥ वक्तुं नैव चतुर्विधश्रुतिरसावीष्टेन चाष्टश्रुतिर्नो चक्षुःश्रुतिरप्यहो तव गुणान् नारायणेश प्रभो ॥ स्तोतुं त्वामपि तं त्वहं व्यवसितो दूरं हनूमन्मुखैर्दुर्लभ्यं जलधिं तरीतु मनसः पंगोर्दधेचापलं ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ कवि म्हणतो हे भगवंता, ज्याला चार कान आहेत असा जो अग्नि तो तुझे गुण गाण्यास समर्थ नाही. आठ कानांचा ब्रह्मदेवही समर्थ नाही, आणि हजार मुखांचा शेषही समर्थ नाही, असा दुर्जेयस्वरूप जो तू त्या तुला वर्णावयला मी सिद्ध जाहलों आहे, यास दृष्टांत मारुती सारखे महा प्रबळ आणि महा पराक्रमी अशा वानरांच्या हातून तरून जाण्याला कठिण जो समुद्र त्या समुद्राला तरून जाण्याची इच्छा करणारा जो पांगळा त्याचा चपळपणा मी धारण करितों. म्हणजे त्या पांगळ्याप्रमाणें माझे यत्न व्यर्थ आहेत. आतां थोडेंसें तरी माझ्या हातून तुझे गुणवर्णन व्हावें असें जर म्हणशील तर तें देखील संभवत नाही, कारण ज्यांनीं थोडें वर्णन केलें ते तरी अवतारी पुरुष होते त्यांपैकीं मी नव्हे ॥ श्लोक ॥ व्यास्थं नैकतया स्थितं श्रुतिगणं जन्मीन वल्मीकते नाभेर्नाभवमच्युतस्यसुमहद्भाष्यं च नाभापिषि ॥ चित्रार्था न बृहत्कथामचकथं नाहं गुरुर्वज्रिणो, देव त्वद्गुणवृंदवर्णनमहं कर्तुं कथं शक्नुयां ॥ अर्थ ॥ कवि म्हणतो हे परमेश्वरा, एक रूपानें असलेला वेद चार प्रकारानें मी केला नाही म्हणजे मी व्यास नव्हे, आणि वारुळापासून उत्पन्न होणारा वाल्मीकि ऋषिही नव्हे. भगवंताच्या नाभीपासून मी उत्पन्न जाहलों नाही, म्हणजे मी ब्रह्मदेव नाही. व महद्भाष्य कथन करणारा शेष नव्हे. बहुत प्रकारच्या चमत्कारिक कथा लिहिणारा मी नव्हे अगर इंद्राचा गुरु बृहस्पति मी नव्हे. एवंच वरील मंडळीपैकीं एकांतही माझी गणना होण्यासारखी नाही. मग माझ्या हातून थोडें तरी वर्णन कसें होईल. म्हणून तुकोवा लिहितात. ॥ शिणलीं सहस्र तोंडें ॥ फणि शेषा ऐशीं धेंडें ॥ भागवत ॥ श्लोक ॥ ब्रह्मदेव म्हणतात. नारदा, नांतं विदाम्यहममी मुनयोऽग्रजास्ते ॥ मायाव- लस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये ॥ गायन् गुणान्दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि सम- वस्यति नास्य पारे ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ ब्रह्मदेव म्हणतात नारदा, मायोपाधि जो प-

रमेश्वर त्याचा अंत मलाही समजत नाही आणि तुझ्या आधीं उत्पन्न झालेले जे सनका-
दिक त्यांनाही अंत लागत नाही, मग तो अलीकडच्यांस कोठून लागणार ? फार काय
सांगावें, हजार तोंडांचा शेषही पूर्वीपासून गुण गातो आहे, परंतु अद्यापि त्यास पार
लागला नाही. पुष्पदंत म्हणतात ॥ श्लोक ॥ असितगिरिसमं स्यात्कज्जलं सिंधु-
पात्रे सुरतरुवरशाखा लेखनी पत्रभुर्वी ॥ लिखति यदि गृहीत्वा शारदा सर्वकालं त-
दपि तव गुणानामीश पारं न याति ॥ १ ॥ अर्थ.—जरी डोंगरा येवढा काज-
ळाचा ढीग, समुद्रा सारख्या पात्रांत घालून शाई केली आणि कल्पवृक्षाच्या फांदीची ले-
खणी व पृथ्वी हें पत्र केलें आणि सरस्वती सर्वकाल लिहित बसली तथापि तुझ्या गुणां-
चा अंत लागणार नाही. सारांश, वेदापासून शेषापर्यंत तुझ्या गुणांचें वर्णन करण्यास
कोणी समर्थ नाही. तर मग तुझी स्तुति कोणीच करूं नये असें झालें कीं काय ?
स्तुति केल्यावांचून मोक्ष नाही व स्तुति करणें फार कठिण. तर यथामति स्तुति करावी;
आणि मुक्त व्हावें. ॥ श्लोक ॥ ॥ महिम्नः पारं ते परमविदुषो यद्यसदृशी स्तुतिर्ब्र-
ह्मादीनामपि तदवसन्नास्त्वयि गिरः ॥ अथावाच्यः सर्वः स्वमतिपरिणामावधिगृणन् ममाप्येषः
स्तोत्रे हर निरपवादः परिकरः ॥ १ ॥ अर्थ.—देवा तुझ्या महिम्नाचा पार न
जाणणाऱ्या कवीची स्तुति तुझ्या गुणांयोग्य जरी झाली नाही तरी चिंता नाही; कारण,
ब्रह्मादिक देवांच्याही वाणी तुझ्या वर्णनाविषयी कंठित झाल्या आहेत. असा नियम
आहे कीं, जो तो आपल्याला कळतें तेवढें वर्णन करून स्तब्ध राहतो त्याप्रमाणें मीही
यथामति वर्णन करून स्तब्ध राहीन. जेवढी तुझी योग्यता आहे तिचें यथार्थ वर्णन
करून अशा अभिमानानें हें स्तोत्र आरंभिलें नाही. भगवंताची स्तुति ज्यांत नाही असा
जो ग्रंथ तो साधुसंतांस मान्य नसतो. ॥ श्लोक भागवत ॥ ॥ न यद्वचश्चित्रपदं ह-
र्येशो जगत्पवित्रं प्रगृणीत कर्हिचित् ॥ तद्वायसं तीर्थमुशंति मानसा न यत्र हंसा न रमंत्युशि-
क्षयाः ॥ १ ॥ अर्थ.—ज्या काव्यांत जगाला पवित्र करणारें असें भगवंताचें यश
वर्णिलें नाही तें काव्य उत्तम पदांनीं जरी युक्त असलें तरी साधूंना मान्य होत नाही.
कावळ्यांनीं अंग भिजविण्याचें गढूळ पाणी जसें असतें तशी त्या काव्याची योग्यता. ब्र-
ह्मनिष्ठ परमहंस तेथें रमत नाहीत, आतां ज्या काव्यांत भगवंताचें यश वर्णिलें आहे तें
काव्य शास्त्र रीतीनें जरी बरोबर नाही तरी तें साधुजनांस आवडतें. ॥ श्लोक ॥
॥ तद्वाग्विसर्गो जनताघविष्टवो यस्मिन् प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥ नामान्यनंतस्ययशोकितानि
यच्छृण्वन्ति गायन्ति गृणन्ति साधवः ॥ १ ॥ अर्थ.—ती वाणी अबद्ध असली तरी
जनांच्या पातकांचा नाश करिते. जीत भगवंताचें यश नामासह वर्णिलें आहे. ती वाणी
साधु वक्ता मिळाला म्हणजे ऐकतात. वक्ता व श्रोता दोघेही नसले म्हणजे स्वतः गा-
तात. आणि ऐकणारा भेटला म्हणजे त्यास सांगतात. यावरून भगवत्स्तुतिपर कवि-
ता साधूस मान्य होऊन कवीसही यथामति वर्णन केल्यामुळे मोक्ष मिळतो. मग ती स्तुति
कशीही असो. ॥ श्लोक ॥ ॥ स्तुति करावी परमेश्वराची । करूं नये व्यर्थ कधीं
नराची ॥ स्तुतीस कीं ईश्वर पात्र होतो ॥ तसा तिला मानव काय हो तो ॥ १ ॥ यावरून
स्तुतीस पात्र ईश्वरच आहे, आणि त्याची यथार्थ स्तुति वेदाच्या हातून सुद्धां होत नाही.
एका कवीनें म्हटलें आहे. ॥ श्लोक ॥ ॥ प्रत्येका कोटिवक्त्रे प्रतिमुखकमळामार्जि

जिह्वा सहस्रा ॥ प्रत्येकीही वरी त्या दृढ विधितनया लक्ष संख्या विचित्रा ॥ तेथें वक्ते विरिची सदृश बहु जरी वर्णितां क्लेश नाना ॥ ऐसाही योग होतां हरि तव माहिमा लेशही वर्णवेना ॥ १ ॥ ॥ अर्थ.—कवि म्हणतो हे परमेश्वरा, प्रत्येक मनुष्याला कोट कोट मुखें आणि प्रत्येक मुखामध्यें हजार हजार जिह्वा, प्रत्येक जिह्हेवर लाख लाख सरस्वत्या, त्यांचे साह्य करण्याकरितां ब्रह्मदेवासारखे बोलके इतकें जरी साहाय्य असलें तरी तुझ्या गुणाचा लेशही वर्णिला जाणार नाही. यावरून कोणत्याही प्रकारें ईश्वरस्तुति यथार्थ होण्याचा संभव नाही. यथामति करावी हेंच योग्य आहे, आणि त्यांतच सर्व कल्याण आहे याविषयीं मोरोपंत लिहितात. ॥ केका ॥ ॥ अतर्क्य माहिमा तुझा गुणहि फार वा हें विधी ॥ श्रुतिज्ञाहि ह्याने तदा स्तविल आमची केंवि धी ॥ तरी जन यथामति स्तवुनि जाहलें सन्मति ॥ स्तवार्थ तुझिया तुझ्यासम कवी कधीं जन्मती ॥ १ ॥ तात्पर्य. आपल्या बुद्धीला अनुसरून ईश्वराचें स्तवन केलें असतां मनुष्य कृतार्थ होतो, हें खरें. परंतु, ईश्वराच्या स्तुतीचें यथार्थ वर्णन म्हटलें म्हणजे वेदाला सुद्धां काठिण आहे. तुकाराम प्रथमारंभी सांगतात. ज्याचे वर्णितां पवाडे ॥ श्रुति-शास्त्रां मौन पडे ॥ १ ॥

पूर्वरंग समाप्त.

चरित्र गोरोवाचें प्रारंभ.

॥ आर्या ॥ ॥ गोरा ज्या म्हणती त्या स्मरुनि सुखी तूं मना कुलाला हो ।
 घे भक्तिचा जयाची संसारीं मति अनाकुला लाहो ॥ १ ॥ मोरोपंत म्हणतात.—हे मना, ज्याला गोरा असें म्हणतात त्या कुलालाला स्मरून तूं सुखी हो. कारण तो संसारांत असून त्यांची बुद्धि अमुक पदार्थ आहे अमुक पदार्थ नाही याबद्दल चिंता न करितां भक्ति सुखाचा लाभ घेत होती त्याचें स्मरण त्वां केलेंस म्हणजे तुला संसारांत भक्तिसुखाचा लाभ होईल. ॥ ओंवी ॥ ॥ तेरढांकीचा रहाणार ॥ भक्त गोरोवा कुंभार ॥ घट निर्मावयाचा व्यापार ॥ वृत्ति निरंतर पांडुरंगी ॥ २ ॥ ॥ अभंग ॥ माती तुडवितां नाहीं देहस्थिति ॥ आठवित चितीं पांडुरंग ॥ १ ॥ गोरोवाची कांता पाणियासी जातां ॥ पुत्राला पाहतां खेळतसे ॥ २ ॥ दृष्टि असो द्यावी स्वामी बाळावरी ॥ नाहींकोणी घरीं सांभाळाया ॥ ३ ॥ नामा म्हणे नाहीं गोरा देहावर ॥ सर्वाहे निर्धार पांडुरंगी ॥ ४ ॥ ३ ॥ ॥ अभंग ॥ ॥ पाण्याहूनि आली घरीं ॥ तव पुत्र न दिसे द्वारीं ॥ गोरा नाहीं देहावरी ॥ मातीवरी रक्त दिसे ॥ १ ॥ ४ ॥ माकी ॥ पाहे तंव ती चिखलीं जावळ मांसखंड, ते दिसती ॥ जळो भजन हा बाळ मारिला स्वकरें वडवी छाती ॥ ५ ॥ जरो तुमारो

ध्यान भजन जप जरो तुमारी काया ॥ वालक मेरो पंक मिलायो नाहक जन्म दुबाया
 ॥ ६ ॥ • ॥ ओंवी ॥ गोरोबा नेत्र उघडूनि पाहत ॥ तंव मातीवरी रक्त दिसत ॥ इ-
 च्छा म्हणोनि रुक्मिणीकांत ॥ हृदयीं तेव्हां आठविला ॥ ७ ॥ ॥दिंडी॥ करिशि कांगे
 तूं चंडि हरिनिदा ॥ न करि आतां संसार गेह धंदा ॥ बोले मजला आहेत भक्त वंदा ॥
 नको लागूं तूं आमुचिया छंदा ॥ ८ ॥ अंजनी गीत ॥ ऐसें बोलूनि क्रोधें आला ॥ चक्र
 दांडा झुगारिला ॥ येऊनि पाठीवर लागला ॥ मूर्च्छित पडली ॥ ९ ॥ जळो जळो हा
 संसार ॥ कर्म बळिवंत दुस्तर ॥ बैसावया नाही थार ॥ आहारे दैवा ॥ १० ॥ ॥ आ-
 र्या ॥ रे वत्सा कुत्सितपतिपासुनि तूं जन्मलासि मम पोटी ॥ केली आस तुझी बा
 पुत्ररति म्हणूनि मिरवलें मोठी ॥ ११ ॥ कर लाविशील मजला तरि तुजला आण पां-
 डुरंगाची ॥ ऐकुनि म्हणे बहु बरें तुटली आशा तुझ्या कुसंगाची ॥ १२ ॥ अंजनी गीत ॥
 रात्रीं एकांताचे ठायीं ॥ हात लावूं नको बाई ॥ बाई म्हणतां बरवें नाही ॥ झालेरे दैवा ॥
 ॥ १३ ॥ मग कांहीं दिवस गेल्यावर आपल्या पतिस गोरोबाची कांता म्हणते. ॥दिंडी॥
 एका माझी विनंती पतिराया ॥ गेला माझा सर्वही जन्म वाया ॥ तुमच्या नेम जाहली
 शुष्क काया ॥ माझ्या पाठीची वहिण करा जाया ॥ १४ ॥ असें तिचें म्हणणें ऐकून
 गोरोबा कबूल झाला. मग तिनें आपलें वहिणीचें, आईबाप बोलावून आणून उत्तम मु-
 हूर्तावर लग्न लाविलें. बाप आपले गांवीं जाते वेळेस गोरोबास म्हणाला कीं, जसें प्रेम
 थोरलीवर हल्लीं आहे तसें धाकटीवर ठेवावें. तेव्हा गोरोबा होय म्हणाले, आणि गो-
 रोबांच्या थोरल्या बायकोनें कपाळावर हाणून घेतलें. असो नंतर कांहीं दिवसांनीं दोघी
 वहिणींनीं गोरोबाच्या दोन्ही बाजूंस हातरुणें घातलीं. ॥ अभंग ॥ दोहींकडे दोन्ही जाया
 ॥ मधें गोरोबाची शय्या ॥ १ ॥ गोरा निद्रिस्त असतां ॥ कपट करिती त्याच्या कांता
 ॥ २ ॥ गोरोबाचे दोन्ही हात ॥ आपुल्या हृदयावरि ठेवित ॥ ३ ॥ जागा झाला गोरा
 भक्त ॥ जनी म्हणे त्या निद्रित ॥ ४ ॥ १५ ॥ ओंवी ॥ प्रातःकाळी उठोनिया ॥ आठ-
 वोनि हस्तांच्या अन्याया ॥ मग शस्त्र आणोनिया ॥ दोन्ही कर छेदिले ॥ १६ ॥ पूर्वी आ-
 पाढ मासीं जाण ॥ देवासि दिधलें आमंत्रण ॥ मी दरिद्री रंक जाण ॥ तुमचें भोजन
 इच्छितों ॥ १७ ॥ तें ठेवोनि अनुसंधान ॥ म्हणे रुक्मिणीसी नारायण ॥ गोरोबा प्रेमळ
 भक्त जाण ॥ त्याचें भोजन इच्छितों मी ॥ १८ ॥ तेव्हां रुक्माई म्हणाली तुम्ही जा.
 नंतर देव म्हणाले तुझ्याव वून मी जाणार नाहीं. मग ती म्हणाली, मी येतें. देव
 म्हणाले कीं रूप बदललें पाहिजे. तें रूप कोणतें म्हणशील तर घेतों पहा. असें म्हणून दे-
 वानें कुंभाराचा भेष घेतला. मग रुक्माई कुंभारीण झाली. नंतर गरुडास बोलाविलें आणि
 सांगितलें कीं, आम्ही उभयतां कुंभार झालों आहों, तर तूं गाढव हो. तें ऐकून गरुड गा-
 ढव झाला ॥ साकी ॥ आप कुलाला पिया कुलाली गर्दभ गरुड बनाया ॥ पृच्छत
 पृच्छत गोरोबाके गृहमों विट्टल पाया ॥ १९ ॥ गांवांत शिरून वाटेंत बायका भेटल्या,
 त्यांस विचारूं लागले कीं गोरोबाचें घर कोणतें? त्या बायका म्हणाल्या तें दूर दिसतें तें
 त्याचें घर. परंतु तुम्ही त्याचे घरीं पाहुणे होऊन कशास जातां. कारण त्याचे घरीं अ-
 न्नाचा तोटा आहे. ॥ ओंवी ॥ दोहीं बायांवरुनी ॥ दोनी हस्त तोडुनी ॥ बैसला
 से स्वस्थ दुःख न मानुनी ॥ भजन अखंडित करितसे ॥ २० ॥ मग भगवान् गो-

रोवाच्या घरीं गेले. गोरोवानें विचारिलें, कोठें असतां ? देवानें सांगितलें, पंढरीस असतां. तेथें निर्वाह होईना म्हणून येथें आलों. ॥ अभंग ॥ येथें कांहीं झाल्या सोय ॥ सेवूनि राहूं तुमचे पाय ॥ १ ॥ जें का आपुल्या कष्टें मिलें ॥ न म्हणें साजुक अथवा शिलें ॥ २ ॥ तुका म्हणे जगदोद्वार ॥ झाला गोण्याचा चाकर ॥ ३ ॥ २१ ॥ साकी ॥ जब कुलालके चक्र सुदर्शन गदा दंड तब होई ॥ घटके भीतर चक्र धरे और चटपट पद्म वनाई ॥ २२ ॥ ॥ अभंग ॥ पाक करी रखुमावाई ॥ जेऊं घाली विठावाई ॥ २३ ॥ असें चाललें असतां कार्तिक मासी ज्ञानदेव पंढरीस आले, आणि नामदेवासह राउळांत शिरले. ॥ ओंवी ॥ देव दर्शनीं निस्तेज पाहिला ॥ म्हणती देव कोठें तरी गेला ॥ बाहेर येती तंव देखिला ॥ कुंभार बैसला घट विकत ॥ २४ ॥ मग त्याला विचारिलें, हा माल कोठून आणलास? तो म्हणाला, गोरोवाच्या येथून आलों मग ते दोघे तेरदोंकीस गोरोवाच्या घरीं आले. ॥ अभंग ॥ नामदेव ज्ञानदेव ॥ आले जेथें भक्तराव ॥ १ ॥ येउनि गोरोवाचे घरीं ॥ उभे ठेले त्याचे द्वारीं ॥ २ ॥ जाऊनि गोरोवा सन्निधा ॥ दोघे बैसले ते स्तब्ध ॥ ३ ॥ पाहुनि गोरा वंदन करी ॥ आनंद न माये अंतरीं ॥ ४ ॥ २५ ॥ मग ज्ञानदेव म्हणतात. ॥ अभंग ॥ ॥ कैसी पडली तुला भूल ॥ मडकी घडितो विठ्ठल ॥ १ ॥ नोहे नोहे तो गर्दभ ॥ धनी ज्याचा पद्मनाभ ॥ २ ॥ घरीं असे जी का वाई ॥ जगज्जननी माझी आई ॥ ३ ॥ पहातां तिघें गुप्त झालीं ॥ खूण प्रत्ययासी आली ॥ ४ ॥ झाला गोरा अनुत्तम ॥ जनी म्हणे तळमळत ॥ ५ ॥ २६ ॥ मग गोरोवानें आकांत केला. ॥ पद ॥ कैसी हो केली देवा ॥ ठकवूनि दीनाची सेवा ॥ ध्रु० ॥ पहा जगाची जी आई ॥ जिचें नांव रखुमावाई ॥ तिनें पाणी आणावें कायी ॥ कुंभारीण होऊनिया ॥ १ ॥ देवा गरुड तुमचें वहान ॥ पक्ष्यां माजी इंद्र जाण ॥ त्यानें गाढव होऊन ॥ माती आणावी काई ॥ २ ॥ जळो जळो हा संसार ॥ कर्म बळिवंत दुस्तर ॥ शिणविला रुक्मिणीवर ॥ नामा ह्मणे भक्तीनें ॥ ३ ॥ २७ ॥ असा जेव्हां तो खेद कळूं लागला तेव्हां नामदेव व ज्ञानदेवांनीं गोरोवास पंढरीस आणिलें. मग नामदेवांनीं कीर्तनास आरंभ केला. ॥ ओंवी ॥ ॥ त्रिविक्रमाचे मंदिरीं । नामदेव कीर्तन करी ॥ संत मंडळी मिळाली सारी । हरि गजरीं आनंद-भरित ॥ २८ ॥ मग नामदेव कीर्तनांत ह्मणाले श्रोते-हो, ॥ अभंग ॥ वरते करा कर दोन्ही ॥ पताकांचे अनुसंधानीं ॥ १ ॥ सर्व हस्त करिती वरी ॥ गोरा लाजला अंतरीं ॥ २ ॥ नामा ह्मणे गोरोवाशीं ॥ वरती करावें हस्तां-सी ॥ ३ ॥ गोरा थोट वरते करी ॥ हस्त फुटले वरचेवरी ॥ ४ ॥ २९ ॥ याप्रमाणें गोरोवाला हात फुटल्यावर, गोरोवाची बायको कथेंत होतीच, तिनें येऊन नामदेवाचे पाय धरले, आणि म्हणाली कीं, “ महाराज मला पुत्रदान द्यावें ”. मग तिची विनंति ऐकून नामदेवांनीं देवास आळविण्यास आरंभ केला. ॥ पद ॥ ॥ धांवरे पांडुरंगा ॥ भक्ताचिया अंतरंगा ॥ पावरे संकटीं वा ॥ गोरोवाच्या प्रसंगा ॥ धांवरे पांडुरंगा० ॥ ध्रु० ॥ १ ॥ गोरोवा भक्त तुझा ॥ माती तुडवितां पाही ॥ तुझिया नामस्मरणें ॥ भान देहाचें तें नाहीं ॥ एकुलता एक पुत्र ॥ न कळत तुडविलाही ॥ धां० ॥ २ ॥ एकुलता एक पुत्र ॥ तुडवितां निमाला ॥ संतान बुडालें गा ॥ तुज स्मरतां विठ्ठला ॥ लाज ही कोणाची वा ॥ गेली राखी विठ्ठाला ॥ धांव० ॥ ३ ॥ कीर्तनीं नामदेव ॥ हांका मारी विठ्ठाला ॥ गोरोवाच्या कां-

तेची ॥ दया यऊं दे तुजला ॥ झाली कृपा नामा ह्मणे ॥ पुत्र रांगतचि आला ॥ धां-
वरे० ॥ ४ ॥ ३० ॥ साकी ॥ भया प्रभूका प्रसाद तबही दौरत लरका आया ॥ गर्ई धा-
यकर उठाय बालक आपने कंठ लगाया ॥ ३१ ॥ याप्रमाणें गोरोबाचे तुटलेले हात पु-
न्हां पूर्ववत् झाले, व मृत झालेला बाळकं जिवंत होऊन आला, इत्यादि अद्भुत कृत्यें पर-
मेश्वराशिवाय कोणाच्याही हातून घडत नाहींत, म्हणून त्याचा महिमा वेदशास्त्रादिकांस-
ही यथार्थ वर्णितां येत नाहीं. असा अभिप्राय जाणून भगवद्भक्त तुकाराम अभंगी लिहि-
तात. ज्याचे वर्णितां पवाडे० ॥ हेंचि दान देगा देवा० ॥ आरती० ॥ कायेनवाचा० ॥
अच्युतं केशवं० ॥ हरेराम० ॥ पुंडलीक० ॥ पार्वती० ॥ सीता० ॥ श्रीगुरुदेवदत्त.

कथा ८ वी.

पूर्वरंगनिरूपणम्.

श्रीगणेशायनमः । श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः । अविरलमद० ॥ १ ॥
या कुंदेंद्रुतु० ॥ २ ॥ नमो गुरुभ्यो गुरुपादुकाभ्यो० ॥ ३ ॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं०
॥ ४ ॥ गुरुर्ब्रह्मागुरुर्विष्णु० ॥ ५ ॥ संचितयेद्भगवतश्चरणारविंदं० ॥ ६ ॥ मूकं करोति० ॥ ७ ॥
इत्यादिकेंकरून देवास साष्टांग नमस्कार करावा.

॥ पद ॥

॥पद॥ अरे अरे जनहो स्वहित करारे ॥ अरुणानुजपति हृदयि स्मरारे ॥ अरे अरे०
॥ ध्रुव० ॥ जन्मुनि आजवरि काय मीं केलें हा मनिं निशि दिनिं ध्यास धरारे ॥ अरे
अरे० ॥ १ ॥ मी मी माझे म्हणतां गेलें बहु मार्गें त्यांसम न मरारे ॥ अरे अरे० ॥ २ ॥
दास म्हणे निज गुरुपद सेवा सेवुनि हा भव त्वरित तरारे ॥ अरे अरे० ॥ ३ ॥

॥ भजन. ॥

॥ कृष्ण गोविंद गोविंद गोपाल राधे ॥

उपोद्घात.

साधु आपण कृतार्थ होऊन दुसऱ्यानें आपल्यासारखें कृतार्थ व्हावें या हेतूनें उप-
देश करितात. दुसऱ्यानें आपलें बोलणें ऐकिलें तर उपदेश करावा, किंवा आपलें अ-

कल्याण होत असेल तर उपदेश करावा असें जरी आहे, तथापि साधुजन दुसऱ्यास उपदेशच करितात; त्यांस इतकेंच वाटतें कीं, मनुष्यांना ईश्वरज्ञान होऊन कृतार्थता यावी ती येत नाही म्हणून त्यांना वाईट वाटतें. ॥ आर्या ॥ यद्यपि न कापि हानिः परकीयां चरति रासभे द्राक्षां ॥ असमंजसमिति मत्वा तथापि खलु खिद्यते लोकैः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ एकाद्याच्या बागेत द्राक्षांचा घड गर्दभ खात असतां त्यापासून पहाणाऱ्या लोकांची कांहीं एक हानी नसते; तथापि हीं फळे यानें खावीं हें योग्य नाही. कारण पदार्थाचा उपयोग व्हावयाचा त्याच ठिकाणीं झाला पाहिजे. असें मनांत येऊन पहाणारांस फार वाईट वाटतें. तसें ही मनुष्याची तनुवळी काल-गर्दभ खात आहे हें साधूंच्या दृष्टीं पडतें, आणि मग तसें होऊं नये म्हणून ते मनुष्यांस उपदेश करितात. उपदेशाप्रमाणें मनुष्यांनीं वर्तणूक केली असतां काल-गर्दभ यांची तनुवळी खणार नाही. म्हणून उपदेश करितात. अरे अरे जनहो० ॥ ॥ श्लोक ॥ यस्य स्मरणमात्रेण जन्मसंसारबंधनात् ॥ विमुच्यते नमस्तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ ज्याच्या स्मरणमात्रेंकरूनच मनुष्य संसारबंधनापासून मुक्त होतो, अशा महासमर्थ विष्णूला नमस्कार असो. ॥ ॥ श्लोक ॥ अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ॥ तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ ॥ अर्थ ॥ भगवान् म्हणतात अर्जुना, एकाग्रमनं करून जो नित्य नियमानें मरेपर्यंत माझें स्मरण सारखें करितो असा जो माझ्या स्मरणीं तत्पर झालेला योगी त्यास मी फार सुलभ आहे ॥ ॥ श्लोक ॥ वाम० ॥ नव्हे इतर मी ऐशा चित्तें मातें स्मरे सदा ॥ पार्था सुलभ० मी त्याल । योगी जो नित्य योजिल ॥ १ ॥ ॥ आर्या ॥ मी अन्य नव्हे ऐशा चित्तें जो स्मरतसे सदां मातें ॥ पार्था सुलभ असें मी योगी जो नित्य योजिला त्यातें ॥ १ ॥ ॥ आर्या ॥ संपति संतति असतां वृत्ति जयाची सदा हरि-स्मरणीं ॥ मग तो मुक्तचि जाहला नलगे त्याला धरावया स्मरणीं ॥ १ ॥ ॥ श्लोक ॥ अद्य श्वो वा मरिष्यंति निपतिष्यंति रौरवे ॥ यदा हरिं स्मरिष्यंति तरिष्यंति भवार्णवं ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ मनुष्यें उत्पन्न होऊन आज उद्यां किंवा शंभर वर्षांनीं मरतील आणि वाईट कर्म करून नरकांत पडतील. कदाचित् पुण्य केलें तर त्याचें फळ भोगून पुनः जन्ममरणांत येतील, परंतु जेव्हां हरीला स्मरतील तेव्हांच जन्ममरणांतून पार पडतील. जन्ममरणाची येरझार चु- कविण्याला मनुष्य जन्म हेंच कारण आहे. या मनुष्य जन्मांत हरीचें स्मरण न केलें तर पुन्हां मुक्त होण्याची संधी मिळणें कठिण ॥ ॥ श्लोक ॥ ॥ त्रिचतुरदिवसान्त- धानवानेवमृत्युर्निरयभयविमुक्तो विद्यते कोऽत्र जंतुः ॥ इदि तदिह न किं ते स्मर्यते दैत्यशत्रुः स्मरणमपि यदीयं योगयागातिगामी ॥ ॥ अर्थ ॥ मनुष्यमात्राला मृत्यु हा तीन चार दिवसांच्या अंतरानें आहे, म्हणजे केव्हां मृत्यु येईल याचा नेम नाही. कोणताही प्राणी मृत्युभयांतून सुटला नाही. असें असून हे जनहो तुम्ही दैत्यशत्रु जो भगवान् ऋषण त्याचें स्मरण हृदयांत निरंतर कां करित नाही. ज्या स्मरणाचें सामर्थ्य योगापेक्षां व यज्ञापेक्षांही अधिक असून जन्ममरणापासून मुक्त करणारें आहे. ॥ श्लोक ॥ विषयान् ध्यायतश्चित्तं विषयेषु विषज्जते ॥ मामनुस्मरतश्चित्तं मध्येव प्रवि- लीयते ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ भगवान् म्हणतात, हे उद्धवा विषयांचें ध्यान करणाऱ्या

पुरुषाचें चित्त विषयांचे ठिकाणीं अत्यंत आसक्त होतें, आणि माझे स्मरण करणाराचें चित्त माझेच ठिकाणीं अत्यंत लीन होतें. म्हणजे मद्रूपाला प्राप्त होतें. विषयासक्त असलेलें मन विषयांपासून कधीं तरी दूर करितां येतें, परंतु माझ्या स्मरणानें माझे ठिकाणीं लीन झालेलें चित्त मद्रूप झाल्यामुळें निराळें काढतां येत नाहीं. ह्यावरून चित्तांत विषयाचें स्मरण ठेवण्यापेक्षां ईश्वराचें ठेवावें, आणि तेंच जन्ममरणापासून मुक्त करितें. म्हणून सज्जन उपदेश करितात. अरे अरे जनहो० ॥ १ ॥

चरित्र द्रौपदीवस्त्रहरण.

॥ श्लोक ॥ ॥ सभा केली दुर्योधन शकुनिमामानुमतिनें ॥ विचारी धर्माचें विभव हरिजे द्यूतकृतिनें ॥ तथा पाचाराया गमन करवी शीघ्र विदुरा ॥ असो आला पंडूसुत मग तदा हस्तिनपुरा ॥ १ ॥ ॥ श्लोक चंपूभारत ॥ प्रतिदेवनमेवमेव भूषा प्रचुरान् रत्नभयांश्च हेमकोशान् ॥ सहजान् सह नाययाऽस्य जित्वा स तु गांधारपतिर्जगर्ज हर्षात् ॥ २ ॥ ॥ अर्थ ॥ प्रत्येक डावाला अलंकार व कांहीं डावांला वस्त्रें व कांहीं डावांला रथ, हत्ती घोडे व शेवटीं बंधु व शेवटीं द्रौपदी याप्रमाणें धर्मराजाचें सर्व ऐश्वर्य जिंकून शकुनि मामानें आनंदानें गर्जना केली ॥ ओंवी ॥ दुर्योधन म्हणे विदुरा ॥ जाऊनी बोधावी पांडव-दारा ॥ दासी आमुची आमच्या घरां ॥ सामोपचारें पाठवावी ॥ ३ ॥ ॥ आर्या ॥ विदुर म्हणे शस्त्र वधी गिलितां तत्काळ बोकडाला हें ॥ तैसेंच कर्म करिशी मंदा तुज मृत्यु रोकडा लाहे ॥ ४ ॥ ॥ श्लोक ॥ जशी ती गांधारी तशिव तुजला ही कुलवधू ॥ खळाच्या संगानें करविशी बळें कां कुलवधू ॥ तुवां जें जें नेलें करुनि पण तें छद्ममतीनें । अधर्माच्या योगें निरैय पितरां याच रितीनें ॥ ५ ॥ टीप.—१ कुल स्त्री द्रौपदी. २ कुलक्षय. ३ कपटबुद्धीनें. ४ नरक. ॥ आर्या ॥ हरिच्या पुनः पुन्हां कां काड्या नाकांत घालिशी शशंका ॥ यश काय पक्षिपतिचें येइल हें चारें करुनि तुज मशकां ॥ ६ ॥ टीप.—१ सिंहाच्या. २ सशा दुर्योधना. ३ गरुड. ४ चेष्टा. ५ चिलटा. ॥ आर्या ॥ पांडव किमपि न वदति तूं वदसि सभेत फार घांणेरें ॥ हे सकल खळ-तिळांचें रगडुनि करणार पिष्ट घांणे रे ॥ ७ ॥ टीप.—१ वाईट, २ खळ हेच कोणी एक तीळ. ३ तेल काढण्याचें यंत्र ॥ आर्या ॥ दुर्योधन हित कथितां धिःकार तुला असो असेंच वदे ॥ ज्वरितां जसें ससितपय सद्वचन न दुर्जना तसें चव दे ॥ ८ ॥ टीप.—१ ज्याला ताप आला आहे त्याला. २ साखरेनें युक्त दूध. ३ साधूचें भाषण. ४ गोडी. ॥ श्लोक—एकुनिया शब्द सुयोधनानें । रागे म्हणे हा वळला धनानें ॥ सूता म्हणे ऊठ तुं जाय वेगीं । आणी सभे द्रौपदिलागीं वेगीं ॥ ९ ॥

॥ साकी चार चरणी ॥ गया सूत सुनो मात ॥ कहे सभा हुवा मात ॥ धर्म हरा भाई सात ॥ कांता राज्य गमाया ॥ १० ॥ कहा दुर्योधनराव । सभा द्रौपदीकु लाव । नहि झुपनेका ठाव । किसन माव बुरी है ॥ ११ ॥ सुनी द्रौपदीनें बात । घबर गई सुनत सात । कुरु बंसन मो बात । नहि ऐसी सुनि मै ॥ १२ ॥ आर्या ॥ हैं वाक्य त्या सतीचें बहु दुःसह जेंवि वज्र कदलीतें ॥ परि परिसावें धैर्यें त्यातें ती जे सुबुद्धि वदली ते ॥ १३ ॥ ॥ आर्या ॥ सूता काय वदासि हें द्यूतीं हरवीति संपदेतें गा ॥ श्री^३ म्हण न स्त्री म्हण हें त्वद्वचन मनासी कंप देतें गा ॥ १४ ॥ टीप.—१ द्यूतांत. २ संपत्तीला. ३ लक्ष्मी. ४ बायको. ॥ आर्या ॥ सूत म्हणे आर्ध श्री मग सार्वभज बंधू मंडळी धर्म ॥ हारविली निज मूर्ति द्यूति स्त्रीसैं वदे असत्कर्म ॥ १५ ॥ १ पुत्रांसह. २ वाईट कर्मानें. ॥ ओंवी ॥ म्हणे एके सारथी-पुत्रा । रजस्वला मी एकवस्त्रा । सभानायका पवित्रा । भीष्म द्रौणातें जाणवी ॥ १६ ॥ सभेसि नेणें हें अनुचित । म्यांहि येऊं नये तेथ । वडिल सुद्धद सर्वहि आप्त । असतां तेथें येऊं नये ॥ १७ ॥ ॥ आर्या ॥ भरत-कूल-धर्म न बुडो सभ्यांला पूस एकदा जा गा ॥ तन्मैत मान्य मला कीं नये तत् चित्तीं असे सदा जागा ॥ १८ ॥ टीप.—१ भीष्मादि सभासदांली. २ त्यांचें मत. ३ नीति. ॥ साकी ॥ इतनी बात सुनकर तव द्रुत दौरत दौरत आया ॥ पतिव्रताको सब संदेसा दुर्योधनकु सुनाया ॥ तव मनी रोस करीरे ॥ अखिया लाल करीरे ॥ १९ ॥ ॥ आर्या ॥ सभ्यांनीं प्रश्नोत्तर योजावें नीट कीं न योजावें ॥ औतें वैद्यगृहाला गुण यो कीं प्राक्तनें न योजावें ॥ २० ॥ टीप.—१ प्रश्नाचें उत्तर. २ यावें. ३ रोग्यानें. ४ येवो. ॥ ओंवी ॥ एकवस्त्रा पद्मनेत्री ॥ केवीं बोलावूं राजपुत्री ॥ विचारूनिया पवित्री ॥ आज्ञा भितरा ॥ दुःशासना स्वयें जा आण तिला कर्म हें नव्हे इतरां ॥ २२ ॥ ॥ साकी ॥ पकरकर लावो ॥ सुन सुन भाईरे । भई अब पुरी कमाईरे ॥ २३ ॥ श्लोक० चं० भा० ॥ हरन्द्वैतीयीका सुबलतनया सूनुषु जवात् समुत्तस्थौ साक्षात्परणिमवतीर्णो यम इव आपली पाणी आणणारी दासी झाली आहे म्हणून त्या बटकीला या सभेंत घेन लठला आणि द्रौपदीस आणावयास निघाला. त्यावेळेस तो भूमीवर आलेल्या लोंढेंगासाच ॥ गेला तेंचि कराया दुःशासन दुष्ट दांडगा साच ॥ १ ॥ २५ ॥ १ हरणीलाघ-रण्याची इच्छा करणारा. २ ज्याचा स्वभाव फार रागीट आहे असा. ३ लांडग्या-सारखाच. ॥ साकी ॥ दुष्ट दुरात्मा सुनकर दौरत अंदर घरमो पाया ॥ घबरत कापन लागी हिवसी तव ओ पांडव-जाया ॥ २६ ॥ ॥ साकी चार चरणी ॥ ॥ गम्या दुःशासनपास । सुनो भावी गुनरास । छुटी पांडवकी आस । धरो कास हमारी ॥ ॥ २७ ॥ सभा दुर्योधन राज । चलो पास छांड लाज ॥ नहि बहानेका काज ॥ करो साज

चलनका ॥ २८ ॥ आर्या ॥ त्या दुष्टोक्तिं श्रवणें धर्माची संकटीं पडे जायों ॥ संर-
क्षणार्थ धांवे धृतराष्ट्राच्या स्त्रियांकडे जायों ॥ २९ ॥ टीप.-१ दुष्टाचें भाषण ऐकल्यानें.
२ धर्मराजाची. ३ वायको. ४ जाण्याकरितां ॥ ॥ साकी ॥ बखत बुरासा दे-
खन साते भागचले घवराके ॥ जहां औरतका समाज उभां था मतलब छुपना जाके
॥ ३० ॥ ॥ अभंग ॥ ऐकोनी सतीसी वाटलें संकट ॥ पळाली उद्रट स्त्रियांमध्ये
॥ १ ॥ धांवूनिया दुष्ट केशांतें आकर्षीं ॥ जे ऋषि नाकर्षीं अभिसिंचिलें ॥ २ ॥ ३१ ॥
॥ आर्या ॥ कृष्णा म्हणे समेत न न्यावें मजला रजस्वला अंगा ॥ आच्छादन ए-
कांबर नेतोस अशीच आग्रहें कांगा ॥ ३२ ॥ टीप.-१ द्रौपदी, २ अस्पर्श, ३ एकवस्त्र,
आर्या—दुष्ट म्हणे स्व-सभेला नेतों तुजलाचि दूरशी असै कीं ॥ एकांबर आसै,
तुझीं अंगें नैत्रें असोत कीं, असकीं ॥ ३३ ॥ टीप.—१ ऐस, २ ऐस, ३ उ-
घडीं, ४ सगळीं. आर्या—देवी म्हणे अनार्या नाही तुझिये मनांत पाप-दर ॥ बोदूं नको
फरफरा घेवूं दे सावरोनी हा पदर ॥ ३४ ॥ अधर्म म्हणे द्यूतजिता दासी तूं लाजसी
कशाला मे ॥ चाल उगीच प्रभुशीं हट करितां पाठिला कृशीं लागे ॥ ३५ ॥ टीप—
१ दुःशासन, २ द्यूतामध्ये जिकलेली, ३ दुर्योधनाशीं, ४ चावूक. ॥ कृष्णा म्हणे
पति कसें पाहुनि हें कर्म साहतील न द्या ॥ पद सर्प-शिरीं तुमच्या रक्ताच्या
स्पष्ट वाहतील नद्या ॥ ३६ ॥ ॥ पद ॥ मजला सोडवा आतां ॥ कुणी तरी धांवा
हो ॥ धु० ॥ भावोजी मी धरितें पाय ॥ सांगा सांगा चुकलें काय ॥ विनवा दुर्योधन-
शीं राय ॥ हा उपाय कराहो ॥ मज० ॥ १ ॥ जळला जळला तो अहंकार ॥ चु-
कलें चुकलें मी हो फार ॥ आतां करा तुम्ही उपकार ॥ मज आधार नाहीहो ॥ म-
जला सोडवा० ॥ ३७ ॥ ॥ साकी—धर्मराज धर्मात्मा स्वधर्म कदापि चुकला नाही ॥
कंठीं घातले पाश यमानीं साधव व्हारे कांहीं ॥ बुधजन वदति अहा अहारे ॥ मूर्खा
अनर्थ किती हारे ॥ ३८ ॥ परी न गणुनिया दुष्टें नेली द्रौपदी सभेसी पाही ॥ साध्वी
वदे धिःकारुनियां त्या कुरुवृद्धालाही ॥ बुधजन वदति अहा अहारे ॥ मूर्खा अनर्थ कि-
ती हारे ॥ ३९ ॥ ॥ ओंवी ॥ सभेसी आणितां याज्ञसेनी । अश्रुपात सकळांच्या न-
यनीं । दुर्योधन कर्णादिकांचे मनीं । परम आनंद ओसंडला ॥ ४० ॥ अभंग ॥
दासी दासी म्हणती, शकुनी दुर्योधन ॥ कर्णहि हासोन मानवला ॥ १ ॥ खळां हर्ष
चितीं करिती संत खंती ॥ म्हणती मानवती छलियेली ॥ २ ॥ ४१ ॥ ओंवी ॥ कर्ण
म्हणे वो द्रौपदी । तुटलीस धर्माचें संबधीं । दुर्योधनाचे राज्यपदीं । तूं स्वामिनीं सर्वस्वें
॥ ४२ ॥ ऐकोनि पापिष्ठाची वाणी । द्रौपदी बोटें घाली कार्णीं । म्हणे यातें प्राणहानीं । अ-
निकट आली जाणपा ॥ ४३ ॥ क्षोभोनिया पद्मनयना । क्रोधदृष्टि भीमार्जुना । अ-
वलोकितां भीमसेना । हृदयस्फोट ओसरला ॥ ४४ ॥ ॥ आर्या ॥ बोलाहो
बोलाहो सर्व सभ्य बोलाहो ॥ असमय मौनें तुमच्या सुज्ञपणाच्या न हानि
मोला हो ॥ ४५ ॥ ॥ ओंवी ॥ साक्ष करुनि हृदयवासी । पंच-भूतें पवित्र ऋषी ।
यातें यथार्थ दासी ऐशी ॥ आज्ञा वदा वडिलहो ॥ ४६ ॥ साकी—द्रोन भीखम
तव कहते हम तो जीते होकर मुवो ॥ सच्या जुटा जित लियाये नहि बोले चिप सोये ॥ ४७
॥ हम अर्थनके दास हुवे नहि अर्थ हमारा बंदा ॥ धर्म अधर्महि जानत हमपर चलत

नहीं कुच धंदा ॥ ४८ ॥ ॥ श्लोक ॥ न भीष्म द्रोणादी विदुर वदती बैसति भले ।
भिडेने कोणाचें कुरुपति पुढें वाक्य न चले ॥ विकर्णे तें काळीं स्फुट वचन सर्वासी व-
दिजे । पुसे श्रीपांचाली उचित वडिलें उत्तर दिजे ॥ ४९ ॥ प्रतिज्ञेचे पाळी युगल म-
हिने द्वादश दिवा । मुनि व्यासें केलें प्रमित पहिलें बंधन जिवा ॥ प्रमाणें धर्माचे दिवस
परवां पूर्ण भरले । पुढें स्त्री भीमाची दिवस बहु आहेत उरले ॥ ५० ॥ विकर्णाच्या श-
ब्दा प्रतिवचन कोणी वदतिना । खरें किंवा खोटें गुरुजन निवाडा करतिना ॥ विकर्णा
साहेना त्यजुनि भिड वेगीं वदतसे । सती द्यूतीं कृष्णा किमपि कपटें जिकली नसे
॥ ५१ ॥ न साहे कर्णातें विपरित विकर्णासि वदिजे । खऱ्याचें तूं खोटें करिसी तुज त-
त्काळ वधिजे ॥ ५२ ॥ आर्या ॥ वरकड हें काय मुक्ते वक्ता धर्मज्ञ तूंचि बैस उगा ॥
न भला स्वभाव हा तुज बालिश जन पंक्तिला न बैसवूं गा ॥ ५३ ॥ टीप.—१ मूर्ख-
जन. आर्या.—न वदति सभ्य न पांडव जरि हे कृष्णा म्हणे अहो सांगा ॥
अर्जिता असती तरि हे तैसेच स्पष्ट न वदते कांगा ॥ ५४ ॥ टीप.—१ न जिकलेली.
॥ श्लोक—युगीं द्वापारांतीं कुल हरण-कृत्या उपजली ॥ कुपी कंदर्पाची विरह विषवल्ली
उगवली ॥ नसे लज्जा पांचांप्रति फडकली यौवन-मदें ॥ न संतोषे एके सुरतसमयीं काम
विशदें ॥ ५५ ॥ साकी—निरास होके देख पतिकूं तव वो भूपर देखे ॥ यह दु-
र्जनमो तुम विन मेरी कोन लाज अज राखे ॥ ५६ ॥ दंडी ॥ धरी तोलोनि भीम गदा हा-
तें ॥ चावी अधरोष्ठ क्रोधभरें दांतें ॥ विटबाया साध्वीसि दुष्ट पाहे ॥ तथा भीमाहि शिरिं
गदा मारुं पाहे ॥ ५७ ॥ अभंग ॥ पाहे युधिष्ठिर भिमाचिये कोपा । म्हणे काय बाया
आचरसी ॥ १ ॥ माझिया वाचेसि स्पर्श असत्याचा ॥ न लावी त्रिवाचा कदाकाळीं ॥
॥ २ ॥ म्हणतील कीं धर्म अधर्माची मूर्ति ॥ होईल अपकीर्ति त्रैलोक्यांत ॥ ३ ॥
क्रोध शांत करी करूनियां कृपा ॥ नको मज बापा बद्ध करूं ॥ ४ ॥ तुका म्हणे ऐसा
विनविला परी ॥ क्रोधातें नावरी भीमसेन ॥ ५ ॥ ५८ ॥ ओंवी ॥ क्रोध नावरे तुझिया
चित्ता । तरी गदा वोपि माझिये माथां । परि असत्य वचन कुंतिसुता ॥ स्पर्श ऐसें न क-
रावें ॥ ५९ ॥ ॥ आर्या ॥ तें ऐकुनि भीम म्हणे राया आम्हासमक्ष कृष्णेची ॥ ही
दुर्दशा बरी कीं पूर्ति असे कीं न अक्षतृष्णेचीं ॥ ६० ॥ टीप.—१ तृप्ति. २ डो-
ळ्याच्या आशेची. ॥ श्लोक ॥ तथा भूसंकेतें स्थिर करिं गुडाकेश विनवी ।
नुलंबी धर्माची किमपि गुरुमर्याद पदवी ॥ पुन्हां पृच्छा कृष्णा करि वचन कोणी न व-
दती । जसी चित्रें लेपें विरचित तसें स्तब्ध वसती ॥ ६१ ॥ ॥ साकी चार चरणी ॥
कहत दुर्जोधन वात ॥ छंड पांडवकी सात ॥ बैठ मांडीपर घात ॥ नहि फेर क-
वीहि ॥ ६२ ॥ शकुनि दुःशासन कर्न । बुरी वात पडी कर्न । कहत पांचाली मरन ।
चहात सवाहि मुख हो ॥ ६३ ॥ ॥ ओंवी ॥ भीमा करि केळवली । गदा नोवरी स-
गुण आथिली । वाङ्-निश्चयें तुज नेमिली । गोत्र घटित निर्धारें ॥ ६४ ॥ बोहलें योजिलें
रणतळवट । आयुष्य अवधीचा अंतर्पाट । ते सारोनी वळें वरिष्ठ । लग्न लाविलें स्वहस्ते
॥ ६५ ॥ रक्तहरिद्रानुलेपनीं । माथां अक्षता पायपिटीणी । स्त्रीप्रलापवाद्यध्वनी ।
सुख सोहळा भोगशील ॥ ६६ ॥ ते गदा घेऊनि मांडीवरी । रण-मंचकीं निद्रा करी ॥
प्राण पारिखे दवडुनि दूरी । मग एकांतीं पहुडे कां ॥ ६७ ॥ पुढतीं जागा नव्हेसी कदा ।

एकोनि. शापोक्ति निंदानुवादा । दुर्योधन चढला क्रोधा । काळ खवळे ज्यापरी ॥ ६८ ॥
 ॥ साकी चार चरणी ॥ सुनत द्रौपदिके बोल । ज्यांत घुसेसे तोल । कहत दुःसासन
 खोल । बसन ऐहि सभामो ॥ ६९ ॥ सुनो सुनो दुःसासन । छिनो लवंडीका बसन । त-
 वहि खुसी मेरा मन । धन्य धन्य काहावूं ॥ ७० ॥ ॥ श्लोक ॥ सभास्थानी आतां
 अवयव इचे स्पष्ट करणें । सती साध्वींमध्ये मिरवत मदोन्मत्तहि पणें ॥ तये वेळीं
 भीमें सदसिं सहदेवासी वहिजे । हुताशें धर्माच्या मनगट युगा दग्ध करिजे ॥ ७१ ॥
 ॥ आर्या ॥ रे सहदेवा सत्वर पुष्कळसा अग्नि आण जाच कसा ॥ जाळूं याचे कर हे,
 आम्हाला सोसवेल जाच कसा ॥ ७२ ॥ तो दुर्जन आधींही साधूच्या करुनि हींनि री-
 तीची ॥ नग्न सभेंत कराया धांवे खळ धरुनि हा निरी तीची ॥ ७३ ॥ टीप—१
 दुःशासन २ नाश ३ चालीची. ४ लुगड्याची नीरी. ५ द्रौपदीची. आर्या—दुःशासन
 फेडाया झोबे स्वकुलाहितोदया लुगड्या ॥ तेव्हां स्मरली कृष्णा कृष्णा दीनाचिया
 दयालुगड्या ॥ ७४ ॥ टीप—१ आपल्या कुळाचें वाईट व्हावें म्हणून २ लु-
 गड्याला. ३ द्रौपदी. ४ भगवंताला. ॥ काळोहि सख्या न तुझ्या दासीस पहावयासहि
 सकावें ॥ त्वद्भगिनी—वस्त्र, खळें नग्न करायासि काय हिसकावें. ॥ ७५ ॥ टीप.—१
 काळानेही. २ बटकीला. ३ समर्थ व्हावें. ४ तुझ्या भगिनीचें वस्त्र. ५ ओढावें. ॥ श्लो-
 क ॥ प्रतिज्ञेचे पाशीं दृढ गवसले पांडव बळी । त्वरें धांवे कृष्णा बहिण तुझी मी
 दीन दुवळी ॥ रिपू चक्रामध्ये कवण मज रक्षील समयी । जेंवें पावा द्वारावति—पति
 तुतें घ्यात हृदयी ॥ ७६ ॥ टीप.—१ लौकर, वेगें. ॥ आर्या ॥ भगिनी ऐ-
 सें वदलें परि फारचि लाजलें नव्हे लटिकें ॥ प्रभुजि रक्षा तुमच्या दासाची मी लहा-
 नशी बटिक. ॥ ७७ ॥ टीप—१ खोटें. ॥ श्लोक ॥ कुसुंबी चिचोरी नव चु-
 नडिया हेमखचिता । पटें लांबें रुंदें पुरवि बहिणीलागि उचिता ॥ विजिष्टें मंजिष्टें नव क-
 मलवणें परिकरें । प्रतिष्ठानीं साड्या निघति हरि दुःशासन करें ॥ ७८ ॥ यानंतरें सुंदर
 लाल शेला । टाकीतसे पांडव लालसेला ॥ मुक्ताफळाची पदरास जाळी । दुर्योधनाच्या
 हृदयांत जाळी ॥ ७९ ॥ ॥ आर्या ॥ शेले शालू साड्या क्षीरोदक लांब रुंद पा-
 टावें ॥ झाला अनंत वस्त्रें कीं तीस अनाथसें न वाटावें ॥ ८० ॥ ॥ श्लोक ॥ म्ह-
 ण वस्त्रें ठेवा अधि करुनि भांडार भुवनी । पटें झालीं गुप्तें नवल अघवे मानिती मनी ॥
 विरे जैसा वातें नव जलद तत्काल गगनी । सभे तैसा देखें कुरुपति चमत्कार नयनी ॥
 ॥ ८१ ॥ याप्रमाणें संकट समयीं द्रौपदीनें कृष्णाचें स्मरण केल्यामुळें भगवंतानीं ति-
 ची लज्जा राखून दुष्टाचा गर्व हरण केला. तात्पर्य भगवंताच्या स्मरणानें संकट दूर
 होऊन शेवटीं मुक्ति मिळते. म्हणून भगवद्भक्त आरंभाच्या पदांत सर्व जनांस भगवत्
 स्मरणाविषयीं उपदेश करितात. अरे अरे जनहो ॥ हेंचि दान देगा देवा ॥ आ-
 रती ॥ कायेन वाचा ॥ अच्युतं केशवं ॥ हरे राम ॥ पुंडरि ० पार्वती ० ॥ जानकी ०

कथा ९ वी.

कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

०६०

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः ॥ ॥ नमनं ॥ ॥ अ-
 विरल० ॥ १ ॥ या कुंदेंदु० ॥ २ ॥ नमोगुरुभ्योगुरु० ॥ ३ ॥ कृष्णंकमल० ॥ ४ ॥
 गुरुर्ब्रह्मा० ॥ ५ ॥ मूकं करोति० ॥ ६ ॥ संचितयेद्भगवत० ॥ ७ ॥ इत्यादिकेंकरून देवा-
 स साष्टांग नमस्कार घालावा. मागील मंडळींनी रामकृष्णहरिराम जयजयरामरामहरि-
 राम ॥ याप्रमाणें भजन करावें. नमस्कार झाल्यावर हरिदासानें पुंडलीकवरदा हरिवि-
 ष्टल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ सीताकांत स्मरण जयजयराम ॥ ध्रुवपद म्हणावें ॥
 ॥ पुंडलीकवरदा० ॥ पार्वतीप० ॥ सीताकांतस्म० ॥ इति नमनं संपूर्ण ॥

॥ पद. ॥

॥ पद ॥ होई सावधान, नरतनु दुर्लभ लाधली दैवें करी श्रीहरि-गुणगान ॥ हो-
 ई सावधान ॥ ध्रुव० ॥ कथा पुराणें ऐकशी श्रवणें । सावध ठेवी कान ॥ मनद्वारे
 ॥ अर्थ सुधा घे सोडूनि विषय दुकान ॥ होई सावधा० ॥ १ ॥ ॥ निजध्यास ठ-
 सल्यावरी राहे न प्रपंची अवधान ॥ साक्षात्कारें पावशी वस्तू लाधे मुख्य ठिकाण
 ॥ २ ॥ दास म्हणे संतासि शरण जा दे सोडूनि अभिमान ॥ तुजवरि श्रीहरि दया
 करील हें, तूं ठेवी दृढ भान ॥ ३ ॥

॥ भजन ॥

॥ पावना दत्ता पतित पावना दत्ता ॥

॥ उपोद्घात ॥

मनुष्य जन्मांत ईश्वर स्वरूप-ओळखणें हें सावधपणाचें खरें लक्षण
 होय. असें असून लोकांत अशी वहिवाट आहे की, जो कोणी मिळविले-
 ल्या पैशाचा खर्च न करितां तो पैसा संभाळून ठेवितो त्याला सावध असें म्ह-
 णतात. तर अशा सावधपणानें ईश्वराची प्राप्ति होणारा नाही तर सावध होऊन ईश्वराचें
 भजन करावें म्हणजे ईश्वर मिळतो. तस्मात् ईश्वर प्राप्तीला जसा सावधपणा पाहिजे
 असा नाही म्हणून दयाळू भगदत्त साधु रामदास हे पदांत लिहितात की हे जीवा, तूं विषय
 भोगण्याविषयी लंपट झाला आहेस तर तसा होऊं नको, सावध हो. ॥ पद ॥ हो-
 ई सावधान० ॥ सावध कां व्हावें असें जर म्हणशील तर जे सावध होत नाहीत ते

वाईट गतीला जातात. याविषयी प्रमाण ॥ श्लोक भागवत ॥ लब्ध्वा जन्मा-
मरप्रार्थ्य मानुष्यं तद्विजाग्न्यतां ॥ तदनादृत्य ये स्वार्थं घ्नन्ति यांत्यशुभां गतिं ॥ १ ॥
॥ अर्थ ॥ देवांनी ज्या जन्माविषयी इच्छा करावी असे मनुष्यजन्म, त्यांमध्येही
ब्राम्हण श्रेष्ठपणा हें प्राप्त होऊन त्याचा अनादर करून ईश्वराला ओळखण्या जोगा
जो सावधपणाचा स्वार्थ तो सर्वथा जे वुडवितात, ते जन्ममरणरूप संसारगतीला पाव-
तात. तस्मात् ईश्वराला ओळखण्या जोगा जो सावधपणा त्याचें ठिकाण मनुष्यजन्म
आहे. आतां या सावधपणास जितकी त्वरा होईल तितकी करावी. ॥ श्लोक ॥ रे
जीव जागृहि गृहीत इवासिनोनम् कालेन ते वद किशोर दशाः क्व सन्ति ॥ श्वः किं क-
रिष्यसि मरिष्यासिचेदकस्मात् शीर्णं शरीरमरिभिः परिभूयमेतत् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥
साधु म्हणतात—रे जीव जागा हो. तूं अगदीं कालग्रस्तच आहेस. दिवसेंदिवस बाळ-
पणांतील अज्ञान कोठून रहाणार. कांहीं ज्ञान धर आणि सावध हो. उद्यां सावधपणा-
विषयी प्रयत्न करीन असें जर म्हणशील तर उद्यांचा भरवंसा समजूं नको. अकस्मात्
मेलस तर काय करशील? हें शरीर रोगादिकांनीं व्याप्त आहे तस्मात् त्वरा कर. घट-
केचा सुद्धां भरवंसा नाही. अशाबद्दल एक गोष्ट. कोणे एके वेळीं धर्मराजाकडे एक ब्रा-
म्हण आला आणि आशीर्वचन देऊन म्हणाला कीं राजा, पुत्राचें लग्न कर्तव्य आहे
द्रव्यांची गरज आहे. तुजकडे मागावयास आलों. द्रव्य दे. तेव्हां धर्मराजांनीं खजिन-
दारास बोलाविलें आणि सांगितलें कीं या भटजीला लग्नाला रुपये पांचशें द्या. तेव्हां ख-
जिनदारानें सांगितलें, खजिन्यांत शिलक नाही. मग ब्राम्हणास धर्मराज म्हणाले महा-
राज आपण उदईक यावें. मग भटजी तेथून निघाले. दरवाज्यांत येतात तो तेथें भी-
माची गांठ पडली. भीमानें विचारिलें भटजीवोवा कां आलां होतां ? तेव्हां भटजीनीं
सांगितलें कीं मुलाच्या लग्नास द्रव्य पाहिजे आहे तें मागण्याकरितां आलों होतो.ं.
भीम म्हणाला “ द्रव्य मिळालें काय ” भटजी म्हणाले “ धर्मराजांनीं उद्यांचा वायदा
केला आहे. तें ऐकून भीम म्हणाला भटजी थांबा मी तुमचें कार्य आतां करून देतो.
असें म्हणून नगरखान्यावर जाऊन नगरा मोठ्यानें वाजविला. तें ऐकून धर्मराजानें
चाकरास विचारिलें कीं, नगरा कोण वाजवीत आहे त्याचा तपास करा. नंतर चाकरा-
नें तपास करून येऊन सांगितलें कीं भीम नगरा वाजवितो आहे. मग धर्मराजांनीं चा-
कराकडून भीमास बोलाविलें आणि विचारिलें कीं वेळ नसतां नगरा कां वाजविलास?
तेव्हां भीम म्हणाला “ दादा आश्चर्य वाटलें म्हणून ” धर्मराज म्हणालें “ आश्चर्य
कशाचें, ” तेव्हां भीम म्हणाला मगाशीं आलेल्या ब्राम्हणास तुम्हीं उद्यांचा वायदा
केला आहे. तेव्हां मला असें वाटतें कीं, तुम्ही उद्यांपर्यंत खचित वांचणार. तेव्हां ही
आनंदाची गोष्ट ऐकून मीं नगरा वाजविला. तेव्हां धर्मराजास परम लज्जा उत्पन्न हो-
ऊन त्यांनीं त्याच वेळेस ब्राह्मणाच्या पदरांत रुपये टाकले. तात्पर्य हें सर्व क्षणिक
आहे. तेथें घटकेचा सुद्धां भरवंसा धरणें योग्य नव्हे. मग एक दिवसाचा भरवंसा धरणें
कसें होईल. मनुष्य देहांत येऊन संसार समुद्र जो तरला नाही तो आत्महत्या करणास
होय ॥ श्लोक भा० ए० स्कं० ॥ नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णं धारं ॥
मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवाब्धिं न तरेत् स आत्महा ॥ अर्थ ॥ मनुष्याचा देह

फार दुर्लभ आहे आणि तो संसार समुद्रांतून तरून जाण्याला नौकेसारखा साधनभूत आहे. आणि फार दृढ आहे. आणि ज्या देहरूप नौकेचा नावाडी सद्गुरु हा आहे. आणि भगवान् म्हणतात मी अनुकूल वारा आहे. अशी उत्तम साहित्यासुद्धां नर-देह नौका मिळाली असून जो मनुष्य संसार समुद्रांतून तरून जाण्याची इच्छा करीत नाही तो आत्मघातकी जाणावा ॥ आर्या ॥ मोठा नृदेह आद्य प्लव सुपटु सुलभ दुर्लभहि जाला ॥ गुरु परपारा नेतां आहे अनुकूल मी पवन ज्याला ॥ १ ॥ भवसिंधूतें ऐसें असतां साहित्य मर्त्य जो न तरे ॥ तो आत्मघातकी वा नच करि जरि म्हणति गुरुसि हो नत रे ॥ २ ॥ वा अर्थ सिद्धि करि परि नश्वर हें नरशरीर जाणूनी ॥ मोक्षार्थ मृत्युपूर्वी यत्न करावा मनांत आणूनी ॥ ३ ॥ मरणानंतर सावध होऊन हरीला भजून संसार समुद्र तरून गेला तर संभवेल कीं नाही? ॥ श्लोक ॥ यावत्स्वस्थमिदं शरीरमरुजं यावज्जरा दूरतः । यावच्चैन्द्रियेशक्तिरप्रतिहता यावत् क्षयो नायुपः ॥ आत्मश्रेयसि तावदेव विदुषा कार्यः प्रयत्नो महान् । संदीप्ते भवनोहि कृपखननं प्रत्युद्यमः कीदृशः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ जों कालपर्यंत शरीर रोगरहित आणि मन स्वस्थ आहे, 'जरा आली नाही, इंद्रियांची शक्ति कायम आहे, आयुष्य क्षीण जाहलें नाही, त्याचे आंत शहाण्या पुरुषानें आपलें खरें कल्याण कशानें होईल याविषयी सावध होऊन प्रयत्न करावा. तसें न करितां मरणाचा प्रसंग आल्यावर जर प्रयत्न केला तर तो प्रयत्न कसा ! यास दृष्टांत घराला आग लागली असतां विहीर खणण्याचा उद्योग करणें कांहीं उपयोगाचें नाही; त्याप्रमाणें शरीरनाशाचा प्रसंग येऊन पांचल्यावर प्रयत्न करणें व्यर्थ आहे. म्हणून आधींच सावध हो असें भगवद्भक्त पदांत सांगतात. होई सावधान ॥ नरतनु दुर्लभ लाधली देवें करी श्रीहरि-गुणगान ॥ तूं कीर्तन श्रवणादिक करितोस परंतु जसें सावधपणानें श्रवण करावें तसें करीत नाहीस. म्हणून भगवद्भक्त म्हणतात ॥ कडवें ॥ कथा पुराणें ऐकशी श्रवणें मावध ठेवी कान ॥ मननद्वारें अर्थ सुधा घे सोडुनि विषय-दुकान ॥ १ ॥ जें श्रवण केलें तें सावधपणानें केलें पाहिजे व त्याचें मनन करून खरा अर्थ काय याचा पूर्ण शोध केला पाहिजे. मननावांचून श्रवण उपयोगीं नाही. मननाचें फळ निदिध्यास तो निदिध्यास लागला म्हणजे ईश्वराची प्राप्ति होते. ॥ कडवें ॥ निदिध्यास ठसल्यावरि राहे न प्रपंची अवधान ॥ साक्षात्कारें पावसी वस्तु लाधे मुख्य ठिकाण ॥ २ ॥ खरा निदिध्यास लागला म्हणजे प्रपंचाचें अवधान राहत नाही आणि प्रपंचाचें अवधान सुटलें म्हणजे ईश्वराचा साक्षात्कार होतो. तेणेंकरून हा जीव संसारापासून सुटतो. ह्यालाच मुक्ति म्हणतात. ही मुक्ति प्राप्त होण्याचें मूळ कारण सावधपणा हा आहे हा ईश्वर-प्राप्तीविषयीचा सावधपणा जे करितात ते कृतार्थ होतात. असें जें करतील तेही कृतार्थ होतील. परंतु अशा कृतार्थपणाकडेस कोणीही लक्ष्य देत नाहीत म्हणून भगवद्भक्त उपदेश करितात कीं, " होई सावधान ॥ कडवें ॥ दास म्हणे संतामी शरण जा दे सोडुनि अभिमान ॥ तुजवरि श्रीहरि दया करिल हें तूं ठेवी दृढ भान ॥ होई मावधान ॥ आतां संताच्या संगतीनें जे खरे सावध झाले त्यांवर ईश्वरानें कृपाच केली या विषयी चरित्र.

पाशुपतास्र चरित्र.

॥साकी॥ व्यासे दिधला धवलाश्वाला हर्षे तो मनुजाला ॥ बुधप्रतिश्रुति विद्या म्हणती दुर्लभ जो मनुजाला ॥ भरवी सज्जन वत्सलता ॥ तीहुनी अल्पा कल्पलता ॥ १ ॥ आर्या-अर्जुन धर्मासि म्हणे आज्ञा द्यावी तपास समर्थज्ञा ॥ इतर कृति तपस्योसी सुज्ञा न रुचेचि जाण समै र्यज्ञा ॥ २ ॥ टीप.— १ समय जाणणाच्या. २ तपा सारखी. ३ सारखी. ४ ईश्वरा ॥ दिंडी ॥ धर्म बोले जाय वा तूं तपाला ॥ तुवां खाउनिया गलित पूत-पाला ॥ तोषवावे द्रुततोषभूतपाला ॥ नुरो रिपु जै फाल्गुनी भू तपाला. ॥ ३ ॥ ॥ श्लोक ॥ जाय तूं हिमनंगाप्रति पार्थ ॥ शत्रु यत्न करण्याहि अपार्थ ॥ त्वां विशेष सुतपासी जपावे । बोलिजे द्रुते विभो मज पावे ॥ ४ ॥ टीप.— १ हिमालय. २ हे अर्जुन. ३ व्यर्थ. ४ तपाला. ५ लौकर. ६ देवा, शंकरा ॥ साकी ॥ आज्ञा प्रमाण ऐसे वदला आलिगुनि राजानें ॥ पाठविला मग बोले सश्वर येई गिरिजोजाने ॥ ५ ॥ स्मरत शिवा त्या अर्जुन गेला सद्रुमहिमालयाला ॥ जेणें अर्थितदानें नेला स्वद्रुमहिमा लयाली ॥ ६ ॥ टीप.— १ धर्मराजानें. २ शंकरा. ३ वृक्षांनी व्याप्त असलेला हिमालय. ४ इच्छिलेले देणें. ५ कल्पवृक्षाचा महिमा. ६ नाशाला. ॥ श्लोक ॥ चंपू भारत-तत्र दर्भदलमुष्टिमावहन् संनिधास्य वृषभो प्रदामिव ॥ चित्त-भौशपदयो समा दधत् तप्तुमारभत दुःश्वरं तप. ॥ ७ ॥ ॥ अर्थ ॥ त्या हिमालयाचे ठायी दर्शन देण्यास येणाऱ्या शंकराला नजराणाच कीं काय अशी दर्भमुष्टि हातांत घेऊन शंकर चरणीं चित्त ठेवून घोर तप करण्याला अर्जुनानें आरंभ केला ॥ श्लोक ॥ फलपर्णजलानिलाशनानि प्रविहाय क्रमशस्तपस्यतोऽस्य ॥ विषयेषु न लोलतां प्रपेदे । विजयस्याक्षगणः कराग्र एव ॥ ८ ॥ अर्थ ॥ क्रमानें फळ पानें उदक वायु यांचीं भक्षणें सोडून देऊन तप करणाऱ्या अर्जुनाचा इंद्रियसमुदाय विषयांविषयी लोभी झाला नाही. तर रुद्राक्षमालेच्या रूपानें हातांतच हालत होता. ॥ आर्या ॥ जिष्णुग्रतपे भ्याले सर्व तपश्रीविलाससदन मुनि ॥ कैलासाप्रति जाउनि कथिती श्री-शंकरासि पद नमुनि ॥ ९ ॥ टीप.— १ अर्जुनाच्या उग्र तपानें, २ तपो लक्ष्मीच्या क्रिडेचें गृह. ॥ साकी ॥ कहत सदाशिव रिखिजन अपने मनमो तुम मत डरना ॥ जानत हम सब पार्थ मनोरथ निज निज कारज करना ॥ सुनये कीरत संकरकी ॥ करत वढाई किंकरकी ॥ १० ॥ ॥ श्लोक चं० भा० ॥ तस्याथ नारदमुखात् तपसः प्रभावं श्रुत्वा हरस्त्रिजगतामधिपो दयालुः ॥ देव्या दशा सदसि सूचित तद्दिदक्षोदिच्छिन्नभिष्टमपि लुब्धकतामयासीत् ॥ ११ ॥ अर्थ.— अर्जुनाच्या तपाचा प्रभाव इतर मुनींच्या मुखांतून व नारदाच्याही मुखांतून ऐकून त्रैलोक्याधिपति दयालु शंकर पार्थीसहवर्तमान भिष्ठाचा वेष घेता झाला ॥ ॥ आर्या ॥ मुनि जातांच किं-रातत्त्वाच्छादन मूर्ति-संपदेवरि घे ॥ जेथें पार्थ तप करी त्याच वनीं सानुकंप देव रिघे ॥ १२ ॥ टीप.— १ किरातत्त्वाच्छादन म्ह० भिष्ठाचें मांग. ॥ श्लोक भारत चंपू ॥

हेरंगंडमदपंकविशेषकांकौ स्कंदोपवाह्यशिखिपिच्छविलासचूडौ ॥ भूषानदीतटतरुच्छ-
 दकृतवस्त्रौ कोदंडिनौ व्यरुचतां कुहनाकिरातौ ॥ १३ ॥ अर्थ.—गणपतीच्या गंडस्थलांतून
 वाहणारा जो मद त्याचे ज्यांनी टिळे लाविले आहेत, व कार्तिकस्वामीचें वाहन जो मयूर
 त्याच्या पिसान्याचे ज्यांनी मुकुट केले आहेत; तसेच जटाजूटाचे ठिकाणीं भूषणास्पद जी
 गंगा तिच्या काठीं असलेल्या वृक्षांच्या पानांचीं ज्यांनीं वस्त्रे केलीं आहेत, आणि ज्यांनीं
 हातांत धनुष्ये धरिलीं आहेत, असे किरातवेषधारी पार्वतीपरमेश्वर हे त्या वनांत शोभूं लागले.
 ॥ घनाक्षरी ॥ धरत गुंजाकी माल ॥ लिथे धनुख करंवि साल ॥ पीठ पकर हरनजाल ॥
 कालकाल चलत है ॥ १४ ॥ शिवाशवर रूप देख ॥ लेत सवरीको भेख ॥ जडीदांत कन-
 कमेख । घातरेखतिलक है ॥ १५ ॥ छांड रतनजडित हार ॥ पकर गुंजाके भार ॥ करत
 सवरसह विहार ॥ नहि विचार करत है ॥ १६ ॥ ॥ आर्या ॥ आला किरातरूपी
 शिव विष्णु समीप तोचि हननाश ॥ दानव वराहरूपी मूकाहि करि जो तपस्विजन—नाश
 ॥ १७ ॥ ॥ श्लोक भा० चंपू ॥ मा भुंच वाणं मदनुद्भुतेऽस्मिन्नपेहि जालमेति कि-
 रातनेतुः ॥ वचः स लक्ष्यं मनसोनकुर्वन्वराहमत्त्रस्य चकार लक्ष्यम् ॥ १८ ॥ अर्थ—
 किरात म्हणतो, हे तपोधन, हा डुकर माझी शिकार आहे त्यावर तूं
 वाण सोडूं नको, हें त्याचें बोलणें मनावर न घेतां वराहावर अर्जुनानें वाण सोडिला ॥
 ॥ आर्या ॥ दुष्टासि एकदाचि प्रेक्षिति ते वीर पार्य भव दोषे ॥ म्हणती
 शरप्रहारा प्राकृत जन हाय हाय न वदो घे ॥ १९ ॥ टीप.—१ शंकर, ॥ आर्या ॥
 खरतरनरहरशर पर-जीवनं एकक्षणांच संहरिती ॥ सम देव ऐसे जाणो कळवावया
 असं करिती ॥ २० ॥ टीप.—१ अत्यंत तीक्ष्ण अर्जुन व शंकर या दोघांचे वाण.
 २ शत्रूंचे आयुष्य. ३ सारखे. ॥ श्लोक भा० चंपु ॥ शिलीमुखाभ्यां शिवसव्य-
 साचिनोः समुद्भिज्ञताभ्यां युगपत्किटेस्तदा ॥ समं विभज्यायुरभुज्यतक्षणात्सहोदरा-
 भ्यामिव पैतृकं धनं ॥ २१ ॥ अर्थ—डुकरावर गेलेले जे शंकरार्जुनांचे वाण त्यांनीं बापाचे
 धन सख्खे बंधु जसे वरावर वांटून घेतात त्याप्रमाणें त्या वराहरूपी दानवाचें आयु-
 ष्य वरावर वांटून घेतलें ॥ ॥ आर्या ॥ अर्जुन म्हणे किराता त्वां मृगया-
 धर्मं लंघिला देवै ॥ स्वांतर्तर्था मज पुढें अर्घ केले खगपतिपुढें जसे सर्प ॥ २२ ॥ टीप.—१
 भिळीं, २ शिकारीची चाल, ३ गर्वानें, ४ आपल्या नाशाकरितां, ५ अपराध, ६ गरुडा-
 पुढें, ॥ साकी हिंदुस्थानी ॥ आधीरी सवचन तव बोलत तापसनेक कठोर ॥ सूकर
 क्यो करमान्यो हमरो जानहि लुब्ध कठोर ॥ २३ ॥ ॥ आर्या ॥ त्यासि कि-
 रात म्हणेरे मद्रं हें प्रथम म्यांचि हा पिटिला ॥ म्यां वधिला असतां तूं कोण शरें
 हाणणार या किटिला ॥ २४ ॥ टीप.—१ माझे वन २ मारला ३ डुकराला ॥ आर्या ॥
 खद्योतत्व मम असो रवि कीं तिमिरांसि काजवा खाणी ॥ नवल रवि पुढें कीट स्वकृत
 तमोनाशकार्ज वाखाणी ॥ २५ ॥ टीप.—१ खद्योत हें नांम, २ अंधेरास, ३ आपण केलेलें
 अंधकार नाशाचें काम, आर्या—मिराविसि सुजर्तव वृथा अन्याला स्वकृत पाप लावूनी ॥ काय
 नद गड तपस्वी भिजला वृष्टींत ताप ला उनी ॥ २६ ॥ टीप.—१ शहाणपण, २ आ-
 पण केलेलें पाप ३ तप करणारा ४ उनांत ॥ आर्या ॥ हो सिद्ध जरि असेल स्व-
 तपोबळगर्व सज्ज चाप करी ॥ होशिल विमद पडल्या गरुडाच्या जेवि मत्त साप करी ॥ २७ ॥

॥ आर्या ॥ तें वाक्य अर्जुनाला गरलें जसें यामुना हेंदा कढवी ॥ पढवी जो चापश्रुति रामांसि तयावरी स्वधनु चढवी ॥२८॥ टीप—१ विष, २ यमुनेच्या, ३ डोहाला, ४ धनुर्वेद, ५ परशुरामाला, ६ आपलें धनुष्य. ॥ साकी ॥ पार्थ किरात वचन सुन वरखत जलधर समसर तीखे ॥ अछतसरीर तिनकू रनमे परवतस-म हर दीखे ॥ २९ ॥ ॥ आर्या ॥ शर ते जाणो वाहे एका निमिषांत एक लाखो-ली ॥ प्रभुची जाणेल कसा बाहुबळें तोचि एकला खोली ॥ ३० ॥ टीप.—१ डोळ्याचें पातें लवणें. ॥ स्वैरवें गिळों न देती कवळीहि सिंहा विदारितेभौतें ॥ सरले शर दोन्हीही झाले सहसा तदा रिते भाते ॥ ३१ ॥ टीप—१ आपल्या शब्दानें, २ घास, ३ विदारित म्हणजे फाडला आहे इभ म्हणजे हत्ती ज्याणें अशा, ॥ श्लोक चंपू भा० ॥ निःस्वे निषंगयुगुले नितराममर्षी चापेन मूर्ध्नि गिरिशं पुरएव देव्याः ॥ पार्ष्णि प्रमुक्त धरणि प्रजहारवेगात्कुर्वन् व्रणं सकुटिलं शशिखंडमित्रं ॥ ३२ ॥ ॥ अर्थ ॥ पाठीमा-गें दोन बाजूंस असलेले दोन भाते बाणरहित झाल्यावर अर्जुनास फार राग आला आणि पार्वतीच्या समक्ष आपल्या टांचा वर करून धनुष्य शंकराच्या कपाळावर मा-रलें त्यामुळें जें क्षत पडलें तें चंद्राच्या आकृतीसारखें होतें. ॥ साकी ॥ शीते निखंग जुगल भये तव दौरत हर ढिग आया ॥ माऱ्यो चाप गुपतकर नलिये प्रकट भइ हर माया ॥ ३३ ॥ ॥ आर्या ॥ जें युद्धांत म्हणे हो भास्करजी न करजा-लें विविरीं ते ॥ गांडिव धनूहि हरिलें कामाद्यरिमदतमोरविकिरांतें ॥ ३४ ॥ टीप.—१ अहो सूर्या, २ किरण समुदाय, ३ प्रकट करा, ४ कामादिक शत्रूंचा मोहांधकार नाहींसा करण्याविषयीं केवळ सूर्यच अशा भिळानें, ॥ आर्या ॥ ज्याचा पांद म्हणे रे भक्तभवां स्वैकुदशा न कर वाळ ॥ त्यावरि धनंजयांचा भंगें पावे यशा न कर-वाळ ॥ ३५ ॥ टीप—१ चरण, २ भक्ताच्या संसाराला, ३ आपली वाईट स्थिति, ४ वाळून जा, ५ अर्जुनाचा, ६ नाहींसा झाला, ७ तरवार. ॥ आर्या ॥ प्रभुला जिंकू पाहे भुजंयुद्धीं जेविं काजवा सवित्या ॥ परि तोषवी स्वधर्मे आराधुनि भक्तराज वा-सैवि त्या ॥ ३६ ॥ टीप—१ मल्लयुद्धांत, २ सूर्याला, ३ अर्जुन, ४ भिळाला. ॥ आर्या मृत्तुं—भयासी तराया न जडसुधेचे धरा चिबुकलीला ॥ ज्याच्या असे सुरासैहि म्ह-णती तो प्रभु वराचि बुकलीला ॥ ३७ ॥ टीप.—१ मरणाच्या भयाला, २ तुच्छ अ-मृताचे, ३ हुनवटी, ४ देवाला. ५ मारला ॥ श्लोक चं० भा० ॥ सरुर्षावहरे वि-कृष्टचापे सहसा शैलसुतापि जातशंका ॥ मधवत्सुतमंगलाय देवी मनसायात इषु श्रुतिं जजाप ॥ ३८ ॥ ॥ श्लोक चं० भा० ॥ अवाङ्मुखत्वेन निपात्य शंभुना स-मुद्दिज्ञतोयं ददृशे विमोहितः ॥ तवाद्य जामातरि मेदशामिमां निवेदयत्यद्भिमिव ब्रुवन् रहः ॥ ३९ ॥ ॥ अर्थ ॥ अर्जुनानें मुष्टिप्रहार केल्यानंतर शंकर किंचित् रागवल्यासा-रखें करून धनुष्याला दोरी चढवून धनुष्य कानापर्यंत आकर्षित असतां पार्व-तीलाही अशी शंका वाटली कीं हे अर्जुनाला मारितात. तेव्हां अर्जुनाचें कल्याण होण्याकरितां पार्वतीनें मनांत रुद्र म्हणण्यास आरंभ केला. कारण रुद्रांत शंकराचा क्रोध इत्यादिक विकार शांत व्हावा म्हणून वेदानें स्तुति केली आहे ॥ १ ॥ अर्थ—मग शंकरानीं बाण वगैरे न मारितां एक गचांडी देऊन अर्जुनास खालीं पालथें पाडिलें,

त्या वेळेस अर्जुन मोहित झालासा दिसला. आतां अर्जुन पालथा कां पडला यावर कवि उत्प्रेक्षा करितात. तुझ्या जावयानें मला पाडिलें म्हणून माझी अशी हवाल झाली हें त्याला सांग असा निरोप पार्वतीच्या कानांत एकांतीं कळविण्याकरितां अर्जुन पालथा पडला. ॥ २ ॥ ॥ आर्या ॥ शोणितं वमलं श्रमला भ्रमलं गमला नुठेलसा पडतां ॥ परि उठला मोह कसा राहेल कृपाकटाक्ष सांपडतां ॥ ४० ॥ टीप.—१ रक्त. २ ओकला. ३ वाटला. ॥ पार्वती म्हणत्ये. ॥ पद ॥ हा वत्सा आमुची दित्सा जहाली मानसीं व्यथा ॥ ध्रु० ॥ ही तीव्र तपस्या योगें तनुवळी तूझी सुकली ॥ स्नानादिक नियमाचरणाकरितांना न कधीं चुकली ॥ भुजयुद्धां निर्दयसा हा त्या तनुतें कैसा बुकली ॥ वर्जिला न जडमतिनें म्यां त्यायोगें भक्ता मुकली ॥ चाल ॥ होईल हें अपयश लोकीं ॥ निर्दय हर म्हणेल त्रिलोकीं ॥ शंभो निजविरुद्ध विलोकी ॥ उठवी तूं सत्वर पार्था ॥ हा वत्सा० ॥ १ ॥ म्हणतील शिलोच्चयकन्या निज-तातगुणा अनुसरली ॥ म्हणुनि ती स्वभक्ता नुठवी अनुकंपा तीची सरली ॥ ऐशी ही माझी देवा अपकीर्ति आज पसरली ॥ मूर्खनें पार्थ तुझ्याही तनुभानहि सर्व विसरली ॥ चाल ॥ उठ सत्वर भक्तवतंसा ॥ जन गावो तुझी प्रशंसा ॥ वाटे मज ही आशंसा ॥ गीपरिसकरुणरस सार्था ॥ २ ॥ या परिते गणेश जननी बोलली मग अगतनया ॥ बहु गद्गद साश्रु रडे ती न म्हणावी का अगतनया ॥ गहिवरली त्रिलोकजननी पाहुनिया मूर्च्छित तनया ॥ संक्षिप्त करुणरस राहो कवि रसिक म्हणो विततनया ॥ मग अर्जुन मोहापाया ॥ सोडी शिव किरातमाया ॥ वंदुनिया त्याचे पाया ॥ दे म्हणे सन्मति सार्था ॥ हा वत्सा० ॥ ४१ ॥ ॥ आर्या—वाहे पार्थिवलिंगीं भावें जें माल्यें तो प्रतापार्थ ॥ पाहे तेंच पुरस्थ स्वमदन्न किरातमस्तकीं पार्थ ॥ ४२ ॥ टीप.—१ मृत्तिकेच्या लिंगावर. २ पुष्प. ३ विजयाकरितां. ४ पुढें असून आपला गर्व नाहीसा करणाऱ्या भिड्याचे डोकीवर. ५ अर्जुन. ॥ आर्या ॥ प्रभुला प्रभुप्रसादें त्या माल्यें करुनि ओळखे दास्यें ॥ तो पार्थ होय गरुडातिक्रमकरें जेंवि टोळ खेदास ॥ ४३ ॥ टीप.—१ शंकराला. २ पुष्पें करून. ३ अर्जुन. ४ योग्य. ५ गरुडाचा अपराध करणारा. ६ दुःखास. ॥ आर्या ॥ पाय धरुनि पार्थ म्हणे ब्रह्मांडीं अघ न माय वापा हें ॥ तूंचि हरी पंके हरिल अमृतोचा घन न काय वा पाहे ॥ ४४ ॥ टीप.—१ पाप. २ मावत नाही. ३ दूर कर. ४ मळ. ५ जळाचा. ६ मेघ. ॥ आर्या ॥ ॥ प्रभुजी क्षमा करा जी मागतसें पसरुनि स्वपदरा भी ॥ या दासींही करो हें पदयुग जैसें करी स्वपद रौमीं ॥ ४५ ॥ टीप.—१ पदद्वय. २ आपल्यासारखें रूप. ३ परशुरामाचे ठिकाणीं. ॥ आर्या ॥ ॥ त्यजुनि विघार कराया इच्छित होतां बळें परिभवातें ॥ लंघनें असह्य गुरुला स्वसभाजन वाटले परिभवातें ॥ ४६ ॥ टीप.—१ पराजयातें. २ अपमान. ३ न सहन होण्याजोगें. ४ आपलें पूजन. ५ शंकरातें. ॥ श्लोक चं० भा० ॥ स्वामिन्मयाजडधियात्वयिदेवदेवेवाचाशरेणधनुषाद्दृढमुष्टिनाच ॥ यत्तेचतुर्विधमकारिणेतदागःक्षंतव्यमेवभवताकरुणार्णवेन ॥ ४७ ॥ अर्थ.—अर्जुन म्हणतो हे शंकरा, मूर्खानें म्यां देवाधिदेव जो तूं त्या तुझा वाईट बोलण्यानें, बाणांनीं, धनुष्यानें व मुष्टिप्रहारानें या चार प्रकारचा जो अपराध केला तो दयासमुद्रां तूं त्या तुवां माफ करावा. ॥ ॥ आर्या ॥ नमुनि क्षमस्व म्हणतां प्रकट

करुनि रूप बाहुनें कवळी ॥ अधराप्रति स्मितानें स्वयशानें त्रिभुवनासि तो धवळी ॥४८॥
टीप.—१ क्षमाकर. २ पांढरें करी. ॥ श्लोक चं० भा० ॥ यथा तृतीयेन युधि प्र-
वारितवापराधेन भवामि हृष्टः ॥ तथा न भक्त्या तपसा च वत्स नवप्रसूनार्चनया च बव्या ॥
॥ ४९ ॥ अर्थ.—शंकर म्हणतात अर्जुना, तुझ्या, तिसऱ्या अपराधानें म्हणजे धनुष्या-
च्या प्रहारानें मी जसा तुष्ट झालों, कारण तें धनुष्य मला फार खमंग लागलें, तसा भक्तीनें
किंवा तपानें किंवा पुष्पांच्या पूजेनेंही मी तुष्ट होणार नाहीं. ॥ साकी ॥
॥ दस भुज पंचवदन रूप तव ही संकरजीने लीया ॥ अस्त्र पासुपत दीया उनकुं तोषित
अर्जुन कीया ॥ ५० ॥ ॥ आर्या ॥ तो दीनबंधु उर्जरी देउनिया अभय पाशुपत नातें ॥
बोले असें हरी जो स्वपद स्मरतांचि आशु पतनातें ॥ ५१ ॥ टीप.—१ नवें करी २ पा-
तकातें ॥ ॥ आर्या ॥ सर्वत्र रणीं विजयी तूं नारायणसखा नरा हो रे ॥ स्वप्नीं हि
अयश तुझिया अवलंबुनि पदनखा न राहो रे ॥ ५२ ॥ ॥ आर्या ॥ नकळतहि
नाम घेतां पाप्यासहि जो म्हणोनि ओ तारी ॥ ये तो संकल्पेंचि ब्रह्मांडें निर्भिणार
ओतारी ॥ ५३ ॥ तात्पर्य, अर्जुनाप्रमाणें देवप्रसादास पात्र व्हावें असें ज्यांचे मनांत
असेल त्याला भगवभक्त उपदेश करितात कीं, होई साधन० ॥ हेंचि दान देगा देवा०
॥ आरती० ॥ कायेनवाचा० ॥ अच्युतं केशवं० ॥ हरेराम० ॥ पुंडलीक० ॥ पार्वती० ॥
सीता० ॥ श्रीगुरुदेवदत्त.

कथा १० वी.

कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः ॥ ॥ नमनं ॥ ॥ अ-
धिरल० ॥ १ ॥ या कुंदेंदु० ॥ २ ॥ नमोगुरुभ्योगुरु० ॥ ३ ॥ कृष्णकमल० ॥ ४ ॥
गुरुर्ब्रह्मा० ॥ ५ ॥ मूकं करोति० ॥ ६ ॥ संचितयेद्भगवत० ॥ ७ ॥ इत्यादिकेंकरून देवा-
स साष्टांग नमस्कार घालावा. मागील मंडळींनीं रामकृष्णहरिराम जयजयरामरामहरि-
राम ॥ याप्रमाणें भजन करावें. नमस्कार झाल्यावर हरिदासानें पुंडलीकवरदा हरिवि-
ठ्ठल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ सीताकांत स्मरण जयजयराम ॥ ध्रुवपद म्हणावें ॥
॥ पुंडलीकवरदा० ॥ पार्वतीप० ॥ सीताकांतस्म० ॥ इति नमनं संपूर्ण ॥

पद मोरोपंताचें.

॥ पदरा जीवा याच, पसरी पदराजीवा याच ॥ ध्रु० ॥ रज गुरु चिंतामणि
लघु भग किति, माणिक आणिक पांच ॥ पसरी० ॥ १ ॥ हेच चुकवितिल या लोकीं-

घे, परलोकींचे जाच ॥ पसरि० ॥ २ ॥ वर्षाकाळीं मोर तसा तूं, नित्य प्रसुदित नाच ॥
पसरि० ॥ ३ ॥

॥ भजन. ॥

॥ नारायणहरी जयजय नारायणहरी ॥

उपोद्घात.

मनुष्यांचें जन्म ईश्वराला जाणण्यासाठीं आहे, असें असून सर्व मनुष्यें विषयसुखालाच खरें मानून तें मिळावें म्हणून मनुष्यांत जो कोणी धनवान् व दुमरीं माणसें आपल्या पदरीं असावीं अशी ज्याची इच्छा असेल, त्याच्या पुढें पदर पसरतात कीं, मी गरीब आहे. मग तो धनवान् गरजवंत त्या मनुष्यास आपल्या पदरीं ठेवितो असा सर्व जगांत व्यवहार आहे. आतां या योगानें कांहींच नड भागत नाहीं असें नाहीं, सर्व भागतें असेंही नाहीं, तर सरासरी निर्वाह चालतो, मुळींच कांहीं मिळालें नाही म्हणजे मला कांहीं तरी मिळावें व कांहीं मिळू लागलें म्हणजे याहून अधिक मिळावें असें वाटते, एवंच जिवंत असेपर्यंत कुटुंबांतील सर्व मनुष्यांचा सुखानें निर्वाह व मरणानंतर मोक्ष अशी सोय मनुष्यांत कोठें मिळणार नाहीं, व तशी मिळाल्यावांचून या जीवाचें समाधान होणार नाही ती सोय कोणती हें भगवद्भक्त सांगतात. पदरा जीवा० ॥ भा० तृ० स्कं० ॥ ॥ श्लोक ॥ किं दुरापादनं तेषां पुंसामुद्दामचेतसां॥ यैराश्रितस्तीर्थपदश्ररणो व्यसनात्ययः ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ पापाचरण नसल्यामुळें निर्भय ज्यांचें चित्त अशा पुरुषांना दुर्लभ असें कांहीं नाहीं, कारण, सर्व दुःखांचा नाश करणारे जे भगवंताचे पाय त्यांचा आश्रय त्यांनीं केला आहे म्हणून त्यांस कांहीं उणें नाहीं ॥ १ ॥ ॥ श्लोक ॥ जगत्रयत्राणविधौ धुरंधरं तवांधिराजीवमपास्य ये जनाः ॥ शरण्यमन्यन्मृगयंति यांति ते नितांतमीशानकृतांतदेहलीं ॥ अर्थ ॥ त्रैलोक्याचें रक्षण करण्याविषयीं महासमर्थ असे जे परमेश्वरा तुझे पाय त्यांचा त्याग करून दुसरा कोणी रक्षक आहे काय म्हणून जे शोध करितात ते निःसंशय यमाचें द्वार पाहतात. यावरून असें सिद्ध होते कीं, यमयातना चुकण्यास भगवंताच्या पायावांचून दुसरी गर्ताच नाही. याविषयीं दुसरें प्रमाण द० स्कंध भा० ॥ मर्त्यो मृत्युव्यालभीतः पलायन सर्वाल्लोकान्निर्भयं नाध्यगच्छत् ॥ त्वत्पादाब्जं प्राप्य यदृच्छयाद्य स्वस्थः शेते मृत्युरस्मादपैति ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ देवकी कृष्णास म्हणते. कृष्णा, मर्त्य म्हणजे मरण्यास योग्य जो मनुष्य त्याच्या मार्गे मृत्यु हा सर्प लागला आहे, त्या भयानें पीडित होऊन तो इंद्रचंद्रादि सर्व लोकांचे ठिकाणीं गेला. परंतु, त्याला अभय मिळालें नाहीं. कारण, जेथें मृत्यु नाही अथवा जी मृत्यूपासून दुसऱ्यास सोडविते अशी जागा कोठेंही नाही. मग तो मर्त्य हिंडतां हिंडतां तुझ्या चरणकमळाजवळ येऊन पांचला असतां तो स्वस्थ निजतो, आणि मग मृत्युसर्प आपोआप पळून जातो. कारण, त्याला

तुझे तर भय आहेच, परंतु, सर्पशत्रु जो गरुड त्या गरुडाला तो पाहूनच गर्भगळित होऊन जातो मग मर्त्य अर्थातच निर्भय होतो. असें आहे म्हणून एक भक्त असें मागतो. ॥ श्लोक ॥ भा० द० स्कं० ब्रह्मस्तुति—तदस्तु मे नाथ स भूरिभागो भवेऽत्रवाऽन्यत्र तु वा तिरश्चां ॥ येनाहमेकोपि भवज्जनानां भूत्वा निषेवे तव पादपल्लवं ॥ १ ॥ ब्रह्मदेष म्हणतात कृष्णा, मी या जन्मांत किंवा दुसऱ्या पश्वादिकांच्या जन्मांत तुझ्या भक्तांपैकी असून तुझ्या पायांची सेवा माझे हातून व्हावी एवढेंच मागणें आहे. ॥ १ ॥ परमेश्वराचे पायास पदर पसरला म्हणजे सर्व कार्य होतें, आणि मन हें विषयाला टाकून पायाला पदर पसरित नाही, करितां एक भक्त असें म्हणतो कीं ॥ श्लोक ॥ कृष्ण त्वदीयपदपंकजपंजरांते तद्देव मे वसतु भानसराजहंसः ॥ प्राणप्रयाणसमये कफवातपित्तैः कंठावरोधनविधौ स्मरणं कुतस्ते ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ कृष्णा, तुझ्या पादकमलरूप पिंजऱ्यांत माझा मी पदरूप राजहंस असो. कारण, मरणकाळीं जरी तुझ्या पायाचें स्मरण होऊन अनन्यभावे तुला मी शरण आलों तरी चालेल, परंतु त्या वेळीं तुझे स्मरणच होणार नाही, मग पाय कोठून आठवणार, व त्यांस शरण जाणें कसें संभवणार? म्हणून ही तजवीज आधीं केली. प्राण जाण्याचे वेळीं कफ, वात आणि पित्त यांनीं कंठ रोधून टाकिला म्हणजे कांहीं एक सुचावयाचें नाही ॥ १ ॥ ॥ श्लोक ॥ भा० ए० स्कं० इत्थच्च्युतांघ्रि भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः ॥ भवंति वै भागवतस्य राजंस्ततः परां शांतिमुपैति साक्षात् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ याप्रमाणें सर्व काळ भगवंताच्याच पायाला शरण गेलेला जो भागवत त्याला भगवंताची भक्ति, देहादिकांविषयीं विरक्ति व भगवत्तत्त्वज्ञान हें क्रमानें होऊन तो अत्यंत शांतीला प्राप्त होतो. म्हणून सत्पुरुष म्हणतात. ॥ श्लोक ॥ भा० यत्पादसेवाभिरुचिस्तपस्विनामशेषजन्मोपचितं मलं धियः ॥ सद्यः क्षिणोत्यन्वहमेष धत्तांसतीयथापदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ शुकाचार्य म्हणतात, राजा परीक्षिते, या भगवंताच्या पायांची सेवा करण्याविषयींची अत्यंत गोडी ज्यांना उत्पन्न जाहली असेल त्या तपस्वीजनांच्या बुद्धिसंबंधीं अनेक जन्माजित पातकांचा नाश तत्काल होतो, म्हणून या जीवानें त्या पायांची सेवा करावी भगवंताच्या पायांची सेवा अनंतजन्मींच्या पातकांचा नाश करिते. यास दृष्टांत सती यथा पदांगुष्ठविनिःसृतासरित् ॥ म्हणजे भगवंताच्या पायाच्या आंगळ्यापासून उत्पन्न झालेली जी भागीरथी ती जशी दर्शन, स्नान, पान आणि तीरवास करणाऱ्या लोकांच्या पातकांचा नाश करते, त्याप्रमाणें भगवत्पदाची सेवा सेवकाच्या अनंतजन्माजित पातकांचा नाश करिते ॥ १ ॥ आंता भगवंताच्या पायापासून उत्पन्न झालेली भागीरथी जर ब्रह्मादिक देवांना पवित्र करते तर पायाची योग्यता अर्थातच अधिक असली पाहिजे. गंगा वर्णन. ॥ श्लोक ॥ जगज्जननि जान्हवि त्वयि निमज्जतां जन्मिनां सदाशिवशिरस्थिता शिवकरीति किं ब्रूमहे ॥ इदंत महदद्भुतं जगति जातु नालोकितं यदच्युतपदच्युतापि पदमच्युतं यच्छसि ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ अच्युतराय म्हणतात; हे जगन्माते भागीरथि, तुझ्या उदकांत स्नान करणाऱ्या लोकांच्या पातकांचा नाश करून तूं त्यांचें कल्याण करितेस यांत आश्चर्य नाही. कारण तूं शंकराच्या मस्तकीं सर्वकाळ राहणारी आहेस. परंतु जें कधीं जगांत पाहण्यामध्ये आलें नाही असें एक आश्चर्य तुझे ठिकाणीं

आहे तें कोणतें हें सांगतों. तूं अच्युताच्या पदापासून उत्पन्न जाहली असून भक्तांना अच्युतपद देतेस हें मोठें आश्चर्य आहे ॥ १ ॥ हा अधिकार जर भागीरथीचा तर ती उत्पन्न जेथून जाहली तें ठिकाण थोर असलेंच पाहिजे. ॥ आर्या ॥ संसृ-
ति दुःखद मानुनि जे जन भजती अनन्य पायास ॥ जीवंत असुनि मुक्तचि ते न कधी
पावती अपायास ॥ १ ॥ भक्तांनीं भगवंताच्या पायाला पदर पसरणें म्हणजे त्याची
सेवा करणें, ती कोणती तर आधीं भगवंताच्या पायाचें ध्यान केलें पाहिजे. तें ध्यान
भागवतीं. कपिलांनीं आपल्या मातेला देवहूतीला सांगितलें आहे. ॥ श्लोक भा० ॥
संचितयेद्भगवतश्चरणारविंदं वज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यं ॥ उत्तुंगरक्तविलसन्नखचक्र-
वालन्योत्स्नाभिराहतमहद्दयांधकारं ॥ १ ॥ अर्थ.—ज्याचे ठिकाणीं वज्र, अंकुश,
ध्वज, कमल अशीं व आणखी यांशिवाय चांगलीं चिन्हे आहेत, व जें आपल्या आ-
रक्त आणि टवटवीत व सुशोभित नखमंडलाच्या कांतीनें ध्यान करणाऱ्या सर्व भक्तज-
नांच्या हृदयांतील अज्ञानांधकार नाहीसा करितें, अशा भगवंताच्या पायाचें ध्यान
भक्तांनीं करावें. आतां पायाला पदर न पसरला, त्याचें ध्यान इत्यादिक जर न केलें तर
काय होतें तें सांगतों ॥ श्लोक ॥ वेदस्याध्यनं कृतं परिचितं शास्त्रं पुराणं श्रुतं सर्वं व्य-
र्थमिदं पदं न कमलाकांतस्य चेदाश्रितं ॥ उत्खातं सदृशीकृतं विरचितः सेकोऽभसा भूय-
सा सर्वं निष्फलमालवालवलये क्षिप्तं न बीजं यदि ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ भगवंताच्या
पायाचा आश्रय जर केला नाही तर वेदाचें शास्त्राचें व पुराणाचें उत्कृष्ट अध्ययन अ-
सूनही तें सर्व व्यर्थ आहे. यास दृष्टांत. जसें आपण एक आळें खाणून सारखें केलें व
पाण्यानें ओलें केलें; आणि इतकी खटपट करून जर आपण त्यांत बीज पेरिलें नाही
तर त्याचा कांहीं एक उपयोग नाही, तसें भगवत्पदाच्या आश्रयावांचून वेदाध्ययना-
दिकाचेंही कांहीं फल नाही ॥ श्लोक ॥ अनेन खलु जंतुना सकलशास्त्रमभ्यस्यतां ।
धनं विपुलमाप्यतां सकलसभ्यता लभ्यतां ॥ न तावदयमश्रुते हृदयसौख्यमत्युत्कटं न
यावदलंबते यदुपतेः पदांभोरुहं ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ या मनुष्यानें जरी पुष्कळ शा-
स्त्रांचा अभ्यास केला, पुष्कळ धन मिळविलें आणि लोकांत प्रतिष्ठाही मिळविली, तरी
जोंपर्यंत भगवंताच्या पायाला अनन्यभावेकरून शरण गेला नाही तोंपर्यंत त्याच्या
मनाला अत्यंत सुख होणार नाही. यावरून असें सिद्ध होतें कीं, अविनाशी सुख पा-
हिजे तर मनुष्यानें भगवत्पदालाच पदर पसरिला पाहिजे. म्हणून मोरोपंत प्रथमारंभी-
च्या पदांत जीवास उपदेश करितात. पदराजीवा याच । पसरी पदरा जीवा याच ॥ ध्रु० ॥
एतद्विषयीं कविजन नागपाश चरित्र वर्णन कारितात.

नागपाश चरित्र.

आर्या ॥ अंगदविजयश्लाघी इंद्रजिताशीं करूनिया समर ॥ गुरुतरतरुप्रहा-

रें विरथ करी फार हर्षवी अमर ॥ १ ॥ मग रात्रिचराधिपसुत मायावी गुप्त होय त-
त्काल ॥ व्यालमयाशुंगपाशीं वद्ध करी राघवेंद्र निजकाल ॥ २ ॥ राघव नागमयाशु-
गनिबद्ध केले विरिचिवरदानें ॥ ममीं खरशरनिकरें खिलिलें अत्यंत मेघनादानें ॥ ३ ॥
॥ पुष्पितपर्णश्रीधर ते दोघे रक्तसिक्ततनु जाले ॥ आलेख्यचित्र तैसे निष्क्रिय होतां
समस्त कपि आले ॥ ४ ॥ अवलोकुनि राघव ते निश्चेष्टित बाणतल्पतलसुप्त ॥ रि-
पुमथनातें धांवति परि तो रात्रीस जाहला गुप्त ॥ ५ ॥ टीप—१ राक्षसांचा राजा
जो रावण त्याचा मुलगा इंद्रजित्, २ सर्पमय बाणांच्या पाशांनीं, ३ फुललेल्या प-
ळसाची शोभा धरणारे ॥ ओवी ॥ नागपाशीं रामलक्ष्मण ॥ वद्ध जाले
तें देखोन ॥ दुःखित अवघा कपिगण ॥ होऊन ठेला तेधवां ॥ ६ ॥ रिपु वधावया ते
काळीं ॥ वेगें धांवती महाबळी ॥ परि रात्रिचर रात्रिकाळीं ॥ गुप्त जहाला तत्काल ॥ ७ ॥
॥ आर्या ॥ तो तों रिपु अंजलिकक्षरप्रनिकरें करूनियां ताडी ॥ पाडी विविधायुधगण
घनकेश्मलही कपिव्रजीं धाडी ॥ ८ ॥ टीप.—१ ओंजळीसारखें ज्यांचें मुख अशा बाणांच्या
समुदायानें, २ प्रबल मूर्छा ॥ साकी ॥ राहुनि गुप्त नभीं वेगानें मेघनाद शरनिकरा ॥ सो-
डी मानी कृतार्थ अपणा जेंवि हरिपुढें बकरा ॥ राघव लक्ष्मण मोहित रे ॥ मानिति रा-
क्षस निजहित रे ॥ ९ ॥ ॥ आर्या ॥ रावणतनय म्हणे रे अशीच गति मी करीन
सर्वांची ॥ नरमर्कटकटकांहीं कथा वदावी न वीर्यगवांची ॥ १० ॥ केला शक्रपराभव से-
वक झाले सदेव गंधर्व ॥ गर्व धरून मर्कट हो निष्कारण मृत्यु पावतां सर्व ॥ ११ ॥ ऐसें
वदोनि मग तो जाउनि सदानासि वर्धमानयशा ॥ जयशाली तातातें कथितो मानी दिशा
सुनिर्भयशा ॥ १२ ॥ साकी—कहत रावन त्रिजटेइनकूं डारो पुस्प कमाई ॥ जाव बसावो राघव
मेरे सुतनें किरत कमाई ॥ १३ ॥ आंग्या लेकर निकसी त्रिजटा तब जानगत बढाई ॥ आ-
ई जलद जलद सामढिग तह जह होत लढाई ॥ १४ ॥ ॥ आर्या ॥ खरतर
भुजगशरांचितसर्वतनूपंजरांतरीं शुकसे ॥ रुधिरार्द्रदेह सद्यश्छिन्न वसंतीं सपुष्प किंशुकसे ॥
॥ १५ ॥ अथवा प्रलयज्वलनज्वालाकवलीकृतेंदुभास्करसे ॥ वज्रच्छिन्नकनकनगशृंग तसे
सिंहनिहत कुंजरसे ॥ १६ ॥ आणखी रणमूर्छित रामलक्ष्मणांला पंत दुसरी उपमा देतात.
आर्या अवलोकुनि राघववर देवर भूमीवरी रजोभवस्तें ॥ अस्तैधृति त्रस्तमना सीता ठेवी स्वम-
स्तकीं हस्त ॥ १७ ॥ टीप.—१ दीर, २ धुळींत पडलेले, ३ नष्टधैर्य. ॥ पद ॥ राघव बद्ध कसे झा-
ले, हाहा संग्रामीं ॥ ध्रु० ॥ काळें राघव हे गिलिले । पातिव्रत्य विमळ मळलें । विधिचें
मनहि न कळवळलें । कळलें माझे अघ सबळ ॥ राघव० ॥ १ ॥ माझी सासू कौशल्या ।
सोशिल केवि शोकशल्या । सामू पावो कौशल्या ॥ तीच्या पुण्यें सुख यां हो ॥ रा-
घव० ॥ २ ॥ हाहा कैसें दैवें घडलें । राघव रणांगणीं पडले । वानरगणेश गडबडले ।
उडलें धैर्य सर्वांचें ॥ राघव० ॥ ३ ॥ १८ ॥ ॥ आर्या—निजला काय श्रीमान् वसिष्ठ
भगवान् भवत्कुलाचार्य ॥ आर्यसुता स्वर्गातें गेलासि कसा न होनि कृतकार्य ॥ १९ ॥
कौशिकगौतमकाश्यपवसिष्ठजावालयगस्त्यविप्राशी ॥ जाल्या विफळा कैशा मज्जीवन काल
केवि न प्राशी ॥ २० ॥ टीप.—१ विश्वामित्रादिक ब्राम्हणांचे आशीर्वाद. ॥ हा देवर
तुजला मीं पंचवटीमाजि गांजिलें बापा ॥ न वदावें तें वदल्यें म्हणवुनि रुसलासि काय
निष्पापा ॥ २१ ॥ त्रिभुवनभग्राहि न हरिलें स्वरत्नहरदस्यु मारिला नाहीं ॥ मज टाकु-

निया स्वर्गो गेला कार्य न करोनिया कांहीं ॥२२॥ टीप-१ आपलें स्त्रीरत्न नेणारा चोर रावण, ॥ तातामि विचाराया गेलां दोषेहि धर्मसंकट को ॥ सत्वर नुनरपि येतो ऐसें कथिलें नसे कसें कटको ॥२३॥ टीप-१ धर्मविरुद्ध असल्यामुळें सोसण्यास कठिण. ॥ त्यजिलें जरि मज तरि हें राहो तुज विषयरुचि नसे शांता ॥ त्यजिली कशि धर्मज्ञा वृद्धा विधवैकनंदना माता ॥ २४ ॥ यापरि वाष्पजलाविलनेत्री धात्रीसुता विलाप करी ॥ त्रिजटा तेव्हां तीतें समजावी लोचनें पुसूनि करी ॥ २५ ॥ टीप-१ सीता. ॥ साकी ॥ त्रिजटा कहत सुनो हो जानकि तेरो पत रघुवीर ॥ दूष्मनसम न करोगे राखो अपने मनमो धीर ॥ २६ ॥ परपरिभवार्थ झटति रणीं जे ते पडति शस्त्रपाती ॥ जिंकिति उठोनि म्हणुन म्हणावी न प्रार्थंशस्त्रपाती ॥ २७ ॥ टीप.—१ बहुधा, २ लज्जा. आर्या ॥ भूमिसुता प्रमदवनीं नेउनिया ठेविली तिनें मग ती ॥ जग तीस शून्य भासे खरखदिरांगारपूरिता जगती ॥ २८ ॥ ॥ श्लोक ॥ कीशेश तो परमदुःखित पावमानी ॥ होवोनि रामविरहाप्रति दार्वं मानी ॥ वाटे स्वतातरिपुही पवनाशनाही ॥ भ्याला तथापि जरि राघवनाश नाही ॥ २९ ॥ टीप-१ सुग्रीव. २ मारुती. ३ वणवा. ॥ श्लोक ॥ शतमर्त्ररिपुगुयाराहुनें रामचंद्र ॥ असन समरिं केलें त्यामुळें व्याप्ततंद्र ॥ बलजलनिधि जाणों स्तब्ध दुर्गवहा हा ॥ म्हणुनि करिति खेदें कीशेशी सर्व हाहा ॥ ३० ॥ टीप-१ इंद्रजिताची माया तीच राहू त्यानें, २ झोंपीं गेलेले, ३ दुष्टांच्या गर्वाचा नाश करणारा. ४ वानर. ॥ श्लोक ॥ लंकेशानुज मग वानराधिपातें ॥ दूनातें निरखुनि तोहि आधिपातें ॥ रामाच्या मग नयनासि लावि वारी ॥ सौमित्रा सह उठिलाचि दानवारि ॥ ३१ ॥ टीप.—१ विभीषण २ खिन्नअशांतें ३ मानसिक दुखानें ॥ ओंवी ॥ विभीषणासी बोले राम ॥ केलें नाहीं म्यां तुझे काम ॥ शत्रु मारुनि लंका धाम ॥ समर्पिलें नाहीं तुजलागी ॥ ३२ ॥ पद राग कालिंगडा ॥ दुर्देवाचा भोग न सरे ॥ हतभाग्या मज होइल कैसा सुकृतिजनापरि भोग ॥ न सरे ॥ ध्रु० ॥ वा सुग्रीवा मदर्थ तुजला झाला चितारोग ॥ स्वस्थ स्वगृही जाउनि निज करि अथवा रुमोपभोग ॥ नसरे० ॥ १ ॥ वत्स लक्ष्मणा मजकरितां तुज घडला स्वजनवियोग ॥ रिपुजयकार्य न होतां वेष्टिति तुज मजही अहिभोग ॥ जाणों रिपु अपुल्यासि वधाया करितो खलप्रयोग ॥ विघ्न गणेश हरो संप्रति हा न घडो ऐसा योग ॥ नसरे० ॥ २ ॥ ३३ ॥ आर्या ॥ ॥ गुरुभक्ता नयनिपुणा तुजसम कोणी नसे विशुद्धमनी ॥ धमनी दिसती तूझ्या या माझ्या शोकवन्हिच्या धमनी ॥ ३४ ॥ ॥ साकी ॥ सुगल कहत तव ससरेकूं तुम रामलच्छमन आज ॥ अपने पुरमें लेजावो हम झगरत है कपिराज ॥ ३५ ॥ लंकापतकूं मारेंगे या हमहि मरेंगे आज ॥ ऐसो दिढहे हेत हमारो राखो श्री-हरि लाज ॥ ३६ ॥ ॥ श्लोक ॥ मग सुषेर्ण म्हणे कपिनायका ॥ मम सुवीरमणे वच आयका ॥ हृदयि कर्णपुटीं हित सांठवा ॥ कापि पयोधितटीं द्रुत पाठवा ॥ ३७ ॥ क्षीरसागरीं अचल चांगले ॥ शीर्ष ज्यांचिये गगनिं लागलें ॥ लखलखाट ते रात्रि साजती ॥ निरखितां तया ऋक्ष लाजती ॥ ३८ ॥ टीप-१ सुग्रीवाचा सासरा. २ नक्षत्रें. ॥ साकी ॥ एकाची द्रोण अशी अभिधा इतराग नाम चंद्र ॥ तद्रतलताप्रयोगें सुशक्त सौमित्रिरामचंद्र ॥ ३९ ॥ ॥ श्लोक ॥ रणे भाषमाणे सुषेणे सुकंठं यदा वैनतेयोऽप्यकस्मादयासीत् ॥

कृते स्वग्विणीयैर्वृते तच्छरीरे तदासीद्विया तद्गुजंगप्रयातं ॥ ४० ॥ अर्थ.—या-
प्रमाणे रणांत सुषेण सुग्रीवास जेव्हां सांगूं लागला तेव्हां अकस्मात् तेथें गरुड आला.
त्याच्या अंगावर माळेसारिखे पुष्कळ साप लोंबत होते ते त्याचें सापासहित येणें मोठें
भयंकर वाटलें. ॥ ॥ आर्या ॥ अहिमयसायकं पळती गरुडागमनेचि भीत्यै-
धीन मने ॥ जैशीं भक्तजनाचीं पापें रघुनायकांघ्रिच्या नमनें ॥ ४१ ॥ टीप—१
नागरूप बाण. २ गरुड येतांच. ३ भयभीत मनानें. ४ रामचरणाच्या. ॥ आर्या ॥ ज्याचें निज
नाम हरी वज्राच्छेद्यादि सिद्ध भवबंध ॥ तो प्रत्युपकार मला न दिसे जालों म्हणे जसा
अंध ॥ ४२ ॥ टीप—१ वज्रानें न तुटणारा २ संसारबंध. ॥ राम गरुडास ह्मणतात. तूं
गमसी मज दशरथ वसिष्ठमुनि कौशिका समान मनीं ॥ श्रमनिर्दलनें भ्रमहरें हे स्तुति करितों
असें कदां न मनीं ॥ ४३ ॥ टीप.—१ माझे श्रम दूर करणारा. २ भ्रांति हरण कर-
णारा. ३ मानी. ॥ असें रामवचन ऐकून गरुड म्हणतो. पदराजीवा याच पसरी
याप्रमाणें ज्याला आपण मुक्त व्हावें ही इच्छा असेल त्याणें परमेश्वराच्याच पायास ॥
पदर पसरावा ॥ हेंचि दान देगा देवां ॥ ॥ आरती ॥ ॥ कायेनवाचां ॥ ह-
रेराम० ॥ अच्युतं केशवं० ॥ पुंडलिकवरदे० ॥ पार्वती० ॥ सप्ताकांत० ॥ श्रीगुरुदेवदत्त.

कथा ११ वी.

कीर्तन पूर्वरंग निरूपण.

॥ श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ श्रीमन्महागणाधिपतयेनमोनमः ॥ ॥ नमनं ॥ ॥ अ-
विरल० ॥ १ ॥ या कुंदेंदु० ॥ २ ॥ नमोगुरुभ्योगुरु० ॥ ३ ॥ कृष्णंकमल० ॥ ४ ॥
गुरुर्ब्रह्मा० ॥ ५ ॥ मूकं करोति० ॥ ६ ॥ संचितयेद्भगवत० ॥ ७ ॥ इत्यादिकेंकरून देवा-
स साष्टांग नमस्कार घालावा. मागील मंडळींनीं रामकृष्णहरिराम जयजयरामरामहरि-
राम ॥ याप्रमाणें भजन करावें. नमस्कार झाल्यावर हरिदासानें पुंडलीकवरदा हरिवि-
ठल ॥ पार्वतीपते हरहर महादेव ॥ सीताकांत स्मरण जयजयराम ॥ ध्रुवपद म्हणावें ॥
॥ पुंडलीकवरदा० ॥ पार्वतीप० ॥ सीताकांतस्म० ॥ इति नमनं संपूर्ण ॥

॥ पद. ॥

॥ जाणों हरीचे पाय । आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ ध्रु० ॥ यमहि न जाणों
नियम न जाणों, नेणों अन्य उपाय ॥ आम्ही जाणों ॥ १ ॥ परिस देउनी सोनें घेणें,
जळो त्यांचा व्यवसाय ॥ आम्ही० ॥ २ ॥ कृष्णाचें पद सोडुनि आम्ही, मुक्ति वरूं
हयहय ॥ आम्ही० ॥ ३ ॥

॥ भजन. ॥

॥ नारायणहरी जयजय नारायणहरी ॥

उपोद्घात.

सर्व प्रपंच मिथ्या समजून अनन्यभावे ईश्वरचरणास भजणारे आणि त्या भजनाच्या योगाने ज्यांच्या चित्तवृत्तीस तदाकारता येऊन त्या प्रेमानंदांत आले असतां ते निर्भय होऊन असे म्हणतात कीं, आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ श्लोक ॥ भाग० रायःकलत्रं पशवः सुतादयो गृहा मही कुंजरकोशभूतयः ॥ सर्वेऽर्थकामाः क्षणभंगुरायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य कियत्प्रियं चलाः ॥ ॥ अर्थ ॥ प्रल्हाद म्हणतात. दैत्य-पुत्रहो, सर्व मनुष्ये जगांतील पदार्थांपासून सुख होईल म्हणून त्यांवर प्रीति करितात; परंतु, द्रव्य, स्त्री, पशु, गाई, घोडे, पुत्रादि आप्तजन, घर, जमीन, हत्ती, भांडारखाना, ऐश्वर्य हे सर्व पूर्वी सांगितलेले पदार्थ अत्यंत चंचल आहेत, म्हणजे एकाच मालकाजवळ त्यांच्या हयातीपर्यंत राहतात असा नियम नसल्यामुळे ते चंचल होत. बरे, उपभोग घेणारा जर चिरंजीव असता तर त्याने कदाचित् दुसरे पदार्थ मिळविले असते, परंतु तो क्षणभंगुरायु आहे म्हणजे ज्याच्या आयुष्याचा भरंवसा एक क्षणभर सुद्धां खात्रीने कोणी सांगू शकणार नाही. तेव्हां अशाच्या संयोगाने काय सुख होणार. ॥ आर्या ॥ विश्लेषणस्वभावान् विषयान् दृष्ट्वा करोति को ममतां ॥ नश्यदवस्था-पन्नं कः क्रीणीते धनैरश्वं ॥ अर्थ ॥ वियोग देणे म्हणजे आपण ज्याच्या आश्रयाला एकवार आहों त्याच्याच आश्रयाला तो जिवंत आहे तोपर्यंत न राहणे असा सर्व विषयांचा (पदार्थांचा) स्वभाव आहे असे ज्याला समजते तो कोणताही पुरुष विषयांवर प्रीति करणार नाही. यास दृष्टांत ज्याला घोडा विकत घ्यावयाचा आहे तो पैका देऊन मरावयाला टेंकलेला घोडा घेईल काय ॥ १ ॥ नाशवंत विषयांचा संबंध कसा आहे हे भगवान् अर्जुनाला सांगतात. गीता ॥ श्लोक ॥ मात्रास्पर्शास्तु कौ-तेय शीतोष्णमुखदुःखदाः ॥ आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ १ ॥ अर्थ—हे अर्जुना, मात्रास्पर्श म्हणजे विषयांचे संबंध, हे शीत उष्ण सुख किंवा दुःख देणारे असे आहेत. विषय पांच, शब्द, स्पर्श, रूप, रस आणि गंध. त्यांत प्रत्येकापासून सुख व दुःख आणि फक्त स्पर्शविषयांतच शीत व उष्ण हे धर्म अधिक असून सुखदुःखही आहे. पहा, चांगला शब्द कानांनी ऐकिला असतां सुख, आणि वाईट ऐकिला कीं दुःख. त्याचप्रमाणे स्पर्श शीत व उष्ण तो सुख व दुःख प्रसंगविशेषी देतो. असेच बाकीचे विषय सुख व दुःख देणारे असून उत्पत्ति, स्थिति आणि नाश या तीन धर्मांनी युक्त आहेत, म्हणून ते अनित्य आहेत. तेव्हां अशा विषयांपासून सुख आणि दुःख हे क्रमाने होणारच. सुखाच्या वेळेस सुख व दुःखाच्या वेळेस दुःख असे होईल. मग जीवाचे समाधान होण्याची युक्ति कोणती ते सांगतात. तांस्तितिक्षस्व भारत—म्हणजे त्या विषयांचे जे संबंध ते सहन कर. प्राप्तीचा आनंद व अप्राप्तीचा खेद हे कांहींच न मानितां

उदास रहा. असे जे उदास रहातात त्यांच्या मुखांतून असे उद्गार येतात. आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ श्लोक ॥ अप्रार्थितानि दुःखानि यैथवायाति देहिनां ॥ सुखान्य-
पि तथामन्ये दैवमतातिरिच्यते ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ मनुष्यांना दुःखें जशीं न मागतां येतात
तशीं सुखेंही येतात, परंतु दुःख नको व सुख पाहिजे अशा प्रकारची जी आशा तीच
तापास कारण आहे; तेव्हां सुख म्हणजे काय तें सांगतात. 'सुखं दुःखसुखात्ययः' म्हणजे
दुःखाचा व सुखाचा नाश होणें याचेंच नांव सुख आहे. आतां वैषयिक सुखाला सुख
म्हणतात, तें सुख कसें याविषयीं प्रमाण. गीता ॥ श्लोक ॥ विषयेंद्रियसंयोगा-
द्यत्तदग्रेऽभृतोपमं ॥ परिणामे विषमिव तत्सुखं विद्धि राजसं ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ भ-
गवान् म्हणतात, अर्जुना विषयांच्या व इंद्रियांच्या संयोगापासून होणारें व जें आरंभीं
अमृतासारिखें आणि परिणामीं विषासारिखें असें जें सुख त्यास राजस सुख म्हणतात.
तेव्हां खरें सुख तें कोणतें असें जर कोणी म्हणेल तर ज्यापासून आदीं, मध्ये व अंतीं
आनंद होतो त्यास सुख असें म्हणतात. प्रपंचांतील सुखाविषयीं तुकोवाचा अभंग आहे.
सुख पाहतां जवापाडें । दुःख पर्वताएवढें ॥ १ ॥ याचा अर्थ हाच कीं, प्र-
पंचांत सुख पाहिलें तर आभासमात्र आहे. परंतु, दुःखच फार आहे. यास प्रमाण ज्ञा-
नेश्वराची ओंवी—मृत्युलोकीं सुखाची काहणी ॥ आयकिले कवणाच्या श्रवणीं ॥
केची सुखनिद्रा आंधरुणीं ॥ इंगळाच्या ॥ १ ॥ आतां सुख थोडें आणि दुःख फार
हें तुकोवाचें जें म्हणणें यावर एक गोष्ट अशी आहे कीं, एक गृहस्थ मोठा श्रमिंत होता
त्यानें आपल्या वयाच्या चाळीस वर्षपर्यंत विठान्याच्या खाली पाऊल ठेविलें नाहीं.
आणि मला उत्तम सुख आहे असें तो मानित असे. एके दिवशीं एक साधु 'सुख
पाहतां जवापाडें । दुःख पर्वताएवढें' हा अभंग म्हणत त्याचे घरीं भिक्षेस आला. तेव्हां
त्या मालकानें तो अभंग ऐकून साधूस विचारिलें कीं, बावा तुम्हीं हा अभंग उलट
म्हणा म्हणजे 'दुःख पाहतां जवापाडें ॥ सुख पर्वताएवढें' तेव्हां साधूनें दुराग्रह
न दाखवितां त्याच्या म्हणण्याप्रमाणें अभंग पालटून म्हटला आणि भिक्षा घेऊन साधु
निघून गेला. परंतु, तुकारामाचा कैवारी भगवान् याला तें सहन झालें नाहीं. त्याच दि-
वशीं मध्यरात्रीचे सुमारास मालकाचा हात पलंगावरून खाली लोंबत आहे अशा
वेळीं विचवाला देवाची परवानगी झाल्यावरून तो तेथें आला. त्यानें हाताला नांगी
मारण्यास आरंभ केला, परंतु, हातास नांगा पुरेना, तेव्हां त्यानें तोंडांत खडा धरून
आणून त्यावर चढून नांग्याचा तडाखा मारिला. तडाखा लागल्याबरोबर तो गृहस्थ
ओरडत उठला आणि तळमळूं लागला. बायको व मुलें जवळ होती तीं व शेजारी वगैरे
मंडळीं जागी झाली. हा अतिशय तळमळतो आहे तो सकाळचे दहा वाजले, इतक्यांत
साधुबोवा भिक्षेस आले आणि त्या मालकानें सांगितल्याप्रमाणें अभंग पालटून म्हणूं
लागले तो असा. 'दुःख पाहतां जवापाडें ॥ सुख पर्वताएवढें' तो अभंग ऐकून त्या
मालकास फार लज्जा वाटली, आणि तो म्हणाला. साधुबोवा, तुमच्या पायां पडतों.
तुम्हीं पूर्वीं जसा अभंग म्हणत होतां तसांच म्हणा. मीं अभंग पालटण्याविषयीं तुम्हास
सांगितलें ती माझी मोठी चूक आहे. तुकारामाच्या अभंगाला वेद सुद्धां शाबासकी
देतात. तुका बोले वाणी ॥ तेथें वेद वाहे पाणी ॥ १ ॥ अशा साधूंच्या वाक्याला मीं

दोष ठेविला यावद्वल देवानें मला शिक्षा दिली त्या शिक्षेनें. चाळिस वर्षांचें सुख एका क्षणांत नाहीसें झालें. तस्मात् प्रपंचांत सुख फारच थोडें तेंही मानीव, व दुःखच फार. तात्पर्य, अशा सुखाची आशा करीत बसणें हें आम्हांला अगदीं आवडत नाही असें सांगून आपला निश्चय सांगतात कीं, आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ध्रु०॥ यम न जाणों नियम न जाणों, नेणो अन्य उपाय ॥१॥ भगवद्भक्त म्हणतात, आम्ही यम नियम प्राणायाम इत्यादि अष्टांग योगातें जाणत नाहीं. कारण, त्यांत कांहीं अर्थ नाहीं, यास प्रमाण ॥ श्लोक भा० ॥ यमादिभिर्योगपथैः कामलोभहंतो मुहुः ॥ मुकुंदसेवया यद्वत्तथात्माऽद्वा न शाम्यति ॥ १ ॥ ॥ अर्थ ॥ शुकाचार्य म्हणतात, राजा, जसें भगवच्चरण सेवेनें आत्मा म्हणजे मन प्रसन्न होतें तसें यम नियम इत्यादिकांनीं होत नाहीं. तें यमादिक शरीराला व मनाला फार त्रासदायक आहेत, ह्मणून यम न जाणों वगैरे ह्मणाले. आतां दुसरें कडवें. परिस देऊनि सोने घेणें जळो त्याचा व्यवसाय. ॥ २ ॥ भगवंताच्या पायांचाचून बाकीच्या पदार्थांपासून आपल्याला सुख होईल या बुद्धीनें त्यांची सेवा करणें हें परिहृ देऊन सोने घेतल्यासारखें आहे. ह्मणजे एक परिस जवळ असला तर हवें तितकें सोनें मिळतें; तो परिस देऊन सोनें घेतलें आणि तें सरून गेलें ह्मणजे दरिद्र यावयाचेंच. असे जे कोणी असतील त्यांच्या त्या उद्योगाला धिक्कार असो. आमचा तर निश्चय असा आहे, भगवंताच्या पायांपेक्षां त्रिभुवनाचें राज्य देखील ठेंगणें आहे. ॥ भा० स्कं० ११ ॥ श्लोक ॥ उत्तमभक्त लक्षण. त्रिभुवनविभवहेतवेप्यकुंठस्मृतिराजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ॥ न चलति भगवत्पदारविंदाल्लवनिमिषार्धमपि यः स वैष्णवाग्र्यः ॥ १ ॥ अर्थ ॥ उत्तम भक्त कोणता हें सांगतात. शुकाचार्य म्हणतात राजा, जो भगवंताचें स्मरण अखंडित करतो व ज्यांनीं आपलें मन जिंकिलें नाही अशा इंद्रादिदेवांनाही दुर्लभ असणारें जें भगवत्पद त्यापासून हालत नाहीं. थोड्या लाभासाठीं हालत नसेल, मोठ्या लाभाकरितां तर हालेल अशी जर कोणी शंका घेईल तर त्या शंकेचें निवारण करितों त्रिभुवनविभवहेतवेपि म्हणजे त्रैलोक्याचें ऐश्वर्य मिळत असलें तरीही जो भगवंताच्या पायांपासून हालत नाहीं. पुष्कळ वेळ हालत नसेल थोडा वेळ हालत असले असें जर कोणी म्हणेल तर सांगतां लवनिमिषार्धमपि म्हणजे अर्धक्षण किंवा अर्ध निमेषही भगवंताच्या पायांपासून हालत नाहीं. तात्पर्य, जर इंद्रपद भगवत्पदापेक्षां थोर असतें तर इंद्रादिक देव भगवत्पदाच्या प्राप्तीकरितां कां तळमळते ? तेव्हां अर्थात् भगवंताच्या पायांपेक्षां दुसरें कांहीं श्रेष्ठ नाहीं, असा ज्याचा निश्चय तो भगवद्भक्तांमध्ये श्रेष्ठ आहे. आतां भगवत्पदापेक्षां मुक्ति श्रेष्ठ असेल अशी जर शंका घेईल तर भगवंताच्या पायांचे भक्त म्हणतात. कडवें—कृष्णाचें पद सोडूनि आम्ही ॥ मुक्ति वरूं हय हय ॥३॥ यावरून असें सिद्ध होतें कीं, भगवद्भक्तांना भगवंताच्या पायांपेक्षां मुक्ति मिळविणें हें अधिक वाटत नाहीं, ॥ श्लोक ॥ यत्पादसंश्रयाः सूत मुनयः प्रशमायनाः ॥ सद्यः पुनंत्युपस्पृष्टाः स्वर्धुन्यापोनुसेवया ॥ १ ॥ ॥ अर्थ— ऋषि म्हणतात; सूता भगवंताच्या पायांचा आश्रय ज्यांनीं केला आहे असे जे भगवद्भक्त ते शांतीचें केवळ घर होतात. मग ते शांत झालेले मुनि म्हणजे मननशील भगवद्भक्त स्पर्श होतांच पातकी जनाला पवित्र करितात, आणि

भागोर्थीच्या उदकाचें स्नान पान कांहीं दिवस झालें पाहिजे म्हणजे नग पवित्रता येते. तस्मात् भागीरथीपेक्षां भगवत्पदसेवकाची पवित्र करण्याचे कामीं योग्यता अधिक आहे असें समजून भगवद्भक्त निश्चयपूर्वक म्हणतात. जाणों हरीचे पाय । आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ १ ॥ त्यांना मुक्तीपेक्षां भक्तीची फार आवड याविषयी प्रमाण. ॥ अभंग ॥ नलगे ब्रह्मज्ञान आत्मस्थितिभाव ॥ मी भक्त तूं देव ऐसें करी ॥ १ ॥ ॥श्लोक भाग०॥ ॥ सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसायुज्यमपि चोद्धव ॥ दीयमानं न गृह्णांति विना मत्सेवनं जनाः ॥ १ ॥ अर्थ.—भगवान् म्हणतात उद्धवा, माझे जे भक्त आहेत ते माझ्या पादसेवेवांचून दुसरें कांहीं एक म्हणजे सलोकता, सरूपता, समीपता आणि सायुज्यता अशीं चार प्रकारची मुक्ति मी दिली असतां ती देखील ते घेत नाहीत. ॥श्लोक भाग०॥ न नाकपृष्ठं नच सार्वभौमं न पारमेष्ठ्यं न रसाधिपत्यं ॥ न योगसिद्धीरपुनर्भवं वा वांछंति यत्पादरजःप्रपन्नाः ॥ १ ॥ अर्थ—जे पुरुष परमात्म्याच्या पादरजाला प्राप्त झाले ते स्वर्गलोकचें राज्य किंवा पृथ्वीचें राज्य किंवा ब्रह्मलोकचें राज्य किंवा पातालचें राज्य किंवा योगसिद्धि किंवा मोक्ष इत्यादिक कांहीं इच्छित नाहीत ॥ तर ते असें म्हणतात कीं, आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ ध्रु० ॥ प्रल्हादांनीं तरि भगवंतापार्शी हेंच मागितलें आहे. आर्या यज्ञेशा कामाचा चित्ती उद्धव नसो असायाला ॥ वर देणें तरि दे हा वांछी पादांबुर्जी वसायाला ॥ १ ॥ भगवंताच्या चरण कमळांच रहावें असा जो प्रल्हादाचा हेतु तोच सर्व भगवद्भक्तांचा आहे म्हणून ते असें म्हणतात कीं, आम्ही जाणों हरीचे पाय ॥ ध्रु० ॥ जे कोणी असा निश्चय करितात त्यांच्याकरितां भगवंतास अधतार धारण करावा लागतो. याविषयी आख्यान.

अक्षक्रीडाख्यान.

॥ आर्या.—शिव तो कार्तिकशुक्लप्रतिपदिवशीं म्हणे भवानि वरे ॥ खेळूं अक्षक्रीडा जो भक्तांच्या म्हणे भवा निवरे ॥१॥ टीप—१ पार्वती. २ श्रेष्ठ. ॥ हें द्यूत जडजनांच्या कालक्षेपार्थ अधनधनलाभी ॥ म्यां निर्मिलें युधिष्ठिर येणें जित होय नय बुध न लाभी ॥ २ ॥ त्याचें कौतुक पाही पर्णी त्रिलोकीं हि आज योजीन ॥ जरि होईन पराजित तरि देह करो तपा वयोजीन ॥ ३ ॥ ॥ साकी हिंदुस्थानी ॥ ऐसो वचन सुनाय लगावत एक भुवन हर पनमें ॥ जीतलियो गिरिजानें अछरज मानत भोला मनमें ॥ शिव जस भजतज औरभैय्या ॥ खरीमत दुहो छांडगैय्या ॥ ४ ॥ दूजो भुवन लगायो तीजो गिरिजानें हरलीनो ॥ अरधचंद और तिसूल डमरु वृख पनमें सब छीनो ॥ ५ ॥ अरध अंगभी हरन भयो तब घरसे निकसें सांब ॥ चीरवसन गंगातट आये दिठ नहि धरिजयंब ॥ ६ ॥ आर्या— तो त्या क्षणीं षडानन आला खेळुनि वि-

लोकि वापाला ॥ नमुनि म्हणे मुनिसे कां झाला सेवूनि तरुजै वा पाला ॥ ७ ॥ टीप—१ कार्तिकस्वामी. २ मुनिसारिखे. ३ झाडापासून उत्पन्न होणारा. श्लोक—स्कंदीस आलिगुनि मस्तकीं हा॥हुंगुनि जाणूनि न मस्तकीं हा ॥ म्हणे सुता त्वां स्वगृहास जावें॥स्त्रीनिर्जितें म्यांहि तपास जावें ॥८॥ श्लोक—षडानन शिवोक्त हें परिसतां वदे हे शिवाँ ॥ मदीयजैनी रुसे कासि निजार्धदेहें शिवाँ ॥ किमर्थ वनसेवनीं धरिसि हेतु झेपाँ र्यमी ॥ करीन हि मुदधिचा धरिन हे तुझे पाय मी॥९॥ टीप—१ कार्तिकस्वामीस. २ उन्मत्त. ३ बायकोनें जिंकिलेला. ४ हे शंकरा. ५ माझी आई. ६ पार्वती. ७ तरण. ८ ब्रह्मचारी. ॥ श्लोक ॥ शंभू म्हणे करुनि पूजन सत्प्रसूने ॥ संपादि जीं मजासि त्याचि भवत्प्रसूने ॥ द्यूतें हरुनि कथिलें भुवनत्रयीं या ॥ राहूं नये क्षण करी स्तवन त्रयीया ॥१०॥ टीप—१ चांगल्या फुलांनीं. २ तुझ्या मातेनें. ३ तीनवेद. ॥ आर्या ॥ स्कंद म्हणे वा आहे कैसा तो द्यूतमार्ग दावि मला ॥ तव धन आणीन हरुनि आहे पदभाक्ति जरि सदा विमला ॥ ११ ॥ टीप—१ स्वच्छ. ॥ आर्या ॥ शिव बोले योग्य मुला दाखवितों द्यूत शिकुनि जननी ती ॥ जिंकावी त्वां अनयनें येणें होईल अशी च जननीती ॥ १२ ॥ टीप—१ अन्याय. २ लोकरीती. मग स्कंदीस शंकरांनीं द्यूत शिकविलें ॥ दिंडी ॥ स्कंद जाउनिया घरीं वदे माय ॥ कुठे गेला तो शंभु भूरिमाय ॥ असे नंदी येथेंचि शेखरी ही ॥ कला आहे वद गोष्ट मज खरी ही ॥१३॥ टीप—१ महादयाल. २ शृंगी. ३ चंद्राची कला. ॥ ओवी—उमा बोले शिव आपण ॥ द्यूत खेळे करुनि पण ॥ गेला करुनि वस्त्वर्पण ॥ यांत मीपण मम नसे ॥१४॥ टीप.—१ वस्तु म्हणजे पदार्थ याचें अर्पण म्हणजे दान. ॥ आर्या—क्रौंचारि म्हणे गिरिजे सांग कसें द्यूत होय मज अजिते ॥ खेळूं आपण जेणें पराजया सेवितात मज अजिं ते ॥ १५ ॥ टीप—१ कार्तिकस्वामी. ॥ आर्या ॥ नंतर उभय क्रीडति गुह जिंकि वृषां करुनि बार्हिपणें ॥ वृषभें चंद्रा तिजला सर्वस्व हरुनि आणि कृपणपणें ॥ १६ ॥ टीप—१ बैलातें. २ मोर. ३ भिकारपण. साकी—जिकुनि सर्व शिवाचे गेला गंगातीरीं स्वामी ॥ बोले शिवाम घेउनि आलों ताता तुमच्या स्वामी ॥ १७ ॥ टीप—१ षडानन. २ धनाला. ॥ साकी ॥ तदनंतर ये गणपति खेळुनि म्हणे दिससि कां माते ॥ म्लान मुखानें सांग करिन मीं सत्वर तव कामातें ॥ १८ ॥ ॥ श्लोक ॥ शिवा वदे म्यां हरिलें हराला ॥ वस्त्वर्थ हा येइल कीं घराला ॥ हा खंडिला कामाचि सोदरानें ॥ तुझ्या न कां दुःख असो दरानें ॥ १९ ॥ टीप—१ बंधूनें २ भयानें. ॥ श्लोक ॥ म्हणे गणेश खेळणें कसें असेल वोलणें ॥ शिकुनि मी स्वबंधुला समुद्रसा अबंधुला ॥ हरीन अन्यथा न हें तुझे पऊनि थान हें ॥ वृष्टै व जन्मलों पहा असो स्वबुद्धिलोप हा ॥ २० ॥ ॥ आर्या ॥ ऐकुनि पुत्रवचन हें सत्वर तें द्यूत त्या शिवा शिकवी ॥ पुसत पुसत ये वेउनि पाश गजानन सभे शिवाशि कवी ॥ २१ ॥ टीप—१ गणपती. ॥ आर्या ॥ हें पाश आणिले मीं बंधो ऐसे वदे षडास्याला ॥ मग तें उभय क्रीडति शंकर पाहुनि करी सुहास्याला ॥ २२ ॥ टीप—१ कार्तिकस्वामीला. ॥ आर्या ॥ मग मूर्षकें मयूरा वृषभा जिंकी पणांत बुद्धीशें ॥ सर्वस्व हरुनि गेला तो म्यां वर्णी सदा समुद्धीशें ॥ २३ ॥ टीप—१ उंदिरानें. २ गणेश. ३ सानंद. ४ गुरु. ॥ श्लोक ॥ म्हणे जननि आणिले तव कृपाकटाक्षें पहा ॥ अशेष वृषभादि हें न धरि संकटाक्षेप हा ॥ उ-

मा मग वदे मुला बहुत योग्य जालें करा ॥ सुकीर्ति तव ये पुन्हां विभुसं आण जा लेंकरा
 ॥ २४ ॥ टीप—१ संकटाचें दुःख. २ शंकरास. ॥ श्लोक ॥ सामादिका
 केरुनिया रुचिरा उपाया ॥ त्या शंकरासि घरीं आण नमूनि पाया ॥
 ॥ आज्ञा प्रमाण वदला मग उंदिराला ॥ वाहार्य घे परिहरि नगमंदिराला ॥ २५ ॥
 टीप—१ शंकराला. ॥ आर्या—इतुक्यांत स्कंदासह शिव करि तीर्थे करावया गमना
 यागमनकर यजिती ज्या त्याचे धरि पराजयागै मन ॥ २६ ॥ १ यज्ञविचार करणारे.
 २ शिवाला. ३ पराभवाचा अपराध. ॥ साकी हिंदु० ॥ हरिदरसनके अरथ गये तव
 नारदजी वैकुंठ ॥ पूजन करके हात जोरकर कहत हरि मृदु कंठ ॥ २७ ॥ ओंवी ॥ ह्मणे
 सज्जनसंगचि सार ॥ व्यर्थ त्याविण हा संसार ॥ हर्ष वाटे मजला फार ॥ सांगा चमत्कार
 अद्भुत ॥ २८ ॥ ॥ आर्या—नारद ह्मणे चमत्कृति पाहुं चला होय शिव चिरं वियोगी ॥
 गिरिजाद्यूतपराजित अज्ञान तमासि हाचि रवि योगी ॥ २९ ॥ टीप—१ पुष्कळदि-
 वस २ विरही. ३ पार्वतीनें द्यूतानें जिंकिलेला. ४ अज्ञानरूपअंधेराला. ५ सूर्य. ६ सर्वयोग-
 तत्पर ॥ ॥ आर्या—हरि नारद मग येती कौतुक देखावया हरिद्वारीं ॥ जेथें स्कंद
 शिव असति फलयुत तरु तृण सदा हरिद्वारि ॥ ३० ॥ टीप—१ नामकक्षेत्र. २
 हरि ३ उदक । ॥ आर्या—पाहूनि दुरूनि येती शिव बोले उभय बहिंपत्र पहा ॥
 येऊनि नमुनि पुसे हरि उदास कां होय भूर्यपत्रप हा ॥ ३१ ॥ टीप १ हरिनारद २ हे
 स्कंदा ३ बहुलज्जित ॥ आर्या—विष्णु म्हणे आयकिलें गिरिजाद्यूतें तुम्हा हरी त्र्यक्षां ॥
 एकाक्ष होतसे मी विद्या शंभो अतां करी त्र्यक्षा ॥ ३२ ॥ टीप—१ हे त्रिनयना २
 एक फासा ३ तीन फाशांची ॥ ओंवी—ऐकूनि हांसला रावण ॥ म्हणे कोण तूं होय नाराय-
 ण ॥ एकाक्षपदाचें विवरण ॥ सत्य जाणें हेंचि पै ॥ ३३ ॥ क्रोधें म्हणे मुरारी ॥ गर्वें पहातो-
 सि मार्जारापरी ॥ यास्तव विडाल होसील निर्धारीं ॥ मग मुरारी खेद करी ॥ ३४ ॥ घनाक्ष
 री म्हणे नारद महाराज । योग्य झालें हें काज ॥ येतसे तो गणराज । आज न्यावया
 तुम्हा ॥ ३५ ॥ पत्रें त्याचें बहुपुष्ट । ओतुं खाउनि हो तुष्ट ॥ हेंचि भक्ष्य यास इष्ट ॥ शिष्टें
 सांगति आम्हा ॥ ३६ ॥ टीप—१ वाहन. २ मांजर. ३ आवडते. ४ थोरलोक. ॥
 येई गणपति तत्काल । ओतु करित उत्फाल ॥ म्यावू म्यावू वदुनि बोल । चाल धरि ससंभ्रम
 ॥ ३७ ॥ त्वरित आसु पळानि जाय । खिन्न गणपति मग होय ॥ नाही वाहनाचि सोय । म्ह-
 णुनि पावला श्रमा ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ पाशस्वरूप हरि होय असें दुरूनी । पाहूनि ये गण-
 पति प्रणती करूनी ॥ बोले शिवा स्वसदनास चला विलंबा ॥ स्वामी कराल तरि सोडिल
 देह अंबा ॥ ३९ ॥ श्लोक ॥ शंभू बोले आजि विद्या नवीना ॥ त्र्यक्षा रम्या निर्मिली म्यां
 कवीनां ॥ त्वन्मातेला ही रुचो मी निशांतीं ॥ येतों आहें मानसीं मानि शांति ॥ ४० ॥ टी-
 प—१ तीन फाशांची २ कविश्रेष्ठा ३ घरीं । साकी हिंदु० ॥ कहत गजानन
 मानेंगी ये विद्यामेरी माता ॥ चलिये संकर चलिये ताता आपही हो सुखदाता ॥
 ॥ ४१ ॥ आर्या—परिसुनि गणपतिवचना सगण सगुहें शंभु नारदासहित ॥
 कैलासीं आला विभु जो करि बहुधा उदार दासहित ॥ ४२ ॥ १ कार्तिकस्वामीसुद्धां ॥
 आर्या—कौतुकनिरीक्षणाला येति अमर शैलजेस मदनारी । बोले त्र्यक्षा विद्या ईनें
 करि तूं आम्हा विमद नारी ॥ ४३ ॥ टीप—१ शिव ॥ आर्या ॥ गिरिजा म्हणे पर्णी

मी लाविन वृषभादि भूषणें हि तसे ॥ लावाल कोणता पण सांगा परिसूनि भाषणें हितसें
 ॥ ४४ ॥ टीप—१ इष्टासारिखें. ॥ आर्या ॥ श्रवण करुनि भाषण हें शंभु अ-
 वाङ्मुख सलज्ज होय मनीं ॥ हें चित्र अक्षवश तो जो अक्षांच्योचि सज्ज हो यमनीं
 ॥ ४५ ॥ टीप—१ खालीं मुख ज्याचें असा. २ आश्चर्य. ३ फाशाच्यास्वाधीन.
 ४ इंद्रियांच्या, ५ जिकण्याविषयीं. ॥ दिंडी—वदे नारद कौपीन आणि वीणा ॥ घेइ
 माझे उपवीत तूं प्रवीणा ॥ पर्णी लावावे आजि करधृतैणा ॥ न लाजावें त्वां दग्धपंचवाणा
 ॥ ४६ ॥ पद लावणीवजें ॥ शंभु करितो अक्षक्रीडा होऊनिया सानंद । पाश तो साह्य
 त्यास मुकुंद ॥ ध्रु० ॥ जें जें चिंती डाव पडे तो शंभूला अनुकूल ॥ तसा गिरिजेप्रति
 तो प्रतिकूल ॥ गिरिजास्कंदाचें धन हरिलें पाडुनिया बहु भूल ॥ गमे तिज खेळ जसा
 कां शूल ॥ गणपति बोले विष्णु अक्ष हा कपटनदीचें कूल ॥ करिल हा काम तुझा
 निर्मूल ॥ चाल ॥ खेळणें नको हें माते करुं वृथा ॥ शंभु हा कुसंगें सेवी दुष्पथा ॥
 तुजला मिळावी केवीं जय कथा ॥ रावण बोले व्यर्थ मला हा विष्णु शापितो मंद ॥
 नारदा आहे कलहच्छंद ॥ शंभु करीतो० ॥ १ ॥ गिरिजा बोले मुला अतां मी सर्वा
 धूर्ता शाप ॥ देतें अवलोकीं प्रतेक्ष ॥ अबलाछलका हरे तुला हो स्त्रीविरहज संताप ॥
 हरशिरीं इंगळसा हो ताप ॥ इकडे तिकडे चेष्टा करिशी नारदा तूं निष्पाप ॥ तुजला
 स्त्रीसुखहीन स्वाप ॥ न तरुण वृद्धा हि होशि कुमारा बालचि तूं अनुताप ॥ झाला
 केंवी जाय संताप ॥ चाल ॥ बोलला गणेशहि माते रावण ॥ पळविलें विडालें
 येणें वाहन ॥ दे शाप यासी आतां दारुण ॥ हा अज्ञानाचें आहे जिवन ॥ वदे उमा मत्
 पुत्रा केला विघ्नरूप हा फंद ॥ रावणा वधिल तुला मुकुंद ॥ शंभु करीतो ॥ २ ॥
 परिसुनि गिरिजा वचन होति ते प्रतिशापा उद्युक्त ॥ म्हणे मुनि एका माझे उक्त ॥
 कोप नका करुं शापूहि नका नाहिं तुम्हा हें युक्त ॥ व्हाल अवमानें संपन्मुक्त ॥ शाप
 नव्हे हा आशीर्वादचि जाणा गिरिजाप्रोक्त, शिवाचें शिर हो गंगायुक्त ॥ लक्ष्मीरूपजनक-
 जेस हरो रावण हा बहुशक्त ॥ असो स्त्रीविरहें राम विरक्त ॥ राघवहस्तें दशकंठा हो
 मृति ॥ तप करों कार्तिकस्वामी बहुकृति ॥ या शापें मज हो तीर्थाटनमति ॥ वाटतें
 तुझे वच योग्य प्रजप्रति ॥ वदुनि असें मुनि मुदित कराया नर्तन करि सानंद ॥ अ-
 हाहा म्हणे कलहतरुकंद ॥ शंभु करीतो० ॥ ३ ॥ ४७ ॥ आर्या ॥ नारदचेष्टा पाहुनि
 दृष्ट विबुधें म्हणति कलहजेवि तो ॥ त्वां वरविदूषकवरौ मागावा जो अलभ्यें जीवां
 तो ॥ ४८ ॥ टीप—१ देव. २ कलहाला वाढविणाऱ्या. ३ श्रेष्ठविदूषका. ४ न मिळणारा.
 ५ जीवाला. ॥ आर्या ॥ नारद म्हणे वरां हे मागेत प्रथम कोण केवि वर ॥ मागे
 हे पाहुनि मज येईल यांचें सकौतुकें विवरें ॥ ४९ ॥ टीप—१ शंकरादिदेव. २ कौतु-
 कानें. ३ अवकाश. ॥ आर्या ॥ शिव बोले हा वर दे मी जरि बहुवार करिन
 अक्षरती ॥ जिंकावे न वृषादिक राखो क्रीडा स्वयोग अक्षर ती ॥ ५० ॥ टीप—१
 अक्षक्रीडा. २ अखंड. ३ अक्षक्रीडा. ॥ अभंग ॥ म्हणे जगदंबा नाथ महादेवा ॥
 स्वप्नीं हि न व्हावा विरह दोषां ॥ १ ॥ वर असो हाचि सोडा तुम्ही कोप । असे
 गर्वलोप आतां माझा ॥ २ ॥ कार्तिकपाडव्या द्यूत आज केलें ॥ फल तेणें झालें ज-
 यरूप ॥ ३ ॥ आजिच्या दिवशीं द्यूत जो खेळेल ॥ जय त्या मिलेल वर्षभर ॥ ४ ॥ ५१ ॥

॥ श्लोक ॥ जें जें करीन मम कार्य सुसिद्ध व्हावें ॥ तें तें म्हणे हरिहि याच वरास
 द्यावें ॥ स्वामी म्हणे विषय सोडुनि चित्त सक्ती ॥ राहो तपांत तव हो पदपद्मभक्ती ॥
 ॥ ५२ ॥ श्लोक ॥ गणेश बोले मम पूजनानें ॥ निर्विघ्न कार्ये सगळीं जनानें ॥ संपा-
 दिजावीं वर हाचि मातें ॥ द्यावा जर्गी जो मत सत्तमातें ॥ ५३ ॥ ॥ आर्या ॥ रा-
 वण म्हणे असो मज वेद-व्याख्यापटुत्व वर दे हा ॥ वरदे हा अंब तुझी शिवभक्ति करो
 गणप्रवर देही ॥ ५४ ॥ टीप—१ या माझ्या देहाला. ॥ आर्या ॥ सुरमुनि म्हणे
 जडाजडे सक्रोधाक्रोधे जीव सामान्ये ॥ त्या सर्वास असो हा मत्कृतवाग्बोधे जीवसौ
 मान्य ॥ ५५ ॥ ॥ टीप १—स्थावर जंगम. २ रागावलेला व न रागावलेला. ३ सर्व. ४ मीं
 केलेला उपदेश. ५ बृहस्पतिसारिखा. ॥ आर्या ॥ गिरिजा तथास्तु बोले होती
 ते गुप्त हरिमुनिप्रभृति ॥ इत्यादि शिवभवानीचरितांहीं होय साधुविप्रभृति ॥ ५६ ॥
 १ इंद्र नारदइत्यादि. २ साधूंचें व ब्राह्मणांचें कल्याण ॥ श्लोक ॥ सनत्कुमा-
 रसंहितास्थकार्तिकप्रकीर्तनी ॥ शिवामहेश देवनाख्यवृत्तरंगनर्तनी ॥ गणेशभारती प्रवृत्त
 होय सांब योजने ॥ विशेष तोषिजे विलोकेतांचि काव्य सज्जने ॥ ५७ ॥ याप्रमाणें
 इंद्रादिक देवसुद्धां परमेश्वराच्या पायालाच शरण जाऊनि हेतार्थ होतात मग यःकश्चित्
 मनुष्याला ईश्वरावांचून गतीच नाही म्हणून भगवद्भक्त जीवास उपदेश करितात । प-
 दराजीवा याच पसरी पदरा जीवा ॥ हेचिदान० आरती० अच्युतकेशवं० हरेराम०
 पुंडली० पार्वती० सीताकांत० ॥ श्रीगुरुदेवदत्त.

भाग ४ था.
 समाप्त.